

Univerzita Hradec Králové

Filozofická fakulta

Bakalářská práce

Univerzita Hradec Králové
Filozofická fakulta
Katedra pomocných věd historických a archivnictví

**Diplomatický rozbor a obsahová analýza německobrodské gruntovní knihy
z let 1561–1747**

Bakalářská práce

Autor: Veronika Kadlecová

Studijní program: B0222A120001

Studijní obor: Historické vědy – specializace Archivnictví

Forma studia: kombinovaná

Vedoucí práce: doc. PhDr. Jana Vojtíšková, Ph.D.

Hradec Králové 2022

Zadání bakalářské práce

Autor: Veronika Kadlecová

Studium: F19BK0006

Studijní program: B0222A120001 Historické vědy

Studijní obor: Archivnictví

Název bakalářské práce: **Diplomatický rozbor a obsahová analýza havlíčkobrodské gruntovní knihy z let 1561-1747**

Název bakalářské práce AJ: Diplomatics and content analysis of the Havlíčkův Brod servile farm book from the years 1561-1747

Cíl, metody, literatura, předpoklady:

Cíl práce: Cílem bakalářské práce je diplomatický rozbor a obsahová analýza havlíčkobrodské gruntovní knihy z let 1561-1747. Výzkum bude realizován v kontextu dějin města druhé poloviny 16. až první poloviny 18. století, kdy budou vedle metodických přístupů zejména diplomatiky, paleografie a historické chronologie využity i poznatky dějin správy, právních dějin, historické geografie a ediční teorie a praxe.

Prameny:

MZA Brno, SOKA Havlíčkův Brod, fond Archiv města Havlíčkův Brod, Kniha gruntovní 1561-1747, inv. č. 223, kniha č. 10.

Literatura:

Ambrož ENGELBERT – Dominik BLECHA, *Úplný adresář, dějiny a památnosti královského města Německého Brodu*, Havlíčkův Brod 1892.

Zdeněk FIŠERA, *Historické radnice Čech, Moravy a Slezska*, sv. II, Praha 2009.

Josef HANZAL, *Současný stav a úkoly studia českých pozemkových knih*, Sborník archivních prací 14, 1964, s. 39-56.

Bronislav CHOCHOLÁČ, *Pozemkové knihy – neprávem opomíjený historický pramen*, Historie a současnost veřejné správy. Sborník příspěvků z vědecké konference, Brno 1993, s. 8-11.

Vladimír PROCHÁZKA, *Česká poddanská nemovitost v pozemkových knihách 16. a 17. století*, Praha 1963.

August SEDLÁČEK, *Hrady, zámky a tvrze království českého*, sv. IV, Praha 1882.

Jiří SOCHR, *Havlíčkův Brod*, Havlíčkův Brod 1969.

Jiří SOCHR, *Havlíčkův Brod a staletí*, Havlíčkův Brod 1971.

Jiří SOCHR, *O pečetích a změnách erbu města Havlíčkova Brodu*, Sborník prací východočeských archivů 2, 1972, s. 13-31.

Jiří SOCHR – Marie SOCHROVÁ, *Havlíčkův Brod a okolí*, Havlíčkův Brod 1992.

Pavel ROUS, *Středověké a raně novověké dvory v okolí Havlíčkova Brodu*, Havlíčkobrodsko: Vlastivědný sborník 25, 2012, s. 162-168.

Ivan ŠTOVÍČEK a kol., *Zásady vydávání novověkých historických pramenů z období od počátku 16. století do současnosti*, Praha 2002.

Jana VOJTÍŠKOVÁ - Vít ŠEBESTA, *(Králové)hradecké městské kanceláře do roku 1620*, Hradec Králové - Ústí nad Orlicí 2013.

Garantující pracoviště: Katedra pomocných věd historických a archivnictví,
Filozofická fakulta

Vedoucí práce: doc. PhDr. Jana Vojtíšková, Ph.D.

Oponent: Mgr. Martina Bolom Kotari, Ph.D.

Datum zadání závěrečné práce: 21.12.2020

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci vypracovala pod vedením vedoucího bakalářské práce samostatně a uvedla jsem všechny použité prameny a literaturu, které jsou uvedeny v závěrečném seznamu.

V Havlíčkově Brodě dne 5. 4. 2022

Veronika Kadlecová

podpis autorky

Poděkování

Ráda bych zde poděkovala především vedoucí mé práce doc. PhD. Janě Vojtíškové, Ph.D. za velmi cenné a podmětné rady a připomínky a čas, který mi při psaní práce věnovala. Upřímné poděkování také patří zaměstnancům Státního okresního archivu Havlíčkův Brod za jejich ochotu při mých badatelských návštěvách, a především velké dík patří Mgr. Miroslavu Kružíkovi, řediteli Státního okresního archivu Havlíčkův Brod, za povolení ke studiu německobrodské gruntovní knihy a jeho ochotu. V neposlední řadě bych také chtěla poděkovat svým nejbližším, kteří mě po dobu mého studia podporovali.

Anotace

KADLECOVÁ, Veronika. *Diplomatický rozbor a obsahová analýza německobrodské gruntovní knihy z let 1561–1747*. Hradec Králové: Filozofická fakulta, Univerzita Hradec Králové, 2022, 90 s. Bakalářská práce.

Předkládaná bakalářská práce se zabývá diplomatickým rozbohem a obsahovou analýzou druhé nejstarší dochované německobrodské gruntovní knihy z let 1561–1747, a to v kontextu dějin města Německého Brodu a jeho panství. Havlíčkův Brod bylo nejdříve poddanské město a v roce 1637 se pak stalo městem královským. Je to tedy specifický příklad poddanského města, které si vytvořilo vlivem určitých historických událostí své vlastní panství ještě předtím, než se stalo městem královským. Součástí diplomatického rozboru je i výsledek paleografické analýzy, která zahrnuje rozbor písarských rukou, které se na vzniku zkoumané knihy podílely. Na základě výzkumu bylo také zjištěno, že pramen se hlásí do let 1561–1747, avšak dle průzkumu je možné předpokládat, že kniha začala být vedena až v roce 1562, avšak zřejmě první tři zápisy pocházejí z roku 1561 či z let 1559–1561, kdy nebyla vedena gruntovní kniha. Zjištěné poznatky ze samotného obsahového rozboru pramene dokazují, že zkoumaná brodská gruntovní kniha má právem v názvu Liber Haereditatum, což znamená, že se v knize odrážejí kromě prodeje převážně dědické smlouvy, týkající se zejména obyvatel jednotlivých vesnic, výjimečně obyvatel města, kteří mají v konkrétních vesnicích v držení nějaký majetek. Smlouvy v knize nabízí vhled, jak do držení majetku osobního vlastnictví jednotlivých obyvatel a jejich potomků, tak i do mezilidských sousedských vztahů.

Klíčová slova: Havlíčkův (Německý) Brod; raný novověk; diplomatika; poddanské město; královské město; diplomatický rozbor; paleografická analýza.

Abstract

KADLECOVÁ, Veronika. *Diplomatics and content analysis of the German's Brod servile farm book from the years 1561–1747*. Hradec Králové: Faculty of Arts, University of Hradec Králové, 2022, 90 pp. Bachelor's thesis.

The presented bachelor thesis deals with the diplomatics analysis and content analysis of the second oldest preserved German-Brod's Land Register from the years 1561–1747, in the context of the history of town German Brod and its manor. Havlíčkův Brod was first a servile town and then became a royal town in 1637. It is therefore a specific example of a servile town which, due to certain historical events, created its own manor even before it became a royal town. The diplomatics analysis also includes the result of a palaeographical

analysis, which includes an analysis of the scribal hands, who participated in the creation of the researched book. Based on the research, it was also found that the source is reported to the years 1561-1747, but according to the research it can be assumed that the book began to be kept only in 1562. The findings from the content analysis of the source prove that the Brod Land Book under study is rightly entitled Liber Haereditatum, which means that the book reflects, apart from sales, mainly inheritance contracts, mainly concerning the inhabitants of individual villages, and exceptionally the inhabitants of the town, who held some property in specific villages. The treaties in the book offer insight into both the personal property holdings of individual residents and their descendants, as well as into interpersonal neighbourly relations.

Key words: Havlíčkův (Německý) Brod; early modern period; diplomacs; serf town; royal town; diplomatics analysis; paleographic analysis.

Obsah

Seznam použitých zkratk	9
Úvod	10
1 Dějiny Německého Brodu se zvláštním zaměřením na období od 16. do poloviny 18. století	12
1.1 Dějiny Německého Brodu zvláště v 16. až 18. století	12
1.2 Podoba Německého Brodu zejména v období 16. až do poloviny 18. století	27
1.3 Rozsah brodského panství	31
2 Nástin problematiky knih vrchnostenské provenience	39
3 Diplomatický rozbor a obsahová analýza pramene	41
3.1 Vnější diplomatický rozbor a paleografická analýza německobrodské gruntovní knihy z let 1561–1747	41
3.2 Vnitřní diplomatický rozbor a obsahová analýza německobrodské gruntovní knihy z let 1561–1747	59
3.3 Dochované úřední knihy brodské městské a vrchnostenské kanceláře	70
3.3.1 Dochované knihy brodské vrchnostenské provenience	71
3.3.2 Dochované knihy brodské městské provenience	73
Závěr	79
Seznam použitých pramenů	81
Seznam použité literatury	82
Příloha	87

Seznam použitých zkratk

AČ	Archivní časopis
AMHB	Archiv města Havlíčkův Brod
ed.	editor
fol.	folio
inv. č.	inventární číslo
kol.	kolektiv
MVHB	Muzeum Vysočiny Havlíčkův Brod
MZA	Moravský zemský archiv
r	recto (přední strana folia)
s.	strana
SAP	Sborník archivních prací
sig.	signatura
SOA	Státní oblastní archiv
SOkA	Státní okresní archiv
v	verso (zadní část folia)

Úvod

Literatura zaměřující se na tematiku vrchnostenské agendy je v dnešní době poměrně bohatá. Příkladně je možné zmínit autory Josefa Hanzala,¹ Bronislava Chocholáče,² Miloslava Volfa³ či Vladimíra Procházku,⁴ kteří se věnovali přímo úředním písemnostem z vrchnostenské provenience a kancelářím produkující tyto úřední knihy. Z mladší generace to pak je např. Markéta Skořepová⁵ nebo Martin Dosoudil.⁶ S ohledem na to, že brodská městská kancelář byla producentem zároveň vrchnostenských i městských knih, je na místě poznamenat i některé autory, kteří se zabývaly problematikou městské provenience. Jedním z prvních odborníků u nás, který se zabýval městskými knihami, byl kupříkladu Václav Vojtíšek,⁷ který bádání městských úředních knih odstartoval. Po roce 1945 se touto oblastí zabýval například Jiří Pražák⁸ či Miroslav Trantírek⁹ a další. Jedinými autory, kteří se podrobněji věnovali Havlíčkovu Brodu, byli Jiří Sochr¹⁰ a Václav Vojtíšek.¹¹ Havlíčkovu Brodu, především brodské kanceláři a jejím dochovaným pramenům byla doposud věnována jen minimální pozornost. Zkoumaná kniha nebyla prozatím tedy nikdy podrobena jakémukoliv výzkumu. Téma jsem si zvolila, protože pocházím z Havlíčkova Brodu a zkoumaný pramen mě velmi zaujal.

Cílem předkládané bakalářské práce je diplomatický rozbor a obsahová analýza brodské gruntovní knihy z let 1561–1747.¹² Zkoumaná kniha se dochovala

¹ Josef HANZAL, *Současný stav a úkoly studia českých pozemkových knih*, SAP 14/1, 1964, s. 39–56.

² Bronislav CHOCHOLÁČ, *O Studiu pozemkových knih*, Sborník prací filozofické fakulty Brněnské univerzity, C 40, 1993, s. 51–61.

³ Miloslav VOLF, *Vývoj gruntovní knihy ve světle zákonů a hospodářských instrukcí*, Zprávy českého zemského archivu, 1939, s. 43–108.

⁴ Vladimír PROCHÁZKA, *Nejstarší česká vesnická pozemková kniha*, ČSPS 2, 1960, s. 81–83.

⁵ Markéta SKOŘEPOVÁ, *Gruntovní knihy 19. století na příkladě panství Nový Rychnov*, AČ 60/4, 2010, 344–360.

⁶ Martin DOSOUDIL, *Nejstarší gruntovní registra městečka Weliká*, Malovaný kraj: národopisný a vlastivědný časopis Slovácka 46/2, 2010, s. 6.

⁷ Václav VOJTÍŠEK, *O studiu městských knih*, Výbor rozprav a studií Václava Vojtíška, 1953, s. 52–85.

⁸ Jiří PRAŽÁK, *O diplomatické metodě studia městských knih*, AČ 3, 1953, s. 145–162, 205–227.

⁹ Miroslav TRANTÍREK, *Vliv státu na vývoj městských a gruntovních knih na Moravě a ve Slezsku do roku 1849*, SAP 2/10, 1960, s. 164–182.

¹⁰ Jiří SOCHR, *Vývoj městské správy v Havlíčkově Brodě a nejstarší brodská městská kniha z doby předhusitské*, Sborník prací východočeských archivů 1, 1970, s. 43–58.

¹¹ Václav VOJTÍŠEK, *O právních rukopisech Německého Brodu*, Zprávy městského muzea v Německém Brodě, 1917, s. 4.

¹² Moravský zemský archiv Brno, Státní okresní archiv Havlíčkův Brod, fond *Archiv města Havlíčkův Brod, Kniha gruntovní 1561–1747*, inv. č. 223, sign. 7.

z působnosti brodské kanceláře, která fungovala jako vrchnostenská i městská kancelář. Na následujících stranách je tedy pramen podroben komplexní diplomatické, paleografické a obsahové analýze v kontextu dějin města i jeho panství především od 16. do poloviny 18. století, kdy byla vedena zkoumaná kniha. Výzkum by měl přinést i nové poznatky o vedení této gruntovní knihy a tím přispět k poznání vývoje těchto úředních knih v brodské kanceláři. Je nutné zdůraznit, že město bylo původně poddanské, kdy již v tuto dobu mělo své panství a až během let se změnilo na město královské, konkrétně v roce 1637. Analýze se tedy podrobí kniha, která je z vrchnostenské působnosti tohoto města.

Bakalářská práce je členěna na několik částí. První kapitola se stručně věnuje dějinám města Německého Brodu, přičemž se převážně zaměřuje na dobu odpovídající rozsahu zkoumaného pramene. Zpočátku je v krátkosti zmíněna i historie města před založením zkoumané gruntovní knihy. Tento stručný exkurz přináší i pohled na vývoj poddanského i královského města Německého Brodu po všech stránkách. Práce se zaměřuje na vesnice patřící do brodského panství, jejichž obyvatelé do knihy zaznamenávali svá pořízení. Výjimku tvoří několik zápisů týkajících se obyvatel Německého Brodu, kteří ve vesnicích vlastnili majetek. Konkrétně jsou sledovány vesnice Česká Bělá, Kojetín, Utín, Dlouhá Ves, Šlapánov, Suchá, Kněžská, Svatý Kříž, Perknov, Knyk, Zbožice, Studénka a Pozovice, zahrnující i některé dvory vesnic. Druhá část se zaměřuje na nástin problematiky knih vrchnostenské provenience v literatuře. V třetí kapitole se objevuje samotný diplomatický rozbor a obsahová analýza pramene, jež jsou stěžejní částí této bakalářské práce. Do diplomatického rozboru je začleněn vnější a vnitřní rozbor brodské gruntovní knihy, součástí toho je i podrobná paleografická analýza, která zahrnuje analýzu písářských rukou. Následující část je pak věnována dochovaným úředním knihám, a to jak soudobým vrchnostenským, tak i městským, které mi byly při samotném výzkumu nápomocné. Na konci samotné práce nalezneme i přílohu, kde je k vidění přepis typických zápisů z brodské gruntovní knihy z let 1561–1747.

1 Dějiny Německého Brodu se zvláštním zaměřením na období od 16. do poloviny 18. století

1.1 Dějiny Německého Brodu zvláště v 16. až 18. století

Pro pochopení historického kontextu je nezbytné gruntovní knihu zařadit do určitého historického období tohoto města. Je tedy nutné poznat dějiny Německého Brodu a udělat si co nejširší přehled o vývoji města a jeho historii. Na základě určitého vývoje a dějin teprve pak je možné soudit, na jaké úrovni město mohlo být, jak fungovalo a mít tak ucelenější přehled o celkové minulosti města. Město Brod bylo mimo jiné vrchností souboru vesnic, jejichž obyvatelstvo mělo v sledované gruntovní knize zachycený svůj majetek, a tudíž je zde nutné pojednat nejen o Brodě, ale také o jeho panství, které s dějinami města a „životem“ gruntovní knihy neoddelitelně souviseli. Pro správnou interpretaci knihy bude tato první část práce obsahovat představení dějin Německého Brodu se zvláštním zaměřením na období od 16. do poloviny 18. století. V počátku bude pozornost věnována dějinám města od jeho vzniku, kdy stěžejní část bude věnována době, kdy byla vedena zkoumaná gruntovní kniha. Nezbytnou součástí této kapitoly je také panství města, kterému zde bude věnována pozornost se zaměřením na seznámení s dějinami vesnic pro správné pochopení kontextu knihy. Tento stručný exkurz přináší nahlédnutí do dějin města na základě kterého pak bude možné lépe pochopit a interpretovat německobrodskou gruntovní knihu.

Město Havlíčkův Brod leží na řece Sázavě na Českomoravské vrchovině, v dnešním kraji Vysočina.¹³ První zmínky¹⁴ o území, kde bylo založeno poddanské a horní město Německý Brod (z počátku nazvané jen Brod), pocházejí především z Hájkovy kroniky české.¹⁵ Avšak za skutečný počátek Havlíčkova Brodu je

¹³ Jaroslav DAVID, *Brod Smilův, Německý nebo Havlíčkův?*, Havlíčkobrodsko 16, 2001, s. 10–11.

¹⁴ J. SOCHR, *Havlíčkův Brod a staletí*, Havlíčkův Brod 1971, s. 14–15, jenž se příklání dle jeho výzkumu až k roku 1247.

¹⁵ O této kronice je také mimo jiné známo, že některé její kapitoly jsou mnohdy brány jako nepodložená fiktivní literatura. Například Jan František Beckovský, německobrodský rodák, se takto domníval a onu kroniku doplnil výkladem podle něho historicky správným. Zařazené podle některých odborníků jako věrohodný letopisecký záznam. Ovšem nikoliv všichni s tímto názorem sympatizují.

považována osada Brod vzniklá u přechodu Haberské cesty přes řeku Sázavu pravděpodobně ve 12. století.¹⁶

Na počátcích bylo město v pomezí krajině Čech a Moravy, kde byl dle prvních zpráv místní pohraniční les ještě téměř neobydlený. Les byl přirozenou ochranou proti vojenským vpádům. Pohraničním lesem procházela výše zmíněná důležitá stezka spojující právě Čechy a Moravu – stezka Haberská.¹⁷ Do vsi Habrů lze položit počátek pohraničního lesa¹⁸, který pokračoval až k městu Jihlava.¹⁹ V tomto pohraničním lese žili lidé, jímž se říkalo „stráž“. Jejich povinností bylo opatrovat onu zemskou stezku.²⁰ Touto lokalitou protékala (a stále protéká) řeka Sázava, která se vyznačovala snadným přechodem na druhou stranu města. Tato řeka také zajišťovala větší bezpečnost a vodní zdroj byl výhodou i pro řemeslné podnikání. Jiří Sochr, tehdejší místní historik a archivář, se přiklání k názoru, že stará brodská osada mohla být založena na sklonku čtyřicátých let 13. století a teprve v letech 1251–1257 přeměněna na město.²¹ Tato krajina kolem řeky Sázavy byla tedy velmi vhodným místem pro osídlení obyvatelstvem, jak po stránce přírodní, tak po stránce strategické (Havlíčkův Brod leží ve středu Vysočiny).²²

Zhruba v letech 1240–1260 výrazně vzrostl význam Haberské cesty v úseku mezi Jihlavou a Prahou, její trasa mezi Brodem a Habry se napřímila a zkrátila, bylo to v době velkého zalidnění a pomalého vzrůstu hospodářství. V době německé hornické kolonizace Brodsko se osou nového sídliště stala široká ulice na pravém břehu Sázavy, a nastal tak nový směr Haberské cesty na Skuhrov a Kámen.²³

Jedním z prvních mocných feudálů této doby byl Smil z Lichtenburka, který byl významným oponentem královské moci. Jeho město, tehdy nazvané jako Smilův Brod,

¹⁶ Ladislav MACEK – Pavel ROUS, *Havlíčkův Brod v pověstech a historii*, Havlíčkův Brod 2009, s. 10–12.

¹⁷ Nejstarší zpráva o této cestě je v Kosmově kronice, v zápise datovaném k roku 1101.

¹⁸ Les podle tvrzení J. Dobiáše zde netvořil souvislou plochu, takže nelze tvrdit, že by tato lokalita byla jakýmsi pralesem, spíše je možné hovořit o lokalitě porostlé lesy.

¹⁹ Poukazuje na to historická zpráva o lese Borku z roku 1174. Jeho celková rozloha je popsána v listině z roku 1233.

²⁰ Dokazují to názvy vsí a vrchů, kde tito strážci zemské stezky měli své dvorce, nazývané podle jejich činnosti, například ves Strítež a Strážný vrch u Německého Brodu.

²¹ Vyvrací tak Vackovo tvrzení, že Brod byl před těmito lety trhovou osadou a zároveň i tvrzení Čelakovského založené na moderních Bočkových padělcích, které tvrdí, že před rokem 1234 zde byla hornická osada.

²² Moravský zemský archiv Brno, Státní okresní archiv Havlíčkův Brod, fond *Archiv města Havlíčkův Brod*, sign. CH33, inventární číslo JAF 1142, kart. 196, Diplomová práce Jiřího Sochra, *Německý Brod a jeho nejstarší městská kniha*, Praha 1958.

²³ L. MACEK – P. ROUS, *Havlíčkův Brod v pověstech*, s. 10–12.

bylo protiváhou královského města Jihlavy. Jeho porušování regálu mělo za následek sankce od samotného krále. Přemysl Otakar II. nepovolil tak město ohradit hradbami a listem vydaným roku 1269 mu odňal výnosný sklad tržního zboží.²⁴ Měšťané zde podléhali výhradně soudní pravomoci rychtáře a konšelů. Dále se také určily lány patřící k městu Brod²⁵ a stanovilo se, jaké poplatky z nich a ostatního majetku měli měšťané odvádět.²⁶

Ve 14. století, kdy význam Brodu²⁷ jako sídla horního distriktu v české části Českomoravské vrchoviny upadal, stalo se město střediskem řemeslné²⁸ a zemědělské výroby.²⁹ Pánové Pertolt a Čeněk z Lipé osvobodili brodské měšťany na deset let od placení všech berní, aby mohly být napraveny škody, které způsobil požár, ale město se i z této pohromy rychle zotavilo a již ve druhé polovině 14. století byl rychtářem Michalem zaveden nový vodovod.³⁰ V roce 1319 poté přešlo město do vlastnictví Jindřicha z Lipé.³¹ Po pánech z Lipé se stal majitelem města v roce 1363 Karel IV. Poté v roce 1376 zastavuje král Karel IV. město a Lipnici Bočkovi z Poděbrad za 4000 kop s tím, že město mu bude platit poplatky jako platilo královské komoře. V roce 1368 město přechází do vlastnictví Jindřicha Škopka z Dubé, nejvyššího hofmistra. Dalším majitelem se stává v roce 1417 Vilém z Landštejna. Po jeho smrti zdědila město jeho dcera Kateřina, manželka nejvyššího purkrabího, Čenka z Vartenberka. Německý Brod

²⁴ O devět let později, díky Ottovi Braniborskému, bylo městu navráceno právo povinného skladu zboží. Smilovi synové také v roce 1278 potvrdili městská horní práva Brodu, tímto právním aktem byla občanům zajištěna osobní a majetková svoboda, přiznáno právo jednat se svým majetkem a uznáno dědičné právo. Z nálezů městského soudu se mohl každý občan odvolat k vrchnosti, která soudila spory svých rytířů a dvořanů s měšťany a provinění měšťanů proti rychtáři a konšelům. Jiří SOCHR, *Havlíčkův Brod a staletí*, Havlíčkův Brod 1971.

²⁵ J. SOCHR, *Havlíčkův Brod*, s. 9–18.

²⁶ Pavel NOCAR, *Havlíčkův Brod ohlédnutí za minulostí našeho města*, Havlíčkův Brod 2008, s. 7.

²⁷ Důležitou podmínkou pro vznik města byla také křižovatka obchodní stezky s řekou Sázavou. Výše zmíněný zakladatel města, Smil z Lichtenburka, který vydal svolení k jeho založení, nechal povinnosti a řízení na lokátorovi Wernherovi, zvaném Rybář, který do města přivedl kolonisty a za což obdržel od pána města do dědičného vlastnictví městskou rychtu. Již od svého založení město úzce souviselo s hornictvím, těžbou stříbra a rozvojem dolování na tomto území, ovšem stará naleziště byla brzy vyčerpána. V roce 1310 město konečně získalo právní schválení stavby na ono opevnění, a to od pána města Reimunda z Lichtenburka za 200 kop grošů.

²⁸ Nejpočetnější místa zaujímali především řezníci, soukeníci a mlynáři, dále také řemeslníci vyrábějící potraviny, sladovníci, pivovarníci či pekaři. Ve 14. století byl rozvoj města na nějakou dobu přerušeno kvůli velkému požáru. Jiří SOCHR, *Havlíčkův Brod a staletí*, Havlíčkův Brod 1971.

²⁹ O obchodním podnikání tehdejších měšťanů jsme dobře informováni z nejstarší městské knihy trhové, která pochází z 2. poloviny 14. století.

³⁰ J. SOCHR, *Havlíčkův Brod*, s. 17–20.

³¹ V této době zde probíhal výše zmíněný velký úpadek v dolování, a tedy těžby stříbra udělené Janem Lucemburským, který také chtěl na přímluvu Jindřicha z Lipé pomoci obnově města. Obnova města trvala mnoho let. S tímto úpadkem města byla spojena i častá změna majitelů.

byl v první polovině 15. století silnou baštou německví. Husitské hnutí zde také nacházelo své stoupence v řadách nižší šlechty a zemanů, a to následně také přineslo městu znovu zkázu, aniž by se řádně vzpamatovalo z předešlých katastrof.³²

Mimo jiné ještě probíhala v první polovině 15. století husitská revoluce a po zničení Německého brodu vojskem Jana Žižky z Trocnova³³ a útěk Němců znamenaly, že do města se nastěhovalo české obyvatelstvo z venkova a město se tak stalo českým. Poté, za vlády Vladislava Jagelonského, začalo město opět rozkvétat, znovu se rozvíjela řemesla a živnosti, vzrůstal blahobyt měšťanských rodin, byly opraveny hradby a bašty a v okolí vznikaly nové dvorce, koncem 15. století byla dokonce vystavěna nová radnice.³⁴ Dne 10. března 1488 potvrdil král Vladislav II. Jagellonský na žádost Mikuláše mladšího Trčky z Lípy a na Lipnici městu Německý Brod všechna práva udělená od českých králů a povolil i pečetit červeným voskem.³⁵ 18. května 1523 bylo blízké město Jihlava postiženo velkým požárem, způsob, jakým požár začal není historicky doložitelný, traduje se jen spekulace o tom, že požár byl založen „zlomyslností opilých žen soukeníků a kloboučníků“. Shořelo skoro celé město a velická část jihlavského obyvatelstva se odebrala právě do Německého Brodu, kde se i natrvalo usídlila. Brod se tak pochopitelně velmi rozšířil a město se více zalidnilo.³⁶

Na začátku 16. století se také zvětšoval pozemkový majetek města, které v roce 1530 koupilo od zemského hejtmana Markrabství moravského Jana z Pernštejna za 1050 kop grošů pražských několik vesnic. Toto městské panství tedy v první polovině 16. století tvořily vesnice Bělá (nyní Česká Bělá) a Šlapanov a vsi Knyk, Perknov, Zbožice Kněžská, Svatý Kříž, Dlouhá a Krátká Ves, Studénka a Utín.³⁷ Později bylo městské panství v roce 1601 rozšířeno ještě o Pozovice, v roce 1603 o Kojetín a v roce 1606 o Suchou. Pozemkový majetek mimo město jako doplněk své obživy měli i

³² Moravský zemský archiv Brno (dále jen MZA Brno), Státní okresní archiv Havlíčkův Brod (dále jen SOkA Havlíčkův Brod), fond *Archiv města Havlíčkův Brod* (dále jen AMHB), sign. CH33, inv. č. JAF 1142, kart. 196.

³³ Pro obrazové přiblížení této lokality je vhodná například práce Dr. Jiřího Veselého s názvem *Zmizelý Havlíčkův Brod*.

³⁴ P. NOCAR, *Havlíčkův Brod a ohlednutí za minulostí*, s. 7–8.

³⁵ Burian II. Trčka z Lípy nechal na vlastní náklady zhotovit pro literátské bratrstvo krásně zdobený rukopisný zpěvník, který má 395 pergamenových listů a váží 32 kilogramů. Německobrodský zpěvník byl zhotoven v pražské dílně Pavla Mělnického v roce 1506.

³⁶ Engelbert AMBROŽ – Dominik BLECHA, *Úplný adresář, dějiny a památosti královského města Německého Brodu*, Německý Brod 1892, s. 16.

³⁷ P. NOCAR, *Havlíčkův Brod a ohlednutí za minulostí*, s. 9.

majitelé domů, kteří se živili obchodem a řemeslem.³⁸ Je potřeba také dodat, že před 13. srpem 1599 prodal Martin hrabě z Thurnu Německému Brodu louky podél řeky Sázavy za 2 000 kop grošů míšenských. V 16. století se tedy rapidně zvýšil a rozhojňoval nemovitý majetek města.³⁹

Začaly se zde také pořádat výroční trhy. První výroční trh se konal v čase po sklizni, v tomto případě po svátku povýšení sv. Kříže, což bylo 14. září. Později panovník povoloval i další trhy. Podle jejich počtu bylo možno také usuzovat o hospodářském významu města. Brod získal listinou krále Ludvíka Jagellonského v roce 1520 druhý výroční trh, který se konal „v úterý po neděli *Reminiscere*“.⁴⁰ Kromě toho využívalo město své výhodné polohy a stalo se důležitým centrem obchodu s koňmi a dobyt看em.⁴¹

K hospodářskému rozvoji města hojně přispívaly tři nejbohatší cechy, řeznický, soukenický a sladovnický. Řemeslníci byly řízeni jako kdekoliv jinde z cechů, které se snažili získat cechovní artikuly a sdružovaly řemeslníky pro ochranu jejich vlastních a společných zájmů. Nejstarší cechovní řád byl vydán roku 1544 pro kloboučnický cech.⁴² Jednotlivé články kloboučnického řádu obsahují například některá ustanovení, která svědčí o opětném pronikání Němců mezi brodské řemeslníky. Tak se v těchto řádech ustanovilo, aby bděl nad tovaryši jeden Čech a jeden Němec. V roce 1607 se pak mistrům soukenickým přímo přikazuje, aby volili za cechmistra jednoho Němce a jednoho Čecha.⁴³ Z roku 1506 také pochází například bohatě iluminovaný graduál Pavla Mělnického, který si objednali tehdejší majitelé města Trčkové a darovali ho místnímu literárnímu bratrstvu. V graduálu se zachovalo mimo jiné i nejstarší vyobrazení městského znaku.⁴⁴

V první polovině 16. století Německý Brod náležel k oblasti jihoněmeckého práva a stal se jakýmsi „vrchním soudním dvorem“ pro města Chotěboř, Ledec nad Sázavou, Lipnici n. Sázavou a Světlou nad Sáz. Brodští se naopak v některých sporných případech obraceli k soudu Starého Města pražského, který měl autoritu nejvyššího

³⁸ J. SOCHR, *Havlíčkův Brod*, s. 23–24.

³⁹ MZA Brno, SOkA Havlíčkův Brod, fond AMHB (1269–1945), inv.č. 394, sign. L-I/57.

⁴⁰ Tj. 6. března 1520.

⁴¹ Miloš TAJOVSKÝ, *Havlíčkův Brod, fragmenty z historie*, Havlíčkův Brod 2015, s. 109–111.

⁴² MZA Brno, SOkA Havlíčkův Brod, fond AMHB, Cech kloboučnický Německý Brod, sign. L-I/215.

⁴³ J. SOCHR – Marie SOCHROVÁ, *Havlíčkův Brod a okolí*, Havlíčkův Brod 1992, s. 21.

⁴⁴ Museum Vysočiny Havlíčkův Brod, inv. č. SK 2/1, Graduál je vystaven jako jeden z nejceněnějších předmětů v muzeu Vysočiny v Havlíčkově Brodě.

odvolacího tribunálu českých měst.⁴⁵ Nálezy, které souvisely s Německobrodským soudem byly kolem roku 1540 přepsány do právního manuálu – samostatné knihy – na deskách označené názvem „Knihy vortelní“ (zde byly zapsány i některé soudní spory před městským soudem).⁴⁶ Během 16. století byla stanovená pevná strážní služba u městských bran a na hradbách byla za každých okolností, a zvláště potom v časech války pečlivě sledována městskou radou, neboť hradby a stálá městská vojenská hotovost byly v těchto dobách zárukou poklidné práce a bezpečí brodských občanů.⁴⁷

Od 16. století Brod žije a bohatne především z prudkého rozvoje řemeslné výroby. Cechovní organizace, nyní utrakvistické, tedy chránily monopol této výroby a snažily se na ochranu svých práv získat cechovní řády (artikuly), z nichž nejstarší byl vydán, jak již bylo řečeno výše, pro cech kloboučnický v roce 1544.⁴⁸ V roce 1560 prodali bratři Burian, Ferdinand, Zdeněk, Jaroslav a Mikuláš Trčkové z Lípy Německý Brod s hradem Lipnice za 16 000 kop grošů Františku, hraběti Thurnovi. Ten byl městu velmi nakloněn a udělil mu listinou ze dne 16. května 1565 významné svobody charakteristické pro královská města. Od této doby mohli obyvatelé tohoto města svobodně nakládat se svým majetkem, mohli se svobodně ženit a vdávat, stěhovat a přijímat nové usedlíky, dosazovat si rychtáře, zakládat řemeslnické živnosti a tak dále. Za to se město zavázalo odvádět vrchnosti peněžité poplatky. Pro přehled to bylo z prodeje nemovitosti 5 kop grošů míšenských (z každých 100 kop grošů), za každého jedince stěhujícího se z města 1 kopy grošů, z každého větele piva 1 groš český a z každého jednoho vyšenkovaného vědra vína to dělalo 9 grošů.⁴⁹ V prosinci roku 1566 uděluje městu Německý Brod František, hrabě z Thurnu, na základě privilegia císaře Karla V., které obdržel jeho otec Vít z Thurnu, právo používat městský znak/erb. „...na bílý štít byly položeny dvě okrouhlé červené věže s bílou hradbou se třemi zuby cimbuří. V hradbě je umístěna volná brána s vytaženou zlatou mříží a s modrým pozadím. Věže mají horní dvojice čtyřhranných oken s černým průhledem u pravé z nich a po jedné střílně pro hrubou střelbu. Uprostřed byl nad bránu umístěn zlatý štítek se dvěma zkříženými ostrvemi o šesti sucích. Vyobrazení městského znaku na pergamenové listině je ve zlatém rámu s modrým podkladem a jeho štít obepíná dvojice provazců opatřených na konci

⁴⁵ J. SOCHR, *Havlíčkův Brod a staletí*, s. 57–58.

⁴⁶ MZA Brno, SOkA Havlíčkův Brod, fond AMHB, „Knihy ortelní“, inv. č. 5, fol. 147–148.

⁴⁷ Jan ŠTROBL, *Lidé a čas: Z historie Německého Brodu*, Havlíčkobrodský zpravodaj 1, 1991, s. 16.

⁴⁸ J. SOCHR, *Havlíčkův Brod*, s. 24–26.

⁴⁹ MZA Brno, SOkA Havlíčkův Brod, fond AMHB, sign. L-I/37, E. Ambrož – D. Blecha 1892, s. 17.

střapci.⁵⁰ Jak je patrné nynější městský znak Německého Brodu se až na několik detailů týkajících se barev nikterak neliší od znaku z druhé poloviny 16. století. O 21 let později, přesně 4. června 1587 mezi sedmou a osmou hodinou večerní se ve městě a jeho blízkém okolí spustilo velmi silné krupobití, které způsobilo rozsáhlé škody na žitech, hrachu a chmelu, avšak po píli občanů města bylo vše časem vráceno do původního stavu, i když to zpočátku vypadalo na větší pohromu, nebylo tomu tak. Zpráva o této pohromě se dochovala díky zápiskům radního písaře Jana Bydžovského, který v těchto letech vykonávala onu funkci, a především je mimo jiné i také doloženo jméno onoho radního písaře, což není pravidlem.⁵¹

Na konci roku 1588 listem daným v Praze požádal tehdejší majitel panství Martin, hrabě a svobodný pán z Thurnu, město o půjčku ve výši 10 000 tolarů pod slibem ochrany, zápisu do zemských desek a v zástavu dal své brodské důchody. Dále bratři Martin, Jeroným Václav, Jan Jakub a Jindřich Mates z Thurnu potvrdili stará privilegia Německého Brodu, která rozšířili o právo kolatury, odúmrti, soudu a exekuce, zavázali se nesahat na důchody města a nezasahovat do práva obnovy městské rady, konšelského úřadu a volby rychtáře.⁵²

Německý Brod především díky své výhodné poloze nabyl koncem 16. století předtím nebyvalého rozkvětu. Obchodní ruch přinášel městu a jeho měšťanům velké zisky, takže brodská městská rada mohla v této době panství města rozšířit o další vesnice. Šlo tedy o již zmíněný Kojetín, Pozovice a Scuhou. Městská rada se rovněž snažila u svého pána Františka z Thurnu získat další práva, a opět tak rozšířit městské svobody. Brodští měšťané například mohli od roku 1563 dovážet i uherské víno.⁵³ Koncem 16. století německobrodští obyvatelé vedli se svou vrchností zápas o dodržování městských práv a svobod, ale stejně tak, jako vedli usilovně tento zápas, tak stejné síly vynaložili při rozvoji kulturního života, a především o městskou partikulární školu.⁵⁴ Brodská latinská městská škola náležela v 2. polovině 16. století svou šestiletou docházkou k vyšším školám, na nichž domácí i cizí žáci získávali i střední vzdělání, které jim postačovalo jako dostatečný základ pro případné studium na univerzitě v Praze

⁵⁰ J. SOCHR, *O pečeti a změnách erbu města Havlíčkova Brodu*, Sborník prací východočeských archivářů 2, příloha I, 1972, s. 17.

⁵¹ J. SOCHR, *Havlíčkův Brod a staletí*, s. 126.

⁵² P. NOCAR, *Havlíčkův Brod a ohlednutí za minulostí*, s. 10.

⁵³ J. SOCHR, *Havlíčkův Brod a staletí*, s. 77–78.

⁵⁴ Tamtéž, s. 83.

či v zahraničí. Na této brodské škole učili významní učitelé a humanističtí básníci, jako například Vavřinec Sarcander, M. Ondřej Mitýsko, Jan Gryllus mladší, Viktorin Vrbenský, Mikuláš Troilus či Vavřinec Benedikt z Nedožier.⁵⁵ Tyto a další snahy měšťanů přivedly Německý Brod na konci 16. století k plnému hospodářskému i kulturnímu rozkvětu.⁵⁶

Avšak v uličkách města obklopeného masivními čtvercovými hradbami byl život pro některé obyvatele těžký i během určitého kulturního rozvoje. Většina domů byla přeplněna početnými rodinami, v 16. století zde neexistovala lékařská péče, a to vše souviselo i s tím faktem, že raně novověký člověk se velmi málo staral o své fyzické zdraví a pobyt na tomto světě považoval v tuto dobu spíše za přechodný stav. Tyto okolnosti vedly ke vzniku a šíření různých nemocí. Všeobecně byly označovány jako mor. Podle dochovaných zpráv znamenal tento mor pro obyvatele Brodu v 16. století velkou metlu, proti níž ale nebyla žádná obrana. Epidemie známé z různých pamětních záznamů se zde opakovaly v krátkých obdobích. Bezmocný brodský lid hledal útočiště především v kostelích a domáhal se tak pomoci boží. Konec těchto epidemií byl přikládán do druhé poloviny 17. století, jak to také zaznamenal Jan Beckovský.⁵⁷

V 16. století v Brodě také mimo jiné pomalu upadala moc rychty, konšelé se začínají vymykat z „poručnictví“ rychtářů, povstávají radnice a mocné rychty, kde se kdysi scházeli konšelé například k zahájeným soudům o trhy, rychle blednou a mizí. Tehdy mocný rychtář v tuto dobu klesá na „pouhého“ obecního úředníka – správce policie. Rychty se začaly stávat obyčejnými obytnými a šenkovními domy. V tomto čase zde neměly takovou váhu jako ve stoletích předešlých. Rychta zde původně byla dědičnou, ale během let se dostala v držení vrchnosti.⁵⁸

Počátkem 17. století se vrchností Německého Brodu stali opět Trčkové, konkrétně nový majitel panství a města byl Jan Rudolf Trčka z Lípy.⁵⁹ V tuto dobu bylo město již svobodné, neomezované žádnými jinými závazky kromě patronátního práva a ročního

⁵⁵ J. SOCHR – M. SOCHROVÁ, s. 22.

⁵⁶ Od počátku 16. století zde působilo literátské bratrstvo. Jeden z nich byl například Benedikt Vavřinec, autor první české gramatiky a další se později proslavili na pražské univerzitě svými humanistickými spisy.

⁵⁷ Jan BECKOVSKÝ, *Poselkyně starých příběhů českých II*, svazek 3, Praha 1880, s. 459.

⁵⁸ Jeroným SOLAŘ, *Stará rychta v Německém Brodě dle archivních pramenů*, Havlíčkovobrodsko. Vlastivědný sborník 5, 1971, s. 35–37.

⁵⁹ L. MACEK – P. ROUS, *Havlíčkův Brod v pověstech*, s. 63–64.

poplatku 1000 kop míšenských.⁶⁰ Německobrodští měšťané se však nemohli smířit se svým poddanstvím vůči pánům z Lipé (svým velkým dlužníkům)⁶¹ a hledali způsob, jak získat vytoužené privilegium, kterým by Německý Brod byl i po formální stránce povýšen na královské město.⁶² Rozvoj města byl zastaven bouřlivými událostmi 17. století. Silnice spojující Vídeň a Prahu procházela i Německým Brodem, a tak se města dotklo mnoho válek.⁶³ Výhodná poloha na oné hlavní silnici z Vídně do Prahy byla též příčinou toho, že nebylo téměř jediné války, která by se přímo nedotkla samotného města. Tak v roce 1604 se zde na svém pochodu ze Sedmíhradska usadilo několik set knechtů vedené plukovníkem Breunerem. Roku 1608 táhl Brodem i sám arcikníže Matyáš.⁶⁴ Po roce 1618, kdy brodští měšťané ve větším měřítku tvrdě pocítili válečné strasti, se stal Německý Brod trvalým posádkovým městem kompanií Collaltova. Povinností měšťanů bylo živit a pečovat o ubytování těchto vojáků, především v roce 1619. Prosbu brodské městské rady o obstarání prostředků na získání proviantu pro vojáky Collaltova pluku, adresované českým místodržícím, nebyly však splněny. A tak finanční náklady brodských měšťanů dále vzrůstaly. V roce 1618 zde situace byla opravdu žalostná. Kopcovitý terén v okolí města, pokrytý lesy, umožňoval toulajícím se vojákům císařské armády loupit na silnicích a okolních cestách. Nájezdů těchto vojáků nebyly ušetřeni ani obyvatelé okolních vesniček, kterým vojáci zabírali hlavně koně a dobytek.⁶⁵ Svědectvím těžké válečné doby je i pamětní zápis na zadní straně dřevěného malovaného epitafu brodského měšťana Adama Lukeše.⁶⁶ Příznivý vývoj města v období humanismu byl přerušen začátkem 17. století v souvislosti s třicetiletou válkou. Město bylo drancováno procházejícími císařskými oddíly.⁶⁷

Když došlo v květnu roku 1618 k vyhození královských úředníků z okna Pražského hradu, mysleli si mnozí z účastníků kvapné akce, že bude následovat dohoda s dožívajícím císařem Matyášem. Avšak nedlouho po pražské defenestraci bylo těm rozvážnějším jasné, že situace nebude moci být vyřešena pouhým smírem a císařská

⁶⁰ J. SOCHR, *Havlíčkův Brod*, s. 30.

⁶¹ J. SOCHR, *Havlíčkův Brod a staletí*, s. 88.

⁶² Poté by totiž jeho zástupci mohli na zemském sněmu rozhodovat po boku zástupců ostatních měst náležejících k tzv. čtvrtému stavu, do a to byla jedna z věcí po které občané toužili.

⁶³ P. NOCAR, *Havlíčkův Brod a ohlédnutí za minulostí*, s. 10.

⁶⁴ Městský národní výbor Havlíčkův Brod, *Havlíčkův Brod 1278–1978*, Havlíčkův Brod 1978, s. 9.

⁶⁵ J. SOCHR, *Havlíčkův Brod a staletí*, s. 104–105.

⁶⁶ Epitaf Adama Lukeše je dnes uložen ve sbírkách Okresního muzea v Havlíčkově Brodě.

⁶⁷ Miloš HAVLÍK, *Havlíčkův Brod (sociologický pohled na město)*, Diplomová práce, Olomouc 1996, s. 13.

strana ji využije k potlačení své opozice. Německý Brod byl do událostí v Praze vztažen v momentě, kdy se stavovští direktori obrátili na obyvatele, respektive na královská města a poddané o hmotné zajištění státu a jeho příprav na válku.⁶⁸ Tehdejší majitel panství Jan Rudolf Trčka z Lípy, jeden z předních šlechticů království, nepatřil k žádným revolucionářům.⁶⁹ A jak je známo, Trčkové, kteří se v duchu rodových a náboženských tradic snažili dobře spravovat své majetky, byli událostmi v Praze velmi zaskočeni.⁷⁰ Trčkové se i tak nadále drželi pragmatismu a poskytli půjčku císaři Matyášovi, ale dodržovali požadavky i ze strany stavů. Na obou stranách se tak nevyhnuli podezřením a nedůvěře.⁷¹

V létě roku 1618 si Vídeň připravila stejný scénář jako kdysi v letech 1608 a 1611 a do Čech mířily hned dvě armády. Cílem bylo opět obsadit Prahu jako hlavní město. Nejkratší cesta k vítězství pro ně tedy vedla přes Německý Brod, jenž byl prvním velkým městem za hranicí Českého království. Pro nadcházející události v Brodě byla rozhodující jeho poloha na přechodu přes Sázavu a z ní plynoucí taktický význam pro vojenské velitele. Město tvořilo rovněž významnou ekonomickou jednotku, odkud se daly získávat potřebné zásoby a služby.⁷² Ekonomické zázemí Pelhřimova, Německého Brodu a Polné bylo v nepřátelské zemi pro přežití císařské armády velmi důležité.⁷³ V jeho těsném okolí fungovalo také několik mlýnů a velkých hospodářských dvorů.

Habsburské vojsko bylo na počátku tažení na Prahu rozděleno na dvě části. Právě druhý, Khuenův sbor mířící přímo na Brod, vyrazil ze shromaždiště v okolí Retzu později pro potíže se zásobováním děl i střelného prachu. Do Brodu dorazilo vojsko, které mělo zhruba 180 koní jen u děl, 33 vozů a těžké vozy.⁷⁴ Úhrnem Brod prošel poté, co byl k městu povolán na pomoc Dampierre s další částí armády, šlo o více než 10 000 bojovníků. Trčkovo manévrování a pravděpodobná „kolaborace“ byly zřejmě také důvodem vystěhování Brodu stavovskou pěchotou. Je ovšem pravdou, že proti spojené císařské armádě s těžkými děly by město samo neobstálo. Následně 6. září v Brodě pak převzal velení spojené císařské armády Karel Bonaventura hrabě Buquoy. Toto vojsko

⁶⁸ Aleš KNÁPEK, *Zpráva o nedobytí Německého Brodu roku 1618*, Sborník příspěvků o historii regionu. Havlíčkobrodsko 32, 2018, s. 49–50.

⁶⁹ Josef JANÁČEK, *Valdštejn a jeho doba*, Praha 1978, s. 118.

⁷⁰ Eduard DOUBEK, *Trčkové a Albrecht z Valdštejna*, Havlíčkobrodsko 10, 1994, s. 26.

⁷¹ Jan Rudolf byl dokonce roku 1621 ve svém domě v Německém Brodě zatčen.

⁷² A. KNÁPEK, s. 50.

⁷³ Na počátku 17. století drželo město Německý Brod díky nákupům již 449 selských gruntů (např. Kutná Hora 127). Jeroným SOLAŘ, *Německý Brod*, Německý Brod 1860, s. 35.

⁷⁴ Antonín GINDELY, *Dějiny českého povstání léta 1618*, díl 1., Praha 1870, s. 298.

prakticky ihned vyrazilo po Haberské cestě přímo na Prahu. Po stažení císařských vojsk k Pelhřimovu a okolí psali v říjnu německobrodští, že se u nich léčili muži z ležení v Polné, Čáslavi a Ledči. To znamená, že město sloužilo jako centrum císařských po celou dobu jejich tažení, tedy od počátku září.⁷⁵ Poté opět v prosinci na město zaútočila císařská armáda, aby jej obsadila. Od měšťanů se patrně čekalo, že se zbrojně postaví císařským po boku ostatních útočníků, to se však nestalo. Ač se císařští ubránili, byl neustávající tlak na jednotky vysunuté mimo zbytek armády příliš silný. Událostí, které postihly roku 1618 Německý Brod, se účastnili přední protagonisté českého stavovského povstání, přičemž jejich hlavní protivníci do města přímo zavítali. Bez Albrechta z Valdštejna a jeho organizačního úsilí (ale také zrady), kterým zajišťoval v Jihlavě dodávky císařské armádě, by její pobyt ve východních Čechách pravděpodobně nebyl vůbec udržitelný. Jméno Německý Brod roku 1618 mnohokrát proniklo do rodícího se evropského zpravodajství – do novin, které byly distribuovány po celé Evropě a přinášely informace z důležitých center své doby.⁷⁶

Celkově je možné tvrdit, že není mnoho listin a zmínek o náboženské situaci před rokem 1620, co se týče města Havlíčkova Brodu. Nicméně z historie o havlíčkobrodském regionu je známo, že se jejich obyvatelé od dob husitských hlásili k přijímání pod obojí. S příchodem reformace se však většina obyvatelstva začala klonit k protestantismu.⁷⁷ Z toho lze usuzovat, že samotné bělohorské a pobělohorské události významně zasáhly toto město a blízkou oblast hned v několika rovinách. Ať už to byla rovina společenská, kulturní, politická, majetková a pak ve velké míře i rovina náboženská, která byla v tuto dobu velmi podstatná a se společností velmi spjatá.⁷⁸ Od dvacátých let 17. století zde docházelo k emigraci nekatolického obyvatelstva, a to především z města Německého Brodu. Ta ale podle dochovaných zpráv ne vždy souvisela s rekatolizací, jako především s přítomností císařské armády ve městě.⁷⁹ Je-li řeč o rekatolizačních opatřeních na německobrodsku, je třeba rozlišit mezi jednotlivými

⁷⁵ Rada města zaslala 30. října 1618 vrchnímu veliteli císařské armády Buquoyovi list, v němž si na toto dění stěžovali. Městu to ale nebylo nic platné.

⁷⁶ Aleš KNÁPEK, *Zpráva o nedobytí Německého Brodu roku 1618*, s. 52–57.

⁷⁷ Toto lze potvrdit ze soupisu poddaných podle víry, kde jsou na mnoha panstvích početné skupiny poddaných hlásících se k některé z nekatolických vír. Srov. kolektiv autorů, *Soupis poddaných podle víry z roku 1651*, Čáslavsko 2, Praha 1999.

⁷⁸ Tomáš ZDECHOVSKÝ, *Příspěvek k průběhu a výsledkům pobělohorské rekatolizace v havlíčkobrodském regionu*, Vlastivědný sborník. Havlíčkobrodsko 19, 2005, s. 37.

⁷⁹ Karel JELÍNEK, *Soupis obyvatelstva král. Města Německý Brod a vesnic k němu patřících ze dne 17. března 1651*, Zprávy Městského muzea v Německém Brodě VIII, 1923, s. 49.

panstvími a městy. Velmi také záleželo na přístupu vrchnosti, majiteli panství a na představiteli města, kteří na rekatolizaci měli dohlížet.⁸⁰ Avšak po Bílé hoře zde došlo i k násilné rekatolizaci, kterou v Brodě prováděli komisaři Václav Herolt Libštejnský a Vilém z Kolovrat na Bystrým. Císařský patent o přestupu na katolickou víru veřejně přečetli 24. února 1628 ve Staré rychtě, kam byli předvoláni i zástupci brodských měšťanů. Později se následkem tohoto dění rozhodlo opustit Brod několik brodských rodin, než aby přijmuli katolickou víru. Protože tito emigranti měli obchodní styky se Slovenskem a byli pod duchovním vlivem bývalého školního správce Vavřince Benedikta z Nedožier, rodem Slováka, odcházeli většinou na Slovensko.⁸¹

V červenci 1624 propukla na celé Vysočině epidemie moru. Podle pamětního zápisu, dochovaného na rubu náhrobního deskového obrazu německobrodského měšťana Adama Lukeše, zemřelo v Německém Brodě do konce roku téměř jeden tisíc obyvatel. Téhož měsíce a roku odtáhl z města praporec císařských vojáků (knechtů), který byl do Německého Brodu dosazen téhož roku v dubnu.⁸² Vlivem válečných událostí a samotným průběhem třicetileté války se bohatství městské kasy značně zmenšilo. Městská rada byla nucena prodat i vsi Studénku a Pozovice za 5000 zlatých rýnských, aby mohla žádat o přijetí do čtvrtého městského stavu a celkem tak ve splátkách zaplatit 20 000 zlatých rýnských za povýšení Německého Brodu na město královské. Jeden z důvodů, proč tomu tak bylo, že brodští se nemohli smířit se svým dlouhým poddanstvím vůči pánům z Lipé. Teprve po konfiskaci lipnického panství roku 1634, kdy se Brod záhy potom, v roce 1636, dostal do majetku cizáckého šlechtice Matouše z Vernieru, se dávná tužba brodských měšťanů splnila.⁸³

Roku 1637 bylo zástupcům města předáno privilegium⁸⁴ opatřené velkou císařskou pečeti Ferdinanda III. a Německý Brod se tak stal městem královským.⁸⁵

⁸⁰ Například šlechtic Jan Rudolf Trčka byl k nekatolíkům velmi tolerantní a v rekatolizaci nebyl nikterak důsledný. Zde bych ještě ráda k tomuto tématu upozornila na dvě odborné práce a to: Jiří NĚMEC, *Náboženské poměry v Německém Brodě v 16. a 17. století*, Čáslavský kraj I., 1907, s. 10. A dále Jan RŮŽIČKA, *Emigranti z Německého Brodu za reformace pobělohorské*, Časopis společnosti přátel starožitností českých v Praze XIV., 1908, s. 96–99.

⁸¹ Jiří SOCHR, *Havlíčkův Brod*, Havlíčkův Brod 1969, s. 30–32.

⁸² Ladislav MACEK – Pavel ROUS – Zina ZBOROVSKÁ, *Historický kalendář Havlíčkova Brodu do roku 1945*, Havlíčkův Brod 2003, s. 24–26.

⁸³ J. SOCHR – M. SOCHROVÁ, s. 23–24.

⁸⁴ MZA Brno, SOkA Havlíčkův Brod, fond AMHB, sign. L/I–72.

⁸⁵ Je možné spekulovat o tom, že brodským měšťanům do značné míry ulehčila vstup mezi královská města značná finanční tíseň vídeňského dvora, zápasícího tou dobou již bezmála dvacet let s různými protivníky na bojištích třicetileté války. Toto tvrzení zmiňuje ve svém článku například David Novotný, jenž nese název: *Spory mezi sladovníky a městskou obcí Německého Brodu v letech 1672 až 1725*.

Císařské privilegium, povyšující Německý Brod na město královské, Brodští obdrželi napsané na pergamenových listech svázaných v krásných kožených deskách. Pro město, strádající pobyty vojenských oddílů, podpis císaře Ferdinanda III. znamenal nejen radost z dosažených svobod, ale i velké starosti z dluhů, jak již bylo naznačeno výše. V tomto roce se také změnil městský znak: mezi městské hradby byl vložen rakouský orel a zkratka jména císaře Ferdinanda III. – F III. V této podobě byl znak v platnosti až do roku 1949. Touha brodských měšťanů se sice částečně naplnila, avšak válečné daň a pobyt vojenských posádek město hospodářsky zcela vyčerpaly, takže jeho postavení a vliv mezi královskými českými městy byl nepatrný.⁸⁶

S velkými sympatiemi a nadějí na změnu pobělohorského režimu, vybíjejícího se v protireformační nepřítelství, nejprve brodští měšťané vítali zprávy o příchodu Švédů do Čech, a to i brodští nekatolíci. V červenci roku 1637 byly dokonce zjištěny případy zásobování švédských vojáků potravinami. Avšak naděje obyvatel se nesplnily.⁸⁷ Nejpronikavější pohromu však přinesl městu právě onen vpád švédského vojska 13. listopadu 1639. Švédská žádost o výpalné v částce 1 500 říšských tolarů nebyla městskými radními splněna, a tak došlo k drancování, násilnostem a na mnoha místech města i k zapálení domů.⁸⁸ Druhý den, tj. 14. listopadu 1639, Švédové z vypleněného Brodu odtáhli s nemalou kořistí a po dvoudenním pochodu zaútočili s dvěma tisíci koňmi na brány města Chrudimi. Těžce postižený Brod a jeho obyvatelé však ještě jednou pocítili švédskou okupaci. Po porážce císařské armády počátkem března 1645 u Jankova blízko Čáslavi vyrazila švédská vojska pod vedením generála Torstensonova na Moravu, aby posílila armádu v Olomouci. Již 10. března 1645 vtrhlo 700 švédských jezdců do Německého Brodu. Na městu vymáhali 16 000 tolarů výkupného. Bouřlivý život brodských měšťanů však v nemalé míře pokračoval dále, neboť z Brodu ještě po mnoho měsíců k nájezdům na okupovanou Jihlavu vyrážely komanie císařské armády. Teprve vestfálský mír roku 1648 přinesl jistou úlevu po dlouholeté válce, která výrazně vylidnila Německý Brod. Bylo v něm podle zjištění vizitační komise v roce 1654 necelých 200 domů obydlených a 41 prázdných, celkem asi s 1200 obyvateli. Rovněž městské hradby, pýcha brodských měšťanů, byly těžce poničeny. Ovšem velkou metlou pro brodské obyvatele této doby byly i infekční choroby, označované jako „morové

⁸⁶ J. SOCHR, *Havlíčkův Brod a staletí*, s. 88–107.

⁸⁷ J. SOCHR – M. SOCHROVÁ, s. 24.

⁸⁸ J. SOCHR, *Havlíčkův Brod*, s. 32.

rány“. Neexistovala zde lékařská péče,⁸⁹ hygienické zařízení a mimo této nemoci zde proběhlo i několik požárů a živelných pohrom.⁹⁰ Tyto neblahé události se táhly až do počátku 18. století, především zde bylo mnoho rozsáhlých požárů a několikrát zde udeřil mor.

Vývoj po roce 1637 ovšem znamenal pro město též zásadní změnu v správním postavení, jelikož brodští měšťané podléhali nikoliv už vrchnosti na Lipnici či někde jinde, ale podkomořímu královských měst, české komoře a místodržícím v Praze. Přímo v této dané lokalitě zastupoval zájmy panovníka královský rychtář,⁹¹ který vykonával svůj úřad dle instrukce vydané komorou.⁹² V roce 1672 v Německém Brodě například propukl velký spor mezi sladovníky a městskou obcí, který trval až do dvacátých let 18. století. Tyto spory mimo jiné poznamenaly i výkon samotné městské správy, zasáhly do vztahů mezi městem, místodržícími a podkomořským úřadem a do těchto sporů byli vztaženi i brodští poddaní. V konfliktních momentech je možné zde dokonce narazit na narážky na rivalitu mezi vídeňským císařským dvorem a uherskou politickou reprezentací.⁹³

Německobrodská městská rada i samotní občané se po hrůzách třicetileté války, a i mnoho let poté ocitali ve značných dlužích. Není proto divu, že se nejprve bránili příchodu mnichů žebravého augustiniánského řádu, odkázaných především na milodary obyvatel. Rovněž měšťané byli proti úsilí řádu postavit na severní straně města za Horní městskou bránou a zdí kostel s rozlehlým klášterem. Hospodářsky slabé město však nakonec muselo souhlasit s touto stavbou, budovanou po částech v letech 1678–1733. Následně muselo město ze svého městského panství odprodat v roce 1727 ves Šlapánov se vsí Kněžskou⁹⁴ a v roce 1731 i městečko Českou Bělou, ves Utín, Krátkou Ves a Dlouhou Ves.⁹⁵ ⁹⁶ Přes všechny tyto potíže byly však ke konci 17. století největší škody

⁸⁹ Teprve roku 1753 byl v Německém Brodě jmenován lékařem (chirurgem) Antonín Lebeda. Tato informace je k nalezení zde: SOKA Havlíčkův Brod, fond AMHB, kniha přísah, s. 49–50.

⁹⁰ J. SOCHR, *Havlíčkův Brod*, s. 111–117.

⁹¹ O tom přehledně František ROUBÍK, *Královští rychtáři v pražských i jiných městech v letech 1547 až 1783*, Sborník příspěvků k dějinám hlavního města Prahy 6, 1930, s. 265–355.

⁹² Zpravidla tuto funkci zastával bývalý dlouholetý radní nebo dokonce primátor, úzce spjatý se zájmy konšelského sboru a nadále s ním spolupracující.

⁹³ Blíže viz David NOVOTNÝ, *Spory mezi sladovníky a městskou obcí Německého Brodu v letech 1672 až 1725*, Vlastivědný sborník. Havlíčkovobrodsko 23, 2009, s. 57–119.

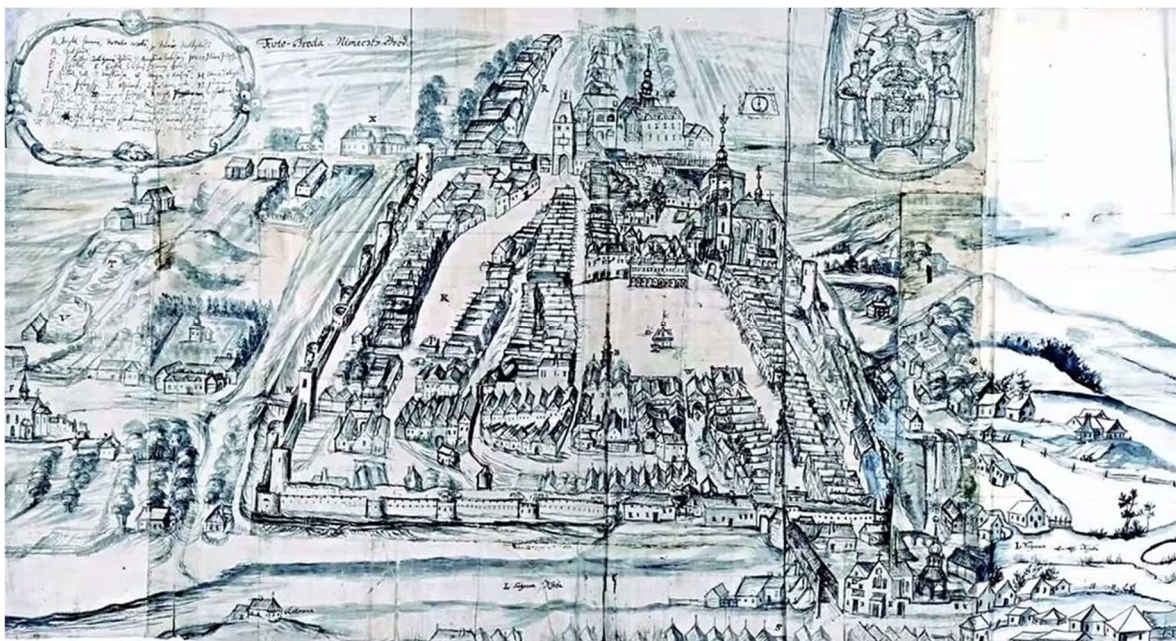
⁹⁴ Vsi byly prodány hraběti Filipu Ludvíkovi ze Sinzendorfu za 1 500 zlatých rýnských.

⁹⁵ J. SOCHR – M. SOCHROVÁ, s.26–27.

⁹⁶ Toto malé městečko a vsi byly prodány Josefu Ignáci Pichmanovi, královskému rychtáři v Pelhřimově za cenu 30 000 zlatých rýnských.

zahlazeny, na spáleništích vyrostly nové stavby, které následně i změnilý ráz města, a to hlavně na náměstí. Město se zároveň rozšiřovalo mimo městské hradby směrem k severu a podél řeky Sázavy.⁹⁷ Na počátku 18. století byl tak Německý Brod malým venkovským královským městem, které vykazovalo dobrou budoucnost a barokní ráz.

Nemalou úlohu, zvláště v době národního obrození, sehrálo brodské gymnázium. Jeho založení bylo umožněno bohatým odkazem brodské měšťanky Kateřiny Barbory Kobzinové,⁹⁸ která v roce 1730 odkázala na tento účel přes osm tisíc zlatých rýnských. Německobrodské gymnázium zvané „Carolinum“, bylo slavnostně otevřeno 4. listopadu 1735, když žádost o povolení této školy vyhotovená brodským magistrátem byla potvrzena dekretem císaře Karla VI.⁹⁹ Mezitím jednali s místním řádem bosých augustiniánů o získání učitelů a prostor pro umístění školy, neboť školství v rakouské monarchii bylo od 17. století výhradně v moci církve. Výuka žáků tak byla poté svěřena brodským augustiniánům, s nimiž magistrát města v roce 1740 uzavřel smlouvu o koupi nového domu pro gymnázium. Do poloviny 18. století se zde pak částečně měnily některé domy, menší stavby či nepatrné vzhledové úpravy v kulturním centru na náměstí.¹⁰⁰

⁹⁷ J. SOCHR, *Havlíčkův Brod*, s. 38.

⁹⁸ MZA Brno, SOkA Havlíčkův Brod, fond AMHB, sign. L/I-97. Úplný text fundace Kateřiny Kobzinové je otištěn např. v almanachu „*Dvě stě let gymnasia v Německém Brodě*“, Německý Brod 1935, str. 20–24.

⁹⁹ J. SOCHR, *Havlíčkův Brod*, s. 38–39.

¹⁰⁰ J. SOCHR – M. SOCHROVÁ, s. 28–30.

Obr. č. 1 – Nejstarší známé vyobrazení Německého Brodu (kolem roku 1690)¹⁰¹

Obr. č. 2 – Kresba Německého Brodu od Johanna Venuta z roku 1812¹⁰²

1.2 Podoba Německého Brodu zejména v období 16. až do poloviny 18. století

K dějinám města nepochybně patří i představa původní podoby Německého Brodu a jeho okolí od 16. až do poloviny 18. století, mimo jiné s využitím poznatků z historické geografie. Příčemž je možné podotknout, že si město uchovávalo svůj ráz až do první poloviny 19. století.

Poprvé je Německý Brod zachycen na Klaudiánověmapě Čech z roku 1518.¹⁰³ Na mapě je možné zachytit, že Německý Brod byl tehdy nazván „Brodnie“, označen kalichem a štítem, což znamená, že v této době byl panským, utrakvistickým městem. Dále je v mapě zaznamenána také síť cest a na ní tečky, představující milníky a dále pak řeka Sázava.¹⁰⁴ Listnatý porost zakreslený v mapě pak zobrazuje pohoří a lesy, které

¹⁰¹ Martin PAVLÍČEK – Alena KŘÍŽOVÁ – Tomáš VALEŠ a kol., *Baroko na Havlíčkobrodsku*, Havlíčkův Brod 2014, s. 168–170, Kresba Jana Františka Beckovského.

¹⁰² TÝŽ, S. 172.

¹⁰³ Byla vydána v roce 1518 a je v přibližném měřítku 1:637 000. Podle tehdejších zvyků je orientovaná na jih.

¹⁰⁴ Ta je zde však zakreslena vzhledem k městu chybně, protože město neleží na jejím levém, ale pravém břehu.

byly součástí města a jeho blízkého okolí.¹⁰⁵ Brod pak bývá na mapách často označen mimo jiné jako „Deutschen Broda“¹⁰⁶ a po roce 1600 má nad tímto názvem napsáno již „Brod Německý“.

Německý Brod potřeboval ke své existenci, ochraně a rozvoji obchodu opevnění města. Z počátku bylo vybudované opevnění skromné, byla to primitivní kolová hradba s příkopem. Toto však rozvíjejícímu se městu dlouho nevyhovovalo. Již v první polovině 14. století došlo k zahájení stavby novějších masivních kamenných zdí. Městské hradby byly postaveny nejprve do obdélníkového tvaru o rozměrech asi 434 x 301 metrů. Do zdí byly vestavěny bašty se střelnými a čtyři nárožní věže. Vchod do města byl zajištěn branami a dřevěným mostem přes řeku Sázavu. V severní části Brodu byla vystavena Horní brána, která spojovala náměstí s Horní ulicí. V západní části tohoto vrchnostenského města stávala brána, která se nazývala Zubatá a vedla do Svatovojtěšské ulice. Na východní straně města pravděpodobně byla čtvrtá brána. Toto gotické opevnění města je z části dodnes dochováno.¹⁰⁷

Ještě tedy do třetí čtvrtiny 17. století si Německý Brod uchovával svoji původní podobu, danou přirozeným raně středověkým osídlením s kostelem svatého Vojtěcha. V okolí Brodu jakožto místa, kde je možné nejsnadněji překonat řeku Sázavu a vytýčením města Smilem z Lichtenburka prostřednictvím lokátora Wernhera, který kdysi zajistil kolonizaci tohoto města a vyměřil stavební pozemky. Po obnovení Brodu za vlády Trčků z Lípy v průběhu 15. a 16. století k městu patřila tři předměstí: na severu Horní, na jihu Dolní a k východním hradbám přimykající se Karlov, z nichž Horní a Dolní předměstí byla přístupná dvojicí věží s hlavními bránami. Vnitřní město tak v 16. století mělo podobu přibližně pravoúhlého obdélníku s hlavním čtvercovým náměstím, jímž procházela diagonální komunikace ústící do Horní a Dolní ulice. Druhá diagonála komunikačně spojovala budovu děkanského kostela Nanebevzetí Panny Marie s hřbitovním okrskem, odděleným od města kamennou bránou v severovýchodním rohu náměstí. Ještě také s budovami rychty a radnice na jihozápadní straně rynku. Na západě

¹⁰⁵ Klaudiánova mapa Čech je volně dostupná na internetu například zde: <http://www.chartae-antiquae.cz/cs/maps/49559>, cit. 25. 9. 2021.

¹⁰⁶ zde je dostupná online mapa: https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=sbirka1&idrastru=I-1-070_1 z roku 1591 až 1592.

¹⁰⁷ J. SOCHR, *Havlíčkův Brod v době předhusitské*, Havlíčkobrodsko 1, 1971, s. 8–9.

k náměstí přiléhá Koňský trh (dnešní Smetanovo náměstí), mající podobu široké ulice ústící na severu k Horní bráně a na jihu do čtvrti Na Louži (V Rámech).¹⁰⁸

17. a první polovina 18. století se nesly v duchu významných novostaveb především církevních budov. Ty následně pozměnily urbanistickou koncepci města. Nejvýznamnějšími stavbami byly stavby augustiniánského kláštera sv. Rodiny na Horním předměstí¹⁰⁹, kostela Nejsvětější Trojice (1719) a přestavba děkanského kostela.¹¹⁰ Vedle toho došlo také k úpravám řady měšťanských domů, u nichž vzhledem k dispozici dané středověkým založením byly upravovány převážně fasády a interiéry. Průčelí domů byla v první polovině 18. století barokně přestavěna a zdůrazněna bohatými štíty, zčásti dodnes dochovanými, které z Brodu učinily jedno z nejvýstavnějších českých měst. K výraznějším změnám k samotnému půdorysu vnitřního města zřejmě nedocházelo. Celé náměstí, obě strany Horní a Dolní ulice a část Koňského trhu si víceméně dodnes dochovaly původní půdorys.¹¹¹ V 18. století tak docházelo prostřednictvím těchto rozsáhlých stavebních úprav města i ke konfrontaci místních. V polovině 18. století tak začal mít vzhled města již patrný barokní ráz.¹¹²

V roce 1500 byl vydán nový zemský zákoník, Vladislavské zřízení zemské, který omezil politickou moc stavů, část šlechty tak začala podnikat na územích, na která vlastnila privilegia města. Brod tak zažíval rozkvět, především ekonomický. Toto zbohatnutí města umožnilo koncem 15. století výstavbu radnice,¹¹³ kde sídlila i vrchnostenská správa města Německého Brodu. Ve stejné době jako radnice byl na náměstí postaven tzv. Malinův dům a jiné další stavby. Na počátku 16. století pak můžeme jasně sledovat značný vývoj a rozvoj města.¹¹⁴ Město si svůj historický vzhled udrželo, po určitých rekonstrukcích, víceméně dodnes.

Komunikační síť se zde od středověku po raný novověk značně změnila. Je možno určit dvě hlavní komunikační osy. Jižní částí německobrodsko procházela tzv. Haberská cesta, severní částí pak spojnice Haberské a Libické cesty. Je možné konstatovat, že tento tehdejší mikroregion byl vymezen na jedné straně Břevnickým potokem, který pramení v dnešní jižní části Chotěboře v nadmořské výšce kolem 550

¹⁰⁸ Aleš VESELÝ, *Příběhy brodských domů*, Havlíčkův Brod 2016, s. 10–11.

¹⁰⁹ Byl stavěn s přestávkami v letech 1676–1731.

¹¹⁰ Tato přestavba probíhala v letech 1704–1709.

¹¹¹ Kolektiv autorů, *Havlíčkův Brod. Historie a osobnosti*, Praha 1998, s. 16.

¹¹² A. VESELÝ, s. 11.

¹¹³ Zdeněk FIŠERA, *Historické radnice Čech, Moravy a Slezska 2. díl*, Praha 2010, s. 7.

¹¹⁴ Petr HORÁK, *Proměny Havlíčkova náměstí v Havlíčkově Brodě*, Havlíčkobrodsko 25, 2011, s. 9.

m. n. m. O dvanáct kilometrů jižněji se poté vlévá do řeky Sázavy, což je zhruba dva a půl kilometrů východně od centra dnešního Havlíčkova Brodu. Břevnický potok a jeho přítoky vymezovaly tato sídla (řazeno od severu): Svinný, Dobkov, Skořetín, Čachotín, Benedín, Nemojov, Rozsochatec, Horní Krupá, Dolní Krupá, Kojetín, Břevnice a Kyjov. Na druhé straně byl vymezen potokem Žabinec a jeho přítoky. Ten pramenní o 12 kilometrů severněji a vlévá se opět do řeky Sázavy jako její levý přítok v tehdejšímu centru města Německý Brod (to platí i dnes). Dnes se na tomto vymezeném území nachází 9 vesnic, ale také zatím blíže neurčený počet zaniklých sídel včetně tehdejšího hornického střediska Mittelberg.¹¹⁵

Vymezení tehdejšího Brodu a jeho panství zahrnovalo koncentrovaná vesnická sídla bez pravidelně vyměřených plužin.¹¹⁶ Tyto sídla se vyznačují i podobnou rozlohou územní vsi, která kolísá zhruba kolem 400 ha. Tento typ sídel spojovala i absence kostelů, která byla na německobrodsku tehdy běžná. Uspořádání půdorysu bylo velmi podobné tomu dnešnímu. Jednotlivé zemědělské usedlosti a k nim příslušející plužiny nebyly jednorázově vyměřeny. Poté zde také byla i koncentrovaná sídla s přesně rozvrženými plužinami, které byly většinou traťové či pásové. Velikost vsi byla zhruba dvojnásobná na rozdíl od sídel bez pravidelně vyměřených plužin.¹¹⁷

Krajina kolem Německého Brodu po stránce geologické má svůj základ již v prahorách. Převládající horninou byly ruly, skládající se z křemene, z bílého anebo šedého živce a tmavé slídy. Celá oblast patří k nejstarším horopisným celkům naší republiky. Naposledy byla formována horotvornými pochody v prahorách, od té doby byla různými činiteli zarovnáвана, proto má nyní tato oblast ráz mírně zvlněné nízké reliéfní planiny. Na jih od Brodu byl ve 13.–14. století těžen v těchto stříbrnosných horninách, nalézajících se většinou jen v povrchových vrstvách, leštěnec olověný, z něhož se získávalo právě stříbro.¹¹⁸

¹¹⁵ Tomáš SOMER, *Vliv těžby stříbrných rud na vývoj středověkého osídlení havlíckobrodsko*, Acta rerum naturalium 12, 2012, s. 221–227.

¹¹⁶ Plužina je název užívaný tehdy pro veškeré pozemky patřící k vesnici a využívané k zemědělským aktivitám.

¹¹⁷ P. ROUS, *Stříbrnorudné hornictví na Havlíckobrodsku od 13. do 17. století*, Archeologia technica 15, 2004.

¹¹⁸ J. SOCHR – M. SOCHROVÁ, s. 9.

1.3 Rozsah brodského panství

Tato kapitola se bude zabývat vymezením brodského panství, jež se bude opírat především o mapy a krátké uvedení do dějin onoho panství. Je to další nezbytná součást dějin města pro vytvoření představy, jak bylo celé město s jeho panstvím vymezeno územně a v jakém bylo tehdy rozpoložení na rozdíl od dnešních dnů. Jelikož se veškerá území s přibývajícím časem mění jak v prostoru, tak v čase, je potřeba zde zmínit územní vývoj a vymezení historického města Brodu jako celku i s ohledem na vlastní historii. Podle Soupisu poddaných podle víry z roku 1651 (Čáslavsko)¹¹⁹ obývalo město Brod 1098 obyvatel a brodské panství 1430 osob, dohromady tedy 2528 obyvatel. S tím, že tedy v tomto soupisu jsou zmíněny vsi Bělá, Krátká a Dlouhá Ves, Utín, Kojetín, Šlapánov, Zbožice, Kněžská, Suchá, Svatý Kříž, Perknov, Knyk a 11 dvorců jako součást vesnic. Důležité je podotknout, že stejně jako v Berní rule pro kraj Čáslavský z let 1653–1654¹²⁰ zde chybí ves Studénka, připojena k brodskému panství v roce 1599 a ves Pozovice, která byla součástí panství od roku 1601. Tyto dvě zmíněné vsi v obou spisech zcela chybí. Samotná berní rula tedy zmiňuje stejné vsi jako Soupis poddaných podle víry z roku 1651 pro kraj Čáslavský. Berní rula také zmiňuje, že celkem mělo brodské panství 184 hospodářů, kteří dohromady měli 103 obstarávaných rolí. Avšak během 30leté války bylo mnoho půdy a hospodářství zpusťeno a v roce 1653–1654 je v berní rule zaznamenáno, že 55 rolí (hospodářství) bylo buď vyhořelých, pustých nebo špatných pro hospodaření, což mohlo s velkou pravděpodobností zavinit samotné válčení. Dalo by se tedy říct, že nepatrně poklesl počet obývaných a obstarávaných usedlostí.

Jako první by bylo na místě zmínit Bělou, a to z důvodu, že byla územně největší částí německobrodského panství ze všech přikoupených územních celků. Není však stoprocentně jasné, zda tato část byla původně vesnicí či městečkem. Bělá (nyní Česká Bělá)¹²¹ patřila do tohoto panství konkrétně od roku 1599, kdy ji zakoupilo město Německý Brod z vlastnictví pana Jana z Pernštejna. První písemné zmínky pocházejí z roku 1257 a v roce 1278 byla již městem. Toto území se nacházelo (a stále nachází) 10 kilometrů východně od Brodu směrem na Příbyslav. Původně to byla česká osada, která

¹¹⁹ Dostupné online zde: <https://www.nacr.cz/vyzkum-publikace-akce/publikace/detail-publikace/caslavsko-soupis-poddanych-podle-viry-z-roku-1651>, cit. 4. 4. 2022.

¹²⁰ František BENEŠ (ed.), *Berní rula kraj čáslavský*, 2. díl, Praha 1955, s. 464–755.

¹²¹ https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=sbirka1&idrastru=I-1-088_2_1, cit. 5. 10. 2021.

se v 2. polovině 13. století stala střediskem jedné z těžebních oblastí stříbra v okolí Německého Brodu.¹²² Až do konce 16. století počet obyvatel nepřesahoval číslo 100. Místem protékal potok Bělá, na němž se přímo ve středu všeho dění rozkládaly Prokšův a Horní rybník a rozloha se pohybovala okolo 10 km². Na východní části proudil okrajem potok Březina, jižně tuto část ohraničoval tzv. Švecův kopec a západní ohraničení se pohybovalo zhruba 100 metrů severně od mlýna při pravém břehu Bělského potoka.¹²³ Bělá byla součástí brodského panství do roku 1731, poté ji následně odkoupil hrabě Špork, po něm Štěpán Langr a od něj ji odkoupil František Saifert. V 17. století se počet obyvatel zvyšoval a v polovině 18. století jich zde žilo skoro 200.¹²⁴

Dalším takovým přikoupeným místem byla vesnice Šlapánov, kde žilo jen několik málo obyvatel. První písemná zmínka pochází z 50. let 13. století, kdy toto místo patřilo mezi jednu ze čtyř hornických vsí Lichtenburků.¹²⁵ Do druhé poloviny 14. století dolování probíhalo za podpory německobrodského pána Thulina. Poté v držení pánů z Lichtenburka a pánů z Lipé zůstal Šlapánov až do konce 13. století, roku 1351 tuto ves vlastnil Thulin z Brodu a mimo jiné od roku 1496 až do roku 1548 se vesnice stala součástí polenského panství. V letech 1548–1727 byla již v majetku Německého Brodu, a tedy součástí jeho panství. Poté byla vesnice převedena pod střítežské panství.¹²⁶ Rozkládá se v Hornosázavské pahorkatině a vsí protéká řeka Šlapanka. Leží 9 kilometrů severozápadně od Brodu směrem na Polnou a poté Jihlavu.¹²⁷ Ze stavební dispozice je dodnes zřetelné, že si zachovává prvky sídlištního útvaru městského typu. Nasvědčuje tomu především rozsáhlé a pravidelné tržiště obdélníkového tvaru, v jehož jižním rohu stojí stavba pozdně románského kostela sv. Petra a Pavla, jehož počátky sahají na konec 13. století. Šlapánov byl směrem na Polnou ohraničen menší kaplí a hřbitovem za nímž již ves nepokračovala. Púdorys vesnice byl v minulosti určován historickými komunikacemi a tokem právě řeky Šlapanky, později také železnicí vedenou údolím říčky. Osídlení bylo soustředěno na pravém břehu řeky. Jádrem bylo tvořeno rozsáhlým náměstím orientovaným na sever, na jihu je pak vesnice zakončena na svahu nad tokem říčky a východní strana byla zakončena především zemědělskými usedlostmi, které byly

¹²² Jaroslav VÁLA, *Česká Bělá, Cesta Vysočinou 4/5*, 2018, s. 12.

¹²³ Jaroslava STRÁNSKÁ, *Česká Bělá a okolí v zrcadle staletí*, Havlíčkův Brod 2009, s. 156.

¹²⁴ František ŠTIBOR, *Česká Bělá, Vysočina. Havlíčkobrodsko 1/50*, 2002, s. 5.

¹²⁵ Jan PRCHAL, *Vítejte u nás, Mikroregion Polensko*, 2003, s. 42.

¹²⁶ Tamtéž, s. 43.

¹²⁷ Alena BUDÍKOVÁ, *Šlapánov slaví 750 let, Cesta vrchovinou 48/26*, 2007, s. 2.

pro tuto část velice důležité. V průběhu 17. století ves obývalo méně než 50 obyvatel, počet se navýšil až v první polovině 20. století a to na 545.¹²⁸

Právě hospodářské či zemědělské dvory, které se dosti často zmiňují ve středověkých a (raně) novověkých písemných pramenech, jsou v tomto regionu zatím vcelku nepoznanou strukturou. Šlo o poměrně rozsáhlé komplexy často vymezené zdí anebo (symbolickými) příkopy. Rozloha některých se pohybovala například okolo pár kilometrů čtverečních.¹²⁹ Jedním z takovýchto míst byla ves Knyk, o němž první písemná zmínka pochází z roku 1472, ale teprve ze soupisu vesnic patřících k Německému Brodu ze 17. března 1651 je známo mnohem více poznatků. Podle tohoto zápisu bylo tehdy v Knyku usídleno 46 lidí.¹³⁰ Knyk byl ze všech stran hojně osídlen zemědělskou půdou a zalesněnou krajinou, která byla užitečná především pak díky užitkovému dřevu, pastvin, vinic a potůčků. Ves však obsahovala i neplodnou půdu, konkrétně holé skály, kamenné lomy nebo pískoviště. Ve středu Knyku byl Knycký rybník, který byl mimo jiné dobrým zdrojem pitné vody. Dochovaná struktura centrální části s významným vodním prvkem na jihu a plochami veřejné zeleně všude okolo vsi je patrná i ze starších map,¹³¹ ale i nyní. V okrajových částech vsi byly také travnaté plochy či louky, které byly vhodné ke stavbě obydlí či vytvoření další vhodné půdy k zemědělství. Knyk sídlí zhruba 5 kilometrů od Německého Brodu směrem na Prahu a jeho vymezení bylo značně ohraničeno lesy a louky.¹³²

Mezi málo probádané části týkající se této tematiky patří například Perknov, jenž je dnes okrajová čtvrť Havlíčkova Brodu, a který býval v minulosti samostatnou vesnicí. Perknov je vzdálen od centra Brodu circa 2,5 kilometrů západním směrem.¹³³ Nezdá se, že by tato ves byla významným či strategickým místem, důkazem bude pravděpodobně také to, že o Perknově nejsou zhruba do konce 16. století skoro žádné relevantní záznamy (mimo nepatrné zmínění tohoto místa v německobrodské gruntovní knize, která je hlavním předmětem této práce), které by se daly použít jako důvěryhodný podklad pro seznámení se s jeho přesnou minulostí. Perknov jsem zaznamenala (ačkoliv

¹²⁸ Urbanistické středisko Jihlava, *Územní plán Šlapánov*, Jihlava 2009, s. 4–8.

¹²⁹ Petr ČORNEJ – Aleš KNÁPEK – Ladislav MACEK a spol., *Stížný list české a moravské šlechty proti upálení mistra Jana Husa*, Litomyšl 2015, s. 50.

¹³⁰ Jaroslav BENÁK – Ladislav PRŮŠA, *První písemná zmínka o obci Knyk pochází z roku 1472*, Cesta Vysočiny 20, 2006, s. 4.

¹³¹ Mapy jsou dostupné online zde: <https://ags.cuzk.cz/archiv/> a zde je příklad konkrétní mapy: https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=sbirka1&idrastru=I-1-157_1., cit. 23. 10. 2021.

¹³² Martina HERMANNOVÁ, *Knyk*, Havlíčkovobrodsko 179, 2004, s. 6.

¹³³ Alena JINDROVÁ, *Perknov*, Havlíčkovobrodské listy 3/6, 2010, s. 9.

je známo, že tu byl již zhruba od ploviny 16. století) až na Müllerově mapě Čech vydané roku 1720, kde je zapsán jako „Prnkau“.¹³⁴ Zlom v perknovské historii nastává na přelomu 15. a 16. století, kdy v této vesnici vznikla tvrz. Postavit ji pravděpodobně nechal jakýsi vladyka podřízený mocnému regionálnímu šlechtickému rodu, pánům z Lipé. V 18. století rychle rostl počet obyvatel, vznikaly nové domy a přibýval prostor, jenž byl nově součástí této vesnice.¹³⁵

Jednou z těch menších částí byla také ves Zbožice, která se objevuje v pramenech od počátku 17. století a rozprostírá se 6 kilometrů severně od Brodu směrem na Prahu, měla rozlohu asi 2 km² a žilo zde jen malá hrstka obyvatel. Severní část byla ohraničena Volským vrchem, kde byla lesnatá část vsi a z ostatních stran se nacházela půda bez lesů či více přírodně zarostlých míst. Vsí protékal Cihlářský potok, který se vléval do Cihlářského rybníka na kraji města Brodu.¹³⁶

Poblíž výše popsaných vsí se nachází i původně německá vesnička Kněžská, jejíž první písemné zmínění pochází z roku 1347 pod názvem „Fhaffindorff“, a později nazvaná Deutsch Pfaffendorf. Od počátku zde žilo pár usedlíků a dodnes se nijak zvlášť nerozrostla.¹³⁷ Vesnice byla omezena poli a zalesněnou krajinou, výjimkou byla severní část, kde pomyslné hranice Kněžské neoplývaly zelenou krajinou, ale hornatou půdou. Rozloha vesnice neměla víc než 2 kilometry čtvereční a od Brodu se nacházela jižně zhruba 13 km směrem na Jihlavu.¹³⁸

Velmi podobnou dispozici jako již zmíněná místa má i vesnice Svatý Kříž, německy Heiligenkreuz, která leží zhruba 4 km jižně od města Brodu a tvořila ji opět jen hrstka obyvatel. Ještě na počátku 12. století byla na tomto místě pustina pohraničního lesu, která kryla krajinu od pramenů Sázavy po obou stranách řeky. Těmito lesy procházela jediná krytá stezka, která směřovala od města Jihlavy k Brodu a odtud k Habrům a na tomto místě později vznikla vesnice Svatý Kříž se svou rozlohou zhruba o 7 km². Tato původní osada byla založena církevním řádem Německých rytířů na počátku 14. století, avšak první písemná zmínka se připomíná k roku 1530. Mimo jiné se v místech dnešního kostela Nalezení svatého kříže nacházela studánka s

¹³⁴ <http://chartae-antiquae.cz/cs/maps/14327>, cit. 23. 10. 2021.

¹³⁵ Tamtéž, s. 10.

¹³⁶ Archiv – Geoprohlížeč – ČÚZK, online dostupné na stránkách: <https://ags.cuzk.cz/archiv/>, cit. 27. 10. 2021.

¹³⁷ J. PRCHAL, *Vítejte u nás*, s. 41–44.

¹³⁸ Archiv – Geoprohlížeč – ČÚZK, online dostupné na stránkách: <https://ags.cuzk.cz/archiv/>.

„léčivou“ vodou a kolem ní vznikala právě ona osada. Po husitských válkách bylo toto místo opuštěno a v 16. století postupně znovu osídleno. Obyvatelé byli především rolníci a vesnice patřila Janovi z Pernštejna. Ten ji prodal Německému Brodu za 1050 kop českých grošů. Původně to bylo hornické sídliště obklopeno výskyty stříbrné rudy.¹³⁹ Vesnice je dodnes ohraničena poli a lesy, jak za časů minulých a její půdorys se zvětšil či změnil jen v malém měřítku.¹⁴⁰ V roce 1639 a poté i v roce 1645 byla nejen tato vesnice vypleněna Švédy a po této události nastal téměř konec dolování i v okolí. Zatopením místních dolů pak skončilo úplně a vesnice tak přestala mít velkou pozornost.¹⁴¹

Další z mnoha přikoupených vsí a následně patřících do brodského panství byla Dlouhá Ves, původně Landendorf, ležící 7 km jihovýchodně od Brodu směrem na Příbrav s celkovou délkou 3,5 km, z čehož je původní název Langendorf (Dlouhá Ves).¹⁴² První písemná zmínka o vesnici se traduje do roku 1256. Založili ji němečtí kolonisté na levém břehu řeky Sázavy, kteří zde těžili stříbrnou rudu. Roku 1599 koupilo ves město Německý Brod a vlastnilo ji až do roku 1843. Od založení této vsi zde žilo především německé obyvatelstvo, od nichž si vesnice zachovala mnoho starobylých prvků a odrážela tak původ tehdejších obyvatel a jejich každodenního života. Dlouhá Ves byla prorostlá lesy a zelenou krajinou, kde místní mohli mimo jiné pracovat na svém zemědělství.¹⁴³ Jak je možné dle poznatků zachytit, v okolí Brodu nebyla celková nouze o přírodní zdroje.

Zhruba sedm kilometrů od Dlouhé Vsi se rozprostírala Krátká Ves, původně nazvaná Kurzdorf, která sídlí 8 km od Brodu směrem na město Svitavy, vesnicí vede přímá cesta z Brodu na Pardubice. První písemná zmínka se datuje do roku 1303, kdy Rajmund z Lichtenburka prodal dvůr v Krátké Vsi opatovi sedleckého kláštera a abatysi kláštera v Pohledu. Vesnice se od roku 1424 nacházela ve vlastnictví pánů z Lipé a Jindřich z Lipé ji na konci 15. století prodal Vilémovi z Pernštejna, od roku 1520 vesnici vlastnil Jan z Pernštejna a ten ji v roce 1530 postoupil městu Německý Brod, který v tuto dobu patřil rodu Trčků z Lípy. Od roku 1560 do roku 1595 celé panství

¹³⁹ Emanuel POCHE a kol., *Umělecké památky Čech 2*, Praha 1978.

¹⁴⁰ Dotupné online též na geoportálu ČÚZK (Archiv LMS).

¹⁴¹ Jiří SVOBODA, *O obcích Svatý Kříž, Petrkov, Lípa a Suchá a o původu rodového jména Wienckowski a Vencovský: ohlédnutí do historie 1*, Cesta vrchovinou 48/27, 2007, s. 5.

¹⁴² Jaroslav VÁLA, *Dlouhá Ves*, Cesta Vysočinou 28, 2018, s. 12.

¹⁴³ Štěpánka SAADOUNI, Jaroslav ŠVANDA, *Dlouhá Ves*, Havlíčkovobrodsko 2, 2003, s. 6.

vlastnil František Thurn a od roku 1595 bylo opět ve vlastnictví Trčků. Krátká Ves zůstala v majetku města až do roku 1731, kdy ji koupil majitel Pelhřimova.¹⁴⁴ Jihozápadně několik set metrů od Krátké Vsi se v lesích nachází poutní místo Svatá Anna, kam lidé docházejí i dnes za stejným účelem jako kdysi.¹⁴⁵

Jedna z těch velmi malých prostranství patřících do brodského panství byla Studénka, německy Muckenbrunn, malá vesnička sídlící 2,5 km severozápadně od Štok u Brodu o celkové rozloze 3,1 km². Za počátek prvního osídlení se traduje rok 1319. Od 40. let 14. století je Studénka součástí pražského arcibiskupského majetku. Ves se nazývala původně Mukkenprun kvůli jejímu prameni u místní studánky. V roce 1599 vesnici zakoupilo od Jana Perštyňa právě město Německý Brod. Studénka byla obklopena zelení, především loukami, kde usedlí obyvatelé mohli výhodně pěstovat některé plodiny. Ve středu vsi se nacházel rybník jako zdroj pitné vody a severozápadně byl menší les, který mohl sloužit jako zdroj dřeva.¹⁴⁶

O podobné rozloze byl i Utín, nacházející se zhruba 3,5 km západním směrem na město Přibyslav.¹⁴⁷ První písemná zmínka o této kdysi hornické osadě pochází z listiny, která pojednává o pravomoci nad Stříbrnými doly z roku 1258. Utín byl tedy založen jako hornická osada prvotně pod německým názvem Uttendorf. Železná ruda se těžila zhruba 1 km jihovýchodně od Utína. Stříbro zde bylo těženo až do 15. století, později zde důlní činnost již neprobíhala.¹⁴⁸ Utín byla poměrně hornatá krajina bez větší zeleně s jedním rybníkem, který sloužil především jako zdroj pitné vody. Kromě těžby stříbra se zde nenacházelo nic takto důležitého. Ves leží asi 1 km severovýchodně od Dlouhé Vsi a na severní straně se rozprostírají Stříbrné Hory.¹⁴⁹

Dalším místem, o které jevil tehdejší majitel brodského panství zájem a následně ho podle představ dostal pod své područí byly Pozovice, vesnice v okrese Německý Brod, která se nachází 12 km severně od města Jihlavy a 12 km jižně od Brodu. Krajina zde patří k nejvyšší části Českomoravské vrchoviny. Území zde bylo charakteristické

¹⁴⁴ Jaroslav DAVID, *Zaniklá sídliště na užším Havlíčkobrodsku*, Havlíčkobrodsko. Vlastivědný sborník 19, 2005, s. 9.

¹⁴⁵ Jaroslav BENÁK, *Krátká Ves několikrát změnila své jméno*, Cesta vrchovinou 31, 2006.

¹⁴⁶ Michal PEHR, *Příspěvek k poznání dějin řádu bosých augustiniánův Čechách – Konvent Svaté rodiny na Havlíčkobrodsku*, Havlíčkobrodsko. Vlastivědný sborník 15, 1999, s. 151.

¹⁴⁷ Václav VÁVRA, *Exkursní lokalita Utín – Poperek*, Brno 2006.

¹⁴⁸ Lucie MARKOVÁ, *Přibyslav*, Havlíčkův Brod 2008, s. 128–129.

¹⁴⁹ Jaroslav HAVLÍČEK, *Zpráva o znovuobjevování archiválií o dolování na „horách přibyslavských“*, Polensko: kulturněhistorický a vlastivědný sborník Polná 3, 2011, s. 12–14.

svým členitým terénem a hodnotnou krajinou s rozsáhlými lesními komplexy.¹⁵⁰ Pozovice byly založeny během kolonizace Vysočiny německými horníky, o čemž svědčí například původní název „Bosowitz“, který byl později počeštěn. První zmínka o Pozovicích pochází z konce 14. století spolu se Smilovem a v roce 1601 již byly součástí brodského panství.¹⁵¹

K především zemědělským účelům byla do vlastnictví majitele celého panství zakoupena i vesnice Kojetín, která se nachází 7 km severovýchodně od města Brod o výměře 79 hektarů. Od počátků vesnického osídlení se její velikost nijak zvlášť nezměnila. Charakter vesnice byl převážně zemědělský, což dokazovalo zhruba 250 ha orné půdy. Lesní půda tvořila o něco méně ha a zbytek zaujímala vodní plocha. Nachází se zde Ronovecký les, který byl například zdrojem dřeva a na okraji tohoto lesa leží zřícenina hradu Ronovce ze třináctého století. Místním lesem vedla stezka spojující Brod s městem Chotěboř. Součástí lesa byl jakýsi pramen, který místní obyvatelé považovali za posvěcený.¹⁵² První písemná zmínka o vesnici pochází z roku 1351 pod německým názvem „Kojetin“ a od roku 1603 tuto vesničku vlastnil Německý Brod.¹⁵³

Poslední část brodského panství je ves Suchá (německy Düre), od Brodu vzdálená zhruba 5,5 km směrem na jih s celkovou rozlohou 7,43 km.¹⁵⁴ Toto místo, kde se později nacházela výše zmíněná vesnice, mělo klíčovou úlohu v těžbě a zpracování stříbrné rudy již ve 2. polovině 13. století. Území bylo jedno z hornických sídel na německobrodsku, jehož jádro se nacházelo právě na místě, kde leží Suchá.¹⁵⁵ Od roku 1606 náleží Německému Brodu a jeho tehdejšímu držiteli.¹⁵⁶ V berní rule kraje čáslavského, do kterého během 17. století patřil Německý Brod, můžeme zjistit, že ve vsi Suchá žilo celkem 8 rolníků, kteří sedlačili na místních rolích. Živilí se zde především sběrem dříví a pěstováním žita, až na jednu roli, která zůstávala dlouhou dobu ladem.¹⁵⁷ Těchto 8 rolníků¹⁵⁸ vlastnilo mnoho dobytka, jmenovitě například 28

¹⁵⁰ Zdeněk JAROŠ, *Bitva u Štoků v roce 1805*, Havlíčkobrodsko. Vlastivědný sborník 21, 2007, s. 59–65.

¹⁵¹ Oldřich MÁLEK, *I knihy zemřelých přispívají k poznání přibyslavského regionu*, Havlíčkobrodsko. Vlastivědný sborník 19, 2005, s. 71.

¹⁵² Jaroslav VÁLA, *Kojetín*, Cesta Vysočinou 24, 2018. s. 12.

¹⁵³ Pavel ROUS, *Středověké a raně novověké dvory v okolí Havlíčkova Brodu*, Havlíčkobrodsko. Vlastivědný sborník 25, 2012, s. 162–168.

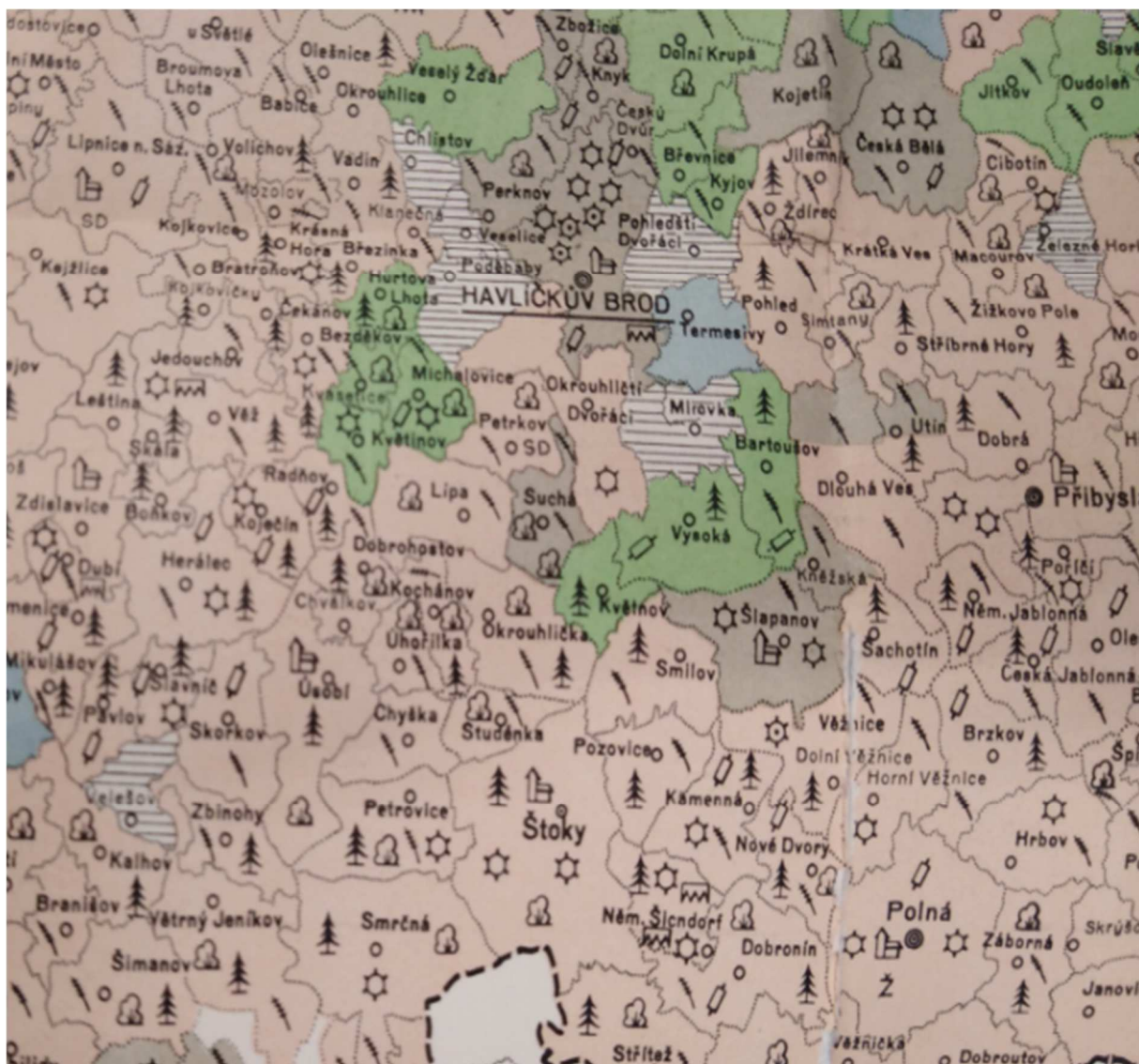
¹⁵⁴ Alena JINDROVÁ, *Suchá*, Havlíčkobrodské listy 8, 2010, s. 10.

¹⁵⁵ Jiří SEJKORA – Stanislav KOPECKÝ a kol., *Nové poznatky o primární mineralizaci v havlíčkobrodském rudním revíru (Česká republika)*, Praha 2015, s. 278.

¹⁵⁶ Jiří SVOBODA, *O obcích Svätý Kříž, Petrkov, Lípa a Suchá a o původu rodového jména Wienckowski a Vencovský: ohlédnutí do historie I*, Cesta vrchovinou 27, 2007, s. 5.

¹⁵⁷ František BENEŠ (ed.), *Berní rula, Kraj Čáslavský*, svazek II., Praha 1955, s. 751.

krav, 24 ovcí a celkem jejich půda tvořila 302 lánů, kdy zvířata jim mohly sloužit buď jako pomoc při práci nebo přímo jako jejich obživa.¹⁵⁹

Obr. č. 3 – Mapa brodského panství¹⁶⁰ zachycující stav k letům 1653–1654– brodské vesnice jsou na mapě značeny šedou barvou¹⁶¹

¹⁵⁸ Jmenovitě se jednalo, jak je známo z berní ruly, o Jana Kohouta, Melchara Nykla, Marka Koutníka, Lorentza Neypaura, Lorentza Neytenšeka, Matěje Tenzla, Řehoře Tesaře a Víta Mutlů

¹⁵⁹ F. BENEŠ (ed.), *Berní rula*, s. 891.

¹⁶⁰ Schází vyznačení šedou barvou vesnic Krátká Ves, Svatý Kříž, Studénka a Pozovice, které byly podle zkoumané gruntovní knihy v majetku města.

¹⁶¹ F. BENEŠ (ed.), *Berní rula*, s. 6.

2 Nástin problematiky knih vrchnostenské provenience

V českých zemích byl až do počátku 20. století výzkum úředních knih, městských i vrchnostenských, spíše okrajovou záležitostí, ale i přesto jsou k nalezení odborné texty, kterým je třeba věnovat pozornost. Vzpomeňme článek Josefa Hanzala *Současný stav a úkoly studia českých pozemkových knih*¹⁶², kde autor poukazuje, jakých výsledků bylo v této problematice dosaženo v 60. letech 20. století, jaké metody byly k dispozici a upozorňuje na některá hlediska vzniku a vývoje pozemkových knih v první pol. 16. století.¹⁶³ Josef Hanzal se zaměřoval především na úřední písemnosti vrchnostenské provenience. Dalším významným odborníkem, kterým je Bronislav Chocholáč, ve své odborné studii *O studiu pozemkových knih*¹⁶⁴ shrnuje poznatky z knih mezi lety 1965–1990. Věnoval zde velkou pozornost terminologickým problémům, způsobům vedení katastru nemovitostí či studiu nezakoupeného vlastnictví nemovitosti. Miloslav Volf, který sepsal *Vývoj gruntovní knihy ve světle zákonů a hospodářských instrukcí*¹⁶⁵ či *Výsledky soupisu gruntovních knih ve Středočeském kraji*¹⁶⁶, zmiňuje například přímo druhy pozemkových knih, přibližuje čtenáři gruntovní knihy v období absolutistických reforem nebo také gruntovní knihu v pojetí občanského zákoníku. Specialistou na problematiku vrchnostenské správy byl taktéž Vladimír Procházka, který mimo jiné sepsal *Nejstarší česká vesnická pozemková kniha*¹⁶⁷, či knihu *Česká poddanská nemovitost v pozemkových knihách 16. a 17. století*.¹⁶⁸ Z novějších prací je třeba připomenout článek Markéty Skořepové *Gruntovní knihy 19. století na příkladě panství Nový Rychnov*¹⁶⁹ nebo Martina Dosoudila *Nejstarší gruntovní registra městečka Weliká*.¹⁷⁰

Zde je nutné podotknout, že v rámci brodské kanceláře působil jeden městský (radní) písař, který fungoval jak pro vrchnostenskou, tak i pro městskou agendu. S ohledem na to, že tato městská kancelář byla producentem vrchnostenských i městských knih, které budou v rámci výzkumu také důležité, bude zde následovat

¹⁶² J. HANZAL, *Současný stav a úkoly*, s. 39–56.

¹⁶³ TÝŽ, s. 56.

¹⁶⁴ B. CHOCHOLÁČ, *O studiu pozemkových knih*, s. 51–61.

¹⁶⁵ M. VOLF, *Vývoj gruntovní knihy*, s. 43–108.

¹⁶⁶ M. VOLF, *Výsledky soupisu gruntovních knih ve Středočeském kraji*, SAP 16/1, 1996, s. 50–127.

¹⁶⁷ V. PROCHÁZKA, *Nejstarší česká vesnická pozemková kniha*, s. 81–83.

¹⁶⁸ V. PROCHÁZKA, *Česká poddanská nemovitost v pozemkových knihách 16. a 17. století*, Praha 1963.

¹⁶⁹ M. SKOŘEPOVÁ, *Gruntovní knihy 19. století*, s. 344–360.

¹⁷⁰ M. DOSOUDIL, *Nejstarší gruntovní registra*, s. 6.

drobný exkurz i do dosavadního výzkumu městských knih. Jedním z prvních odborníků u nás, který se zabýval městskými knihami, byl kupříkladu Václav Vojtíšek, který bádání městských úředních knih odstartoval, definoval městské knihy jako „*knihy vedené od úřadů městských k potřebám úředním*“.¹⁷¹ Sepsal například článek *O studiu městských knih*.¹⁷² Po roce 1945 se této oblasti věnoval například Jiří Pražák, který ve své studii *O diplomatické metodě studia městských knih* rozpracoval metodiku pro studium městských knih, ve které upozorňuje na rozbor a srovnání vnějších a vnitřních znaků.¹⁷³ Z dalších významných odborníků, kteří se zabývali taktéž výzkumem městských knih, je zapotřebí zmínit práce Rostislava Nového¹⁷⁴, Jiřího Čarka¹⁷⁵ či Antonína Haase.¹⁷⁶ Zmíňme ještě Miroslava Trantírka a jeho práci s názvem *Vliv státu na vývoj městských a gruntovních knih na Moravě a ve Slezsku do roku 1849*¹⁷⁷, která pojednává o vývoji veřejných knih na Moravě a ve Slezsku, nebo Stanislava Poláka *Knihy pozemkové a knihy městské*.¹⁷⁸ Brodské městské kanceláři a jejím písemnostem byla prozatím věnována minimální pozornost. Jedinými autory, kteří se této oblasti věnovali, byli Jiří Sochr¹⁷⁹ a Václav Vojtíšek.¹⁸⁰ S touto problematikou se pojí i terminologický problém, kdy autoři dospívají k odlišné terminologii při charakteristice knih. Například Jiří Sochr upřednostňuje názor S. Poláka, který označuje gruntovní knihy souběžně názvem *trhové knihy*, i když tato agenda spadá pod vrchnostenskou správu. Někteří autoři, jako Václav Vojtíšek, zase zastávají názor, že terminologicky správně by pro poddanské město měl být upřednostňován pro pozemkové knihy pojem *gruntovnice*.

V rámci této kapitoly by bylo vhodné se vyjádřit, jakou konkrétní terminologii zde preferuji já osobně. Přístupů je k této problematice terminologii pochopitelně celá

¹⁷¹ V. VOJTÍŠEK, *O právních rukopisech Německého Brodu*, Zprávy městského muzea v Německém Brodě, 1917, s. 4.

¹⁷² V. VOJTÍŠEK, *O studiu městských knih*, Výbor rozprav a studií Václava Vojtíška, 1953, s. 52–85.

¹⁷³ J. PRAŽÁK, *O diplomatické metodě studia městských knih*, s. 145–162, 205–227.

¹⁷⁴ Rostislav NOVÝ a kol., *Soupis městských knih českých od roku 1310 do roku 1526*, AUC-Philosophica et historica 4, Praha 1963.

¹⁷⁵ Jiří ČAREK, *Městské a jiné úřední knihy Archivu hlavního města Prahy*, Praha 1956.

¹⁷⁶ F. ROUBÍK – A. HAAS – J. KOLMANN – Z. FIALA, *Slovníček*.

¹⁷⁷ Miroslav TRANTÍREK, *Vliv státu na vývoj městských a gruntovních knih na Moravě a ve Slezsku do roku 1849*, SAP 2/10, 1960, s. 164–182.

¹⁷⁸ Stanislav POLÁK, *Knihy pozemkové a knihy městské*, AČ 16/4, 1966, s. 208–215.

¹⁷⁹ J. SOCHR, *Vývoj městské správy v Havlíčkově Brodě*, s. 43–58.

¹⁸⁰ Pro více odborných textů nebo pramenů stačí nahlédnout do zmíněných odborných prací a podívat se do jejich zdrojů čerpání, kde je k nalezení mnohem více literatury či pramenů přímo k vrchnostenským knihám či ke knihám městským.

řada. Archivní fond pořádal Jiří Sochr, který používal pro úřední knihy (zejména ty pozemkové) s poddanskou agendou název „trhové“ a pro úřední knihy týkající se města Havlíčkova Brodu taktéž „trhové“. Já osobně se kloním k tomu, aby se agenda poddanská (vesnická) označovala názvem „gruntovní“ a agenda poddanského města názvem „trhová“. Objeví-li se tedy v práci pojem trhová kniha ve významu knihy gruntovní, je uváděn název z inventáře archivního fondu města Havlíčkova Brodu, tak jak ho zavedl archivář Jiří Sochr.

3 Diplomatický rozbor a obsahová analýza pramene

3.1 Vnější diplomatický rozbor a paleografická analýza německobrodské gruntovní knihy z let 1561–1747

Pro stanovení historické hodnoty pramene je nezbytné udělat jeho komplexní diplomatický rozbor. Následně bude tedy pozornost věnována analýze pramene, a to konkrétně vnějšímu diplomatickému rozboru a paleografické analýze.

Gruntovní kniha má formát knihy vázané a je vložena do papírového ochranného pouzdra, které nepochybně získala po restaurátorském zásahu roku 1974. Aktuálně je kniha ve velmi dobrém stavu.¹⁸¹ Avšak na řadě folií je nepatrně, nýbrž nevratně poškozený papír, převážně na horních rozích, i přesto, že zde byl proveden restaurátorský zásah. Stav, ve kterém se kniha nachází, svědčí o její časté manipulaci. Listy jsou pak zpevněny hedvábnou nití a vyspraveny lněnou papírovinou. Rozměr této knihy je 22 x 30 x 9,5 cm. Řada pozemkových knih, které se dochovaly ze sledovaného období, mají přibližně stejné rozměry, především pokud se jedná o přední a zadní desky. Podle počtu dvojlistů mají typy složek svá zvláštní označení,¹⁸² v tomto případě se jedná o složku o dvou dvojlistech, která se označuje jako binio. Vazba knihy¹⁸³ je kožená světle hnědé barvy se slepotiskem, který má podobu květinových motivů. Původní kůže na deskách je však podél krajů knihy poškozená, i přesto, že zde byl

¹⁸¹ Tato informace o restaurování je obsažena v papíru, který je trvale přítomen u zkoumané knihy, nazvaný *Pozemkové knihy – původní soupis s metadaty*, kde je mimo jiné zmíněn název, původce, územní rozsah, jazyk, fyzický stav atp. List s těmito informacemi sepsal M. Tajovský, rok zde není zmíněn, ale dle všeho to bylo na přelomu 21. století.

¹⁸² Michal DRAGOUN, *Středověké rukopisy v českých zemích, Handbušek kodikologa*, Praha 2018, s. 56.

¹⁸³ K této problematice stojí za zmínku Michal DRAGOUN, *Středověké rukopisy v českých zemích – Handbušek kodikologa*, Praha 2018.

proveden restaurátorský zákrok. Na hřbetu knihy je v horní části nalepen vybledlý kousek papíru, na němž je poznamenáno [*VII Contract c. B, ab anno 1530, 1732*].¹⁸⁴

Obr. č. 4 – Pohled na zkoumanou brodskou gruntovní knihu¹⁸⁵

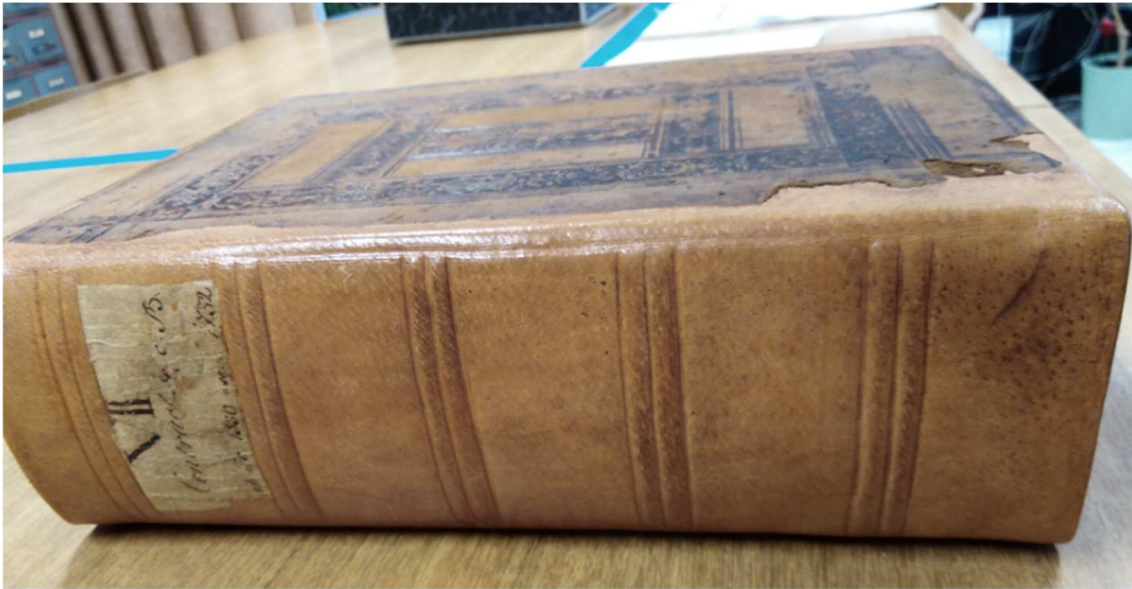
¹⁸⁴ Při otevření knihy se na prvním popsaném listu nachází novodobý nadpis, napsaný humanistickým písmem, název knihy, který se liší od nadcházejícího textu. Pod tímto textem je výrazně modrou barvou napsáno Brod N. Tento nápis, *Brod N.*, je opět psán zcela jiným typem písma než nadpis výše. Je především na rozdíl od zmíněného nadpisu napsán pravděpodobně něčím, co připomíná modrou pastelovou barvu, zajisté to není inkoust. Opět není znám přesný rok napsání tohoto sousloví.

¹⁸⁵ MZA Brno, SOKA Havlíčkův Brod, fond AMHB, *Knihy gruntovní 1561–1747*, inv. č. 223, sign. 7.

Obr. č. 5 – Vazba zkoumané knihy z přední strany¹⁸⁶

¹⁸⁶ MZA Brno, SOKA Havlíčkův Brod, fond AMHB, *Kniha gruntovní 1561–1747*, inv. č. 223, sign. 7.

Obr. č. 6 – Hřbet zkoumané brodské gruntovní knihy¹⁸⁷

Foliace zde nalezneme hned dvě a v rámci mé práce se budu držet foliace novodobé, která je mnohem přehlednější a spolehlivější. U první, novodobé foliace lze na základě paleografické analýzy určit, že se jedná o foliaci z 20. století. Tato foliace se vždy nachází na pravé straně uprostřed dole, tedy na tzv. rectu, kromě malé výjimky. Tato foliace je pravidelná do fol. 255, po kterém ale přichází fol. 258 a po něm se objevuje fol. 253. Hned poté se dole na listu nachází číslo folia 256, po němž foliace opět pokračuje pravidelně a číselně postupně až do posledního folia označeném číslem listu. Toto pochybení ohledně číslování se připisuje Jiřímu Sochrovi,¹⁸⁸ který pravděpodobně při zápisu foliace pochybil. Obsah knihy zde nikde nenaznačuje, že by byly zápisy nějak zpřeházeny a bylo tak třeba podle toho upravit foliaci. Text je plynulý. Tuto novodobou foliaci mohl J. Sochr, který fond pořádal, vytvořit pro lepší praktičnost či pro snazší využívání pramene.

Úřední kniha má podle Sochrova značení a jeho novodobé foliace celkem 479 folií, ale ve skutečnosti označených je pouze 475 folií, kdy poslední 4 listy jsou prázdné a bez značení. Z toho je 11 listů volně vloženo do knihy, které jsou nůžkami upraveny a

¹⁸⁷ Fond AMHB, *Kniha gruntovní 1561–1747*.

¹⁸⁸ J. Sochr, promováný historik, byl od roku 1958 správcem brodského okresního archivu. Stal se zde tak prvním skutečně odborně školeným pracovníkem a jakožto ředitel působil v brodském archivu až do svého náhlého úmrtí roku 1987.

obsahují texty dotýkající se záležitostí, k nimž jsou připojeny.¹⁸⁹ Jedná se konkrétně tedy o 8 popsaných listů, které souvisejí obsahově přímo s knihou a o 3 listy nepopsané. Listy popsané mají každý své označení umístěné dole, které značí, ke kterému listu v knize patří. Jedná se o tento bližší popis: ad. 63, ad. 98, ad. 126 2x, ad. 230, ad. 276, ad. 308, ad. 427. Ačkoliv se u knihy nachází tyto odstřížky, dle obsahu se zdá být kniha kompletní, ale časovému rozsahu a dataci bude věnována samostatná část. Do fol. 431 jsou pak psány jednotlivé zápisy zkoumané knihy a od fol. 434 až do konce je zpracován rejstřík, viz níže.

Druhá foliace je původní, zapisována průběžně příslušným písařem, který v danou dobu zápis zaznamenával.¹⁹⁰ Tato foliace začíná označením A.1 a končí písmenem S s číslem 22, pod kterým je již zaznamenán poslední záznam knihy, nikoliv folio. Od folia 212, kde začíná značení písmena L, se již nejedná o původní foliaci jako takovou, ale již zde pod každé toto označení připadá jeden zápis,¹⁹¹ a to také může být pak důvod, proč J. Sochr zavedl v knize průběžné značení a onu novodobou foliaci. Od roku 1660 tedy toto dobové značení již neplní funkci folií, ale značení jednotlivých záležitostí, které se na listech promítají. Analýza také doložila, že pod označením písmenem N jsou jisté nesrovnalosti. Konkrétně je zde dvakrát napsáno N.VIII, 4x N.9, 4x N.11, 4x N.12 pod kterým jsou samotné zápisy. Při označení foliace také chybí písmeno F, a I. Je nutné také podotknout, že do označení B.20, které se nachází na fol. 35, tak byla tato dobová foliace psána červeným inkoustem. Není zcela jasné, z jakého důvodu. Je možné ale předpokládat, že si tak daný písař značil foliaci pro lepší přehled a tento červený inkoust měl tak technickou a přehledovou funkci. Tato červeně zbarvená foliace se nijak nedotýkala přímo záležitostí v textu.

¹⁸⁹ Tyto zmíněné odstřížky jsou uloženy v obálce, na které je modrou propiskou napsáno *Knihá gruntovní (Liber Haereditatum) z let 1561–1747 města Německého Brodu, AM H. Brodu, st. sign. Pozn. N. B. 7, Odstřížky!* V pravém horním rohu na obálce je razítkem otisknuto Okresní archiv v Pohledu, Havlíčkův Brod, kde byl kdysi archiv umístěn.

¹⁹⁰ Tato foliace začíná označením A1 a nachází se na každé straně psaná nahoře uprostřed, tímto způsobem pokračuje do fol. 15 po číslo A20. Poté do folia 35 najdeme označení B1 až B20, do fol. 55 C1 až C20, s tím, že od fol. C9 až po fol. D14 je číslo napsáno římskými číslicemi a poté zase arabskými. Následně do fol. 68 jsou listy označeny D1 až D20, do fol. 98 E1 až E31, do fol. 134 G1 až G33, do fol. 165 H1–H30, do fol. 188 J1–J35, do fol. 211 K1–K30, do fol. 219 L1–L30, do fol. 239 M31–M30, do fol. 303 N1–N27 (zde dvakrát napsáno N. VIII, 4x N. 9, 4x N. 11, 4x N. 12).

¹⁹¹ Od fol. 304 se pak tato značení poněkud změní, a to tímto způsobem: Lit. 029, což pak pokračuje označením Lit. 030, kde na fol. 307 začíná značení Lit. P1, které pokračuje jako Lit. P2 atd. Toto pojmenování se nachází v knize do fol. 348, po které následuje Lit. 2i a po něm nastupuje až do fol. 431, tedy označením S1–S22. Zde je tedy viditelná jasná nepravidelnost tohoto označení a není zde abecedná posloupnost.

Také je zde k vidění jakési číslování, jehož funkce není na první pohled jasná. Nachází se téměř na každém rectu v pravém horním rohu, číslo je mnohem menší než číslo na dolní straně a je za ním napsána tečka. Ovšem toto číslování je pravděpodobně psáno stejnou písařskou rukou jako výše zmíněná novodobá foliace. Také je psáno stejnou barvou a prostředkem. Číslování v pravém horním rohu se objevuje jen do folia 81, na foliu 82 již označení v pravém horním rohu zcela chybí. Poté se však objevuje v levém horním rohu až číslo 1983 na fol. 288, které pokračuje až do posledního zápisu v knize, kde je stránka zakončena číslem 4041 na foliu 430. Toto číslování se připisuje bývalému pracovníkovi SOkA Havlíčkův Brod Jiřímu Sochrovi a jsou to jeho badatelské přípisky.¹⁹² V paralelně vedené gruntovní knize¹⁹³ se toto číslování, badatelské přípisky, nachází také, ale od začátku až do posledního listu knihy se shoduje s dolní novodobou foliací. Některé strany v knize jsou pak nepopsané, těchto nepopsaných listů v knize je 17.¹⁹⁴ V naprosté většině případů volný list předchází uvození nového roku, kdy na následujícím listu chtěl písař zdůraznit začátek právě dalšího roku. V případech, kdy to pak neodpovídalo, mohlo být důvodem vynechání listu volné místo pro dodatečné zápisy. Nejedná se zde tedy o tematický předěl.

Od folia 434 až do folia posledního (449) následuje rejstřík, kde je v nadpisu uvedeno: „*Index anebo registrum po literách jména každého v odevzdání gruntův a všelijakejch spravedlností lidskejch pro snadnější nalezení, kteréž se do těchto Hereditatum kníh vpisují. Actum anno salutis nostra 1580 in vigilia Sanctae et Individuae trinitatis.*“^{195, 196} Zde je tedy patrné, že rejstřík nebyl započat ihned v roce 1561, kdy je v knize v tento rok první zápis, ale až v roce 1580. Nejstarší zápisy tedy v rejstříku chybí, naopak nejmladší zápis/y zde najdeme. Dle písařských rukou je jasné, že rejstřík zapisovali písaři průběžně při jejich zápisech do knihy. Text v rejstříku je veden tímto způsobem: koho se zápis týká, kdo a co mu bylo odevzdáno/zděděno, např. „*Adamovi Rylvolovi odevzdali rodičové dům*“¹⁹⁷, nebo „*Anně, manželce Vondřeje*

¹⁹² Tuto informaci mi podal pan doktor Miloš Tajovský, jenž je brodským regionálním historikem a pracovníkem Soka Havlíčkův Brod.

¹⁹³ MZA Brno, SOkA Havlíčkův Brod, fond AMHB, *Knihy gruntovní 1585–1762*, inv. č. 219, sign. 4, č. knihy 7.

¹⁹⁴ Jedná se o fol. 27v, 30v, 98v, 136v, 146v, 149v, 207v, 240v, 242v, 285v, 289v, 361v, 384v, 432vr, 433vr.

¹⁹⁵ Fond AMHB, *Knihy gruntovní 1561–1747*, fol. 434r.

¹⁹⁶ Tj. 28. května 1580.

¹⁹⁷ Fond AMHB, *Knihy gruntovní 1561–1747*, fol. 434v.

*Hanka, sám odevzdal púl lesu*¹⁹⁸. Následuje dobové označení foliace, např. C2, D20 atp. Dle obsahu rejstřík splňuje svoji organizační, vyhledávací a informační funkci, která mohla být k vyhledávání v knize velmi užitečná.

Pro zápisy používali písaři inkoust většinou černé barvy. Některé zápisy však byly provedeny inkoustem barvy červené. To se týkalo pouze jmen osob, kterých se daný zápis týkal, či zvýraznění nadpisu, jako byl například letopočet, ale to vše jen v prvních letech vedení knihy. Později už červená barva na text používána nebyla, konkrétně do folia 42v, roku 1582. V případě této knihy si inkoust u většiny zápisů zachoval svou původní černou nebo tmavohnědou barvu, což může být i důkazem, že písaři používali kvalitní inkoust, který si pravděpodobně sami vyráběli a míchali. Jen na některých foliích je již inkoust značně vybledlý a jeho barva je pak spíše rezavá.¹⁹⁹ K propíjení inkoustu docházelo jen ojediněle.

Psací látkou je v celé knize stejný druh papíru. Rovněž se na psací látce a v celé knize nenacházejí viditelné filigrány,²⁰⁰ podle kterých by bylo možné určit papírnu²⁰¹ pro brodskou kancelář. Je známo, že v Havlíčkově Brodě byla první papírna založena až v polovině 19. století.²⁰² Vyobrazení filigránu jsem objevila pouze v dochované soudobé sirotčí knize.²⁰³ Jedná se o tzv. jihlavského ježka, kterým si své papíry značila papírna při řece Jihlavě u vesnice Bradlo, viz obrázek níže. První písemná zmínka o této papírně je z roku 1571.²⁰⁴

Na dolní straně listu, většinou uprostřed, se nachází razítko s opisem, jako důkaz o historii vlastnictví.²⁰⁵ Razítko je kulatého tvaru, modré barvy a uvnitř se nachází brodský lev, který je přítomen i v brodském erbu. V opisu je čitelné slovo *archivium*, ale další dvě slova čitelná nikde nejsou. Na žádné straně není linkování či nějaké obrazové motivy. Psací plocha je vždy rozdělena do jednoho sloupce, text je rozmístěn po celé ploše papíru.

¹⁹⁸ Fond AMHB, *Knihy gruntovní 1561–1747*, fol. 434v.

¹⁹⁹ Jaroslav KAŠPAR, *Úvod do novověké latinské paleografie se zvláštním zřetelem k českým zemím*, Praha 1987.

²⁰⁰ Ke studiu filigránů blíže: Miroslav FLODR, *Filigranologie: úvod do studia filigránů*, Brno 1974.

²⁰¹ Ke studiu papíren a papíru blíže např.: Václav ŠPLÍCHAL – Miloslav VÍTEK, *Papír a ruční papírny v Jihlavě a kraji Vysočina*, Pelhřimov 2010.

²⁰² <https://www.thb.cz/>, cit. 23. 10. 2021.

²⁰³ MZA Brno, SOKA Havlíčkův Brod, fond AMHB, *Knihy sirotčí (Liber Pupillorum) 1590–1762*.

²⁰⁴ <http://www.zjihlavy.cz/zc1-papirna-v-jihlave>, cit. 23. 11. 2021.

²⁰⁵ Michal DRAGOUN, *Středověké rukopisy v českých zemích – Handbušek kodikologa*, s. 67.

Obr. č. 7 Filigrán – tzv. jihlavský ježek z dochované soudobé brodské *Knihy sirotčí*²⁰⁶

Knihy se hlásí do let 1561–1747 a tomuto časovému rozmezí také odpovídá, přičemž základní vrstva zápisů pokrývá období do roku 1744 (po zbylé tři roky byly zaznamenávány splátky). První zápis napsaný písařskou rukou A je zaznamenán v roce 1561.²⁰⁷ Poslední zápis je do knihy zanesen v roce 1747,²⁰⁸ kdy se přestaly do knihy zapisovat právní závazky. Do roku 1636 písaři používali datování podle církevního kalendáře a v první polovině roku 1637 již přešli na datování průběžné.²⁰⁹ V průběhu těchto 186 let, kdy byla kniha funkční a potřebnou součástí brodské kancelářské agendy, do ní byly zapisovány právní věci týkající se dědického řízení, věnování, prodeje nebo koupě majetku. Toto tvrzení se odráží na základě toho, že kromě jednoho roku nechybí agenda knihy. Důvod, proč není zachycena agenda uvedeného roku není znám. I přesto vše nasvědčuje tomu, že kniha je kompletní, jelikož tento rok není zaznamenán ani v druhé a mladší knize gruntovní, která byla vedena paralelně vedle této knihy, ale až od roku 1585.²¹⁰ Dle obsahu je možné soudit, že pramen fungoval po celou dobu jeho vedení, a to i během třicetileté války. Toto tvrzení se odráží na základě toho, že kromě jednoho roku nechybí agenda žádných jiných let a každý rok jsou zde záznamy. V každém jednotlivém roce byl však počet uzavřených smluv různý.

²⁰⁶ Fond AMHB, *Knihy sirotčí (Liber Pupillorum) 1590–1762*, fol. 2.

²⁰⁷ U prvního zápisu není možné určit přesné datum, tedy den a měsíc, jelikož to v zápisu není zaznamenáno. Je zde uveden jen rok 1561, a totéž platí i pro další dva zápisy.

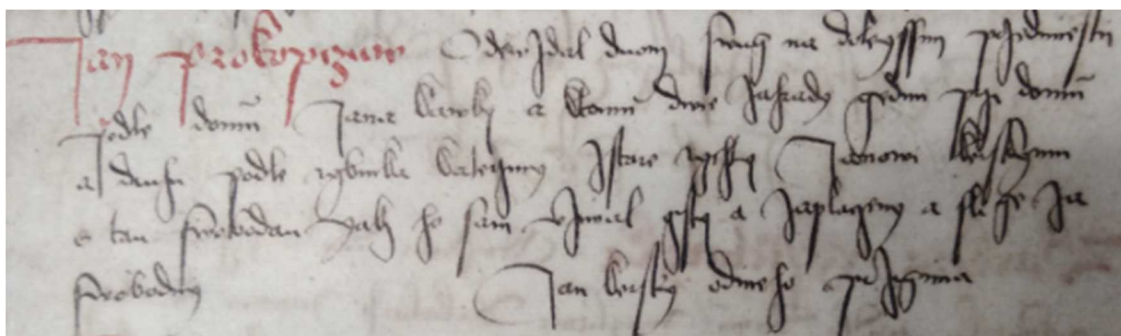
²⁰⁸ 8. května 1747.

²⁰⁹ Konkrétně bylo průběžné datování poprvé provedeno 29. dubna 1637 na fol. 182v.

²¹⁰ Podstatnému rozdílu mezi těmito dvěma gruntovnicemi a proč byly vedeny paralelně dvě vedle sebe již bylo vysvětleno výše.

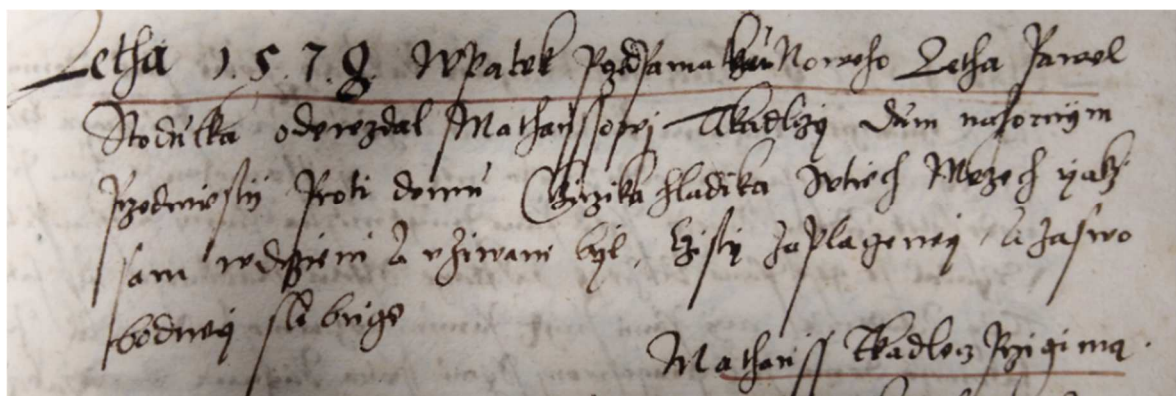
Od roku 1561, kdy je v knize první zápis, až téměř do poloviny 17. století je text psán jednou z variant české novogotické kurzívy s polokurzivními prvky. Přibližně od začátku 17. století proniká do písma i kurent, především jeho polokurzivní varianta. Od klasického textu se ale liší písmo nadpisů, které jsou psány novogotickým kresleným písmem a občasně i variantou české novogotické kurzívy. Latinské datace nalezneme v celé knize psané humanistickým písmem, jak bylo zvykem. V knize nejsou k nalezení žádné ornamenty, výzdoba či jiné obrázkové znaky.

Na psaní německobrodské gruntovní knihy se podílelo celkem 14 písařských rukou v průběhu 186 let, které si označíme písmeny A až N. Kniha samotná obsahuje několik konkrétních jmen písařů, kteří budou za daným písmenem ještě pojmenováni svým vlastním jménem. Písař A, označený v textu jako p. Pavel písař radní, působil jako německobrodský městský písař mezi lety 1561 až 1576, tudíž 15 let a zachytil v rámci sledované brodské gruntovní knihy celkem 200 zápisů. Jeho zápisy jsou k nalezení od prvního zápisu až po folio 29v. Jeho text představuje právě jednu z variant české novogotické kurzívy s polokurzivními prvky, kterou písař používal ke psaní. Písmo je psáno svisle bez pravosklonného rázu, působí tak zběžným dojmem. Vyznačuje se dlouhými dřívky u liter *j*, *p*, *s*, které přetahují dolní dotažnici a nepatrně zasahují do prostoru dalšího řádku. Písař používal jen minuskulní typ psaní a pro jména osob, kterých se zápis týkal, používal červený inkoust a je to vždy jméno psané na počátku zápisu. Od roku 1569 pro výše zmíněný text autor již nepoužíval vždy červený inkoust na psaní jmen, ale poměrně to střídal s inkoustem černým. K povšimnutí stojí také onen fakt, že písař letopočet střídavě psal arabskými a římskými číslicemi, arabská čísla používal převážně na datum psané na nové straně nahoře. Písař A, pan Pavel, tak zapsal nejstarší zápis v knize datovaný do roku 1561. Bohužel o tomto písaři nebyly k nalezení detailnější poznatky o jeho osobním životě. Všechny zápisy v knize jsou vedeny v er formě.

Obr. č. 8 Písmo písaře A (1561) z folia 2r

Písaře B, Jana Bydžovského,²¹¹ je možné doložit v letech 1578–1592, kdy zachytil v rámci sledované brodské gruntovní knihy celkem 242 zápisů. Konkrétně jeho písařskou ruku nalezneme k vidění od folia 30r do fol. 61v, tento písař radní zde tedy působil 14 a půl roku. K zápisu používal Jan Bydžovský černý inkoust, pro zvýraznění některých částí text podtrhl červeným inkoustem. Sklon jeho písma se mění dle potřeby zběžnosti psaní z vertikálního na pravosklonné, rozhodně je možné říci, že tato písařská ruka psala více se sklonem na pravou stranu, než písař A, kde toto není k nalezení. Spojování tahů se vyskytuje zřídka. Opět se jedná o jednu z variant české novogotické kurzívy s polokurzívnými prvky. Zkratky písař používá jen u psaní částky, například u označení kop míšenských, grošů či zlatých. Tloušťka tahů se písaři B nikde nemění a text je velmi dobře čitelný, stejně jako u předešlého písaře A. Pro krátkou rekonstrukci, charakteristické je pro tohoto písaře například písmeno *B* v majuskulní podobě a je totožný s dnešním velkým tiskacím „B“ či psacím, je-li to uprostřed slova, a nikoliv na začátku.²¹² Ze zkoumané knihy můžeme zjistit, že jeho manželka se jmenovala Eva, se kterou vlastnil Bartoušovskou a Perknovskou louku, vlastní zahradu, seč, stodolu za horní branou, několik rolí a dům čp.18 na náměstí.

Obr. č. 9 Písmo písaře B (1578) z folia 31r

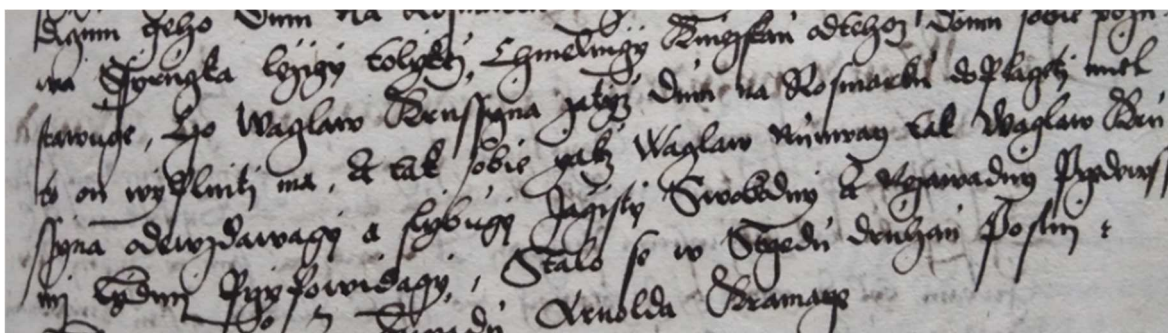
Písař C, Štěpán Krupský,²¹³ se objevuje v letech 1592–1602, kdy písař zemřel a do té doby zachytil v rámci sledované brodské gruntovní knihy celkem 122 zápisů. Jeho

²¹¹ Zmínku o písaři radním města Brodu Německého, Jana Bydžovského, nalezneme také v díle Jiřího Sochra, *Havlíčkův Brod a staletí*, Havlíčkův Brod 1971, s. 126.

²¹² Fond AMHB, *Knihy gruntovní 1561–1747*, fol. 54v.

²¹³ V textu označen jako písař radní města Brodu Německého, fond AMHB, *Knihy gruntovní 1561–1747*, fol. 66r a 77v.

písařská ruka se nachází od fol. 62r do fol. 89v a aby nedošlo k častému opakování, zbytek knihy je psán pouze černým inkoustem, jinou barvu zde již žádný písař nepoužíval. Varianta tohoto písma je velice podobná písmu písaře B, proto zprvu nebylo jednoznačné, kde začíná zápis písaře C a kde přesně končí zápisy písaře B, ale malé rozdíly jsou zde patrné. Liší se například v tloušťce písma, kdy písař C má tloušťku větší než písař předešlý, také je jeho písmo hůře čitelné na rozdíl od zápisů minulých. Stále je zde velmi malý sklon k pravé straně, jak bývá často zvykem při rychlejších a zběžnějších psaní. Jméno osoby, které se zápis týká, je vždy psané na začátku, a to tučnějším a větším písmem než text ostatní. Na prvních dvou listech písaři text značně prosakuje, ale i přesto je text čitelný, i když hůře. Písmo je opět poměrně úhledné, bez použití škrťů či jiných pomocných přípisů. Štěpán Krupský k zapsání zápisů používal opět českou novogotickou kurzívu s polokurzivními prvky. Tento písař mimo jiné vlastnil mnoho rolí u Spálených dvorů, louky, nebo dům čp. 19 na náměstí. Měl syna Jiříka, Václava a Jindřicha Krupského, dceru Annu a manželku Dorotu.²¹⁴ Štěpán Krupský také sloužil v úřadu brodské městské rady v roce 1591, není však známo jak přesně dlouho.

Obr. č. 10 Písmo písaře C (1593) z folia 64r

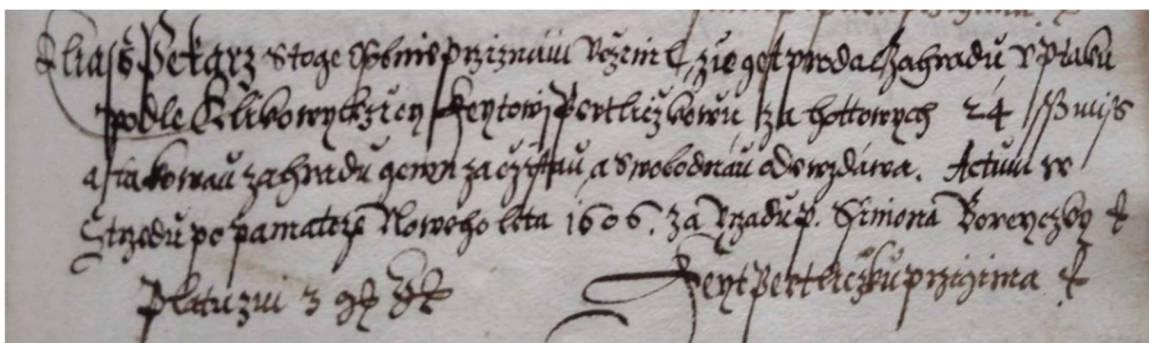
Písař D, Jan Chotěbořský²¹⁵ působil jako radní písař v letech 1602–1621 a zachytil v rámci sledované brodské gruntovní knihy celkem 221 zápisů.²¹⁶ Jeho písmo se výrazně liší od předešlých písařských rukou. Je mnohem menší, často jsou jednotlivé litery již spojovány a jeho spodní dřívky nepřesahují do dalších řádků, což znamená, že jsou vcelku krátké. Varianta písma je česká novogotická kurzíva s polokurzivními prvky bez většího pravosklonného rázu. Je mnohem menší velikosti než písma ostatních

²¹⁴ Fond AMHB, *Knihy gruntovní 1561–1747*, např. fol. 46v, fol. 55r, fol. 56r.

²¹⁵ TÝŽ, fol. 110v.

²¹⁶ TÝŽ, fol. 89v–129r, celkem 19 let.

radních písařů. Opět v těchto letech nenajdeme u textu žádné písařské přípisky či poznámky atp. Občas se také stalo, že písařovi text prosakoval, ale čtení textu to nijak zvlášť nekomplikuje. Kniha nám také umožňuje nahlédnout do soukromého života tohoto písaře a to několikrát. Na foliu 89r se dovídáme o tom, jak zmíněný písař D, Jan Chotěbořský, zakoupil od Václava Bartošu chmelnici ležící Na Prempíru za sumu 34 kop míšenských. Zmíněn je i fakt, že jeho manželka se jmenovala Markýta, které koupil v roce 1615 roli Romanovskou, kterou zaplatil ihned na místě, a to ve výši 60 kop míšenských.²¹⁷

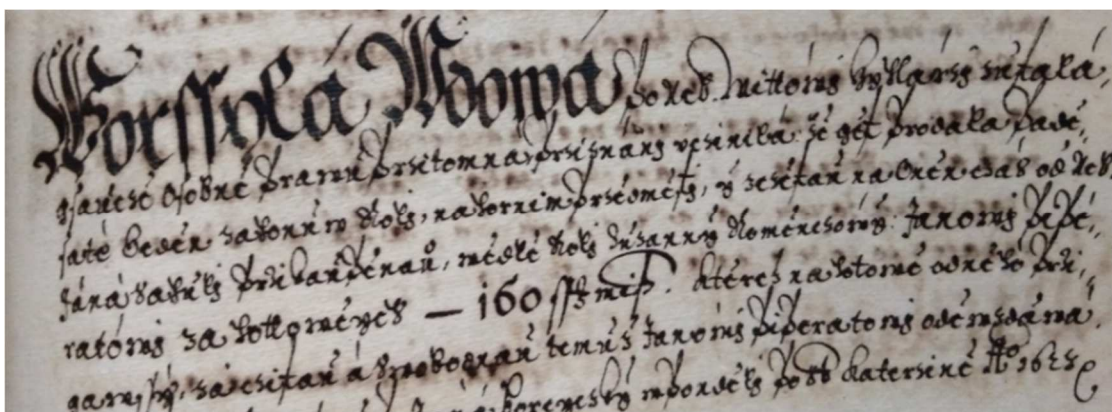

Obr. č. 11 Písmo písaře D (1606) z folia 93r

Písař E, Mistr Jiří Horatio, se na této knize aktivně podílel v letech 1621–1634 a do sledované knihy zapsal 174 záznamů. Jeho zápisy najdeme na foliích 129v až 170r. Jeho Rukopis je úhledný a velmi dobře čitelný, opět se jedná o variantu české novogotické kurzívy s polokurzivními prvky s mírným sklonem vpravo a projevujícími se prvky kurentního písma. Pro tohoto písaře je typické písmo *d* a *l*, kdy v těchto literách písař vytváří velmi výraznou a podlouhlou smyčku. Stále jsou dodržovány stejné mezery mezi jednotlivými řádky a text je psán od jednoho kraje až do konce druhého. Zápisy jsou psány jistou a cvičenou rukou. Z pramenů víme, že Jiří Horatio pocházel z Kyjova, kousek od Brodu, kde většinu času i žil.²¹⁸

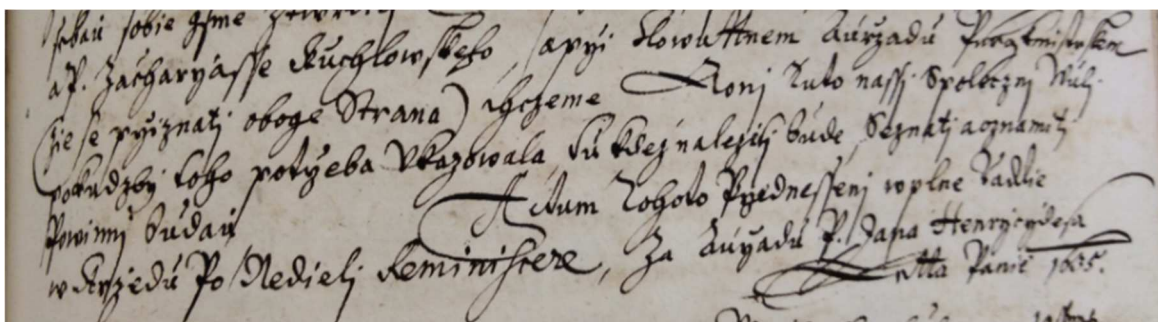
²¹⁷ TAMTÉŽ, fol. 110v Celkem se takto objevuje v šesti zápisech.

²¹⁸ TAMTÉŽ, např. fol. 143r.

Obr. č. 12 Písmo písáře E (1623) z folia 132r

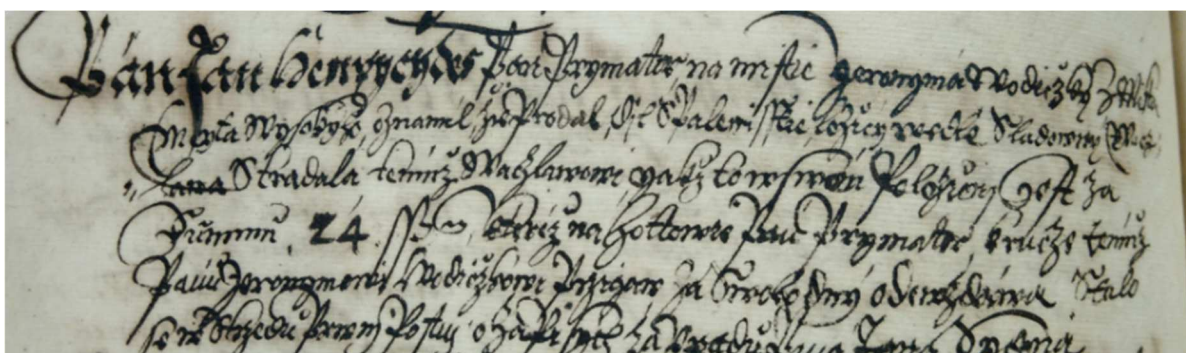
Písař F, jehož jméno prozatím neznáme, se objevuje v rozmezí let 1634–1638²¹⁹ a v roce 1622 a 1624, kdy zpětně připsal text do zápisů písáře E, mistra Jiřího Horatia. Konkrétně se jednalo o dopsání zápisu týkajícího se splacení dluhu, který byl vyhotoven v letech předešlých. Když byl pak v letech 1636 splacen byl připsán k zápisu, kterého se dluh týkal, aby bylo jasno, že splátka byla řádně zaplacená a onen dluh byl tak vymazán. Toto připsání bylo z nedostatku místa dopsáno pod samotný text, pod číslem folia, kdy bylo razantně menším a méně čitelným písmem vepsáno do volného prostoru na stránce. Od předešlých písářů má tento výrazně méně čitelnější zápisy psané variantou české novogotické kurzívy s polokurzivními prvky i se zásahem již kurentních prvků a také s prvky humanistického písma. Též to vypadá, že písář psal pravděpodobně rychleji, jak je patrné při pohledu na jeho zápisy. Písař používá tečky, jako interpunkce na zakončení vět a některé dřívky písmen přesahují do spodního řádku. Tloušťka liter je na stále stejné úrovni jako u předešlých písářských rukou. Rukopis zde působí méně upraveně. Tento písář do sledované brodské gruntovní knihy zaznamenal celkem 60 zápisů.

Obr. č. 13 Písmo písáře F (1635) z fol. 172r

²¹⁹ TAMTÉŽ, fol. 171v až fol. 184v.

Autorství zbylých písařských rukou obsažených v německobrodské gruntovní knize se bohužel identifikovat nepodařilo. Písař G působil v letech 1638–1643 a zachytil v rámci sledované brodské gruntovní knihy celkem 55 zápisů.²²⁰ Obr. č. 10 představuje jednu z variant české novogotické kurzívy s polokurzivními prvky opět se zásahem kurentu, čili německé novogotické kurzívy, kterou písař pravidelně používal. Na první pohled má písmo lehce pravosklonný ráz, působí též zběžným dojmem. Písmo se vyznačuje dlouhými dříky u litery *p*, *ž* a dlouhého *s*, které výrazně přesahují dolní dotažnici a často zasahují do prostoru dalšího řádku. Za povšimnutí stojí také písařovo typické písmeno *s* na začátku slova, které tvoří výrazná smyčka, tehdy pro tuto literu obvyklá.

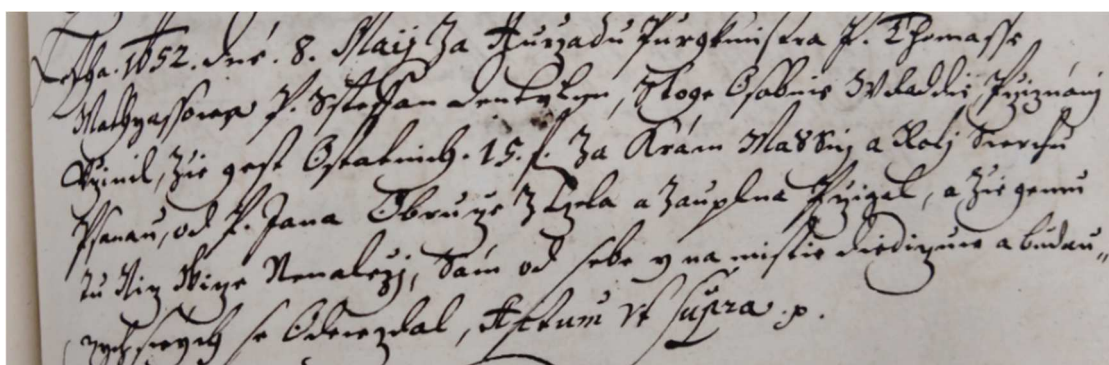

Obr. č. 14 Písmo písaře G (1639) z fol. 187v

Písař H fungoval mezi lety 1643–1652 a zachytil v rámci sledované brodské gruntovní knihy celkem 52 zápisů.²²¹ Na obr. č. 11 můžeme jasně vidět, že písmo působí mnohem zběžněji než u předešlých písařů. Má mnohem větší sklon vpravo a písmo působí, že je psané velmi rychle. Dlouhé dolní dříky jsou patrné u liter *L*, *z*, *p*, *s*, a *y* a zasahují do spodního řádku či do některých liter pod nimi. Pro psaní byla použita varianta české novogotické kurzívy s polokurzivními prvky již s větším zásahem kurentu. Můžeme si také povšimnout, že písmo již není tak úhledné.

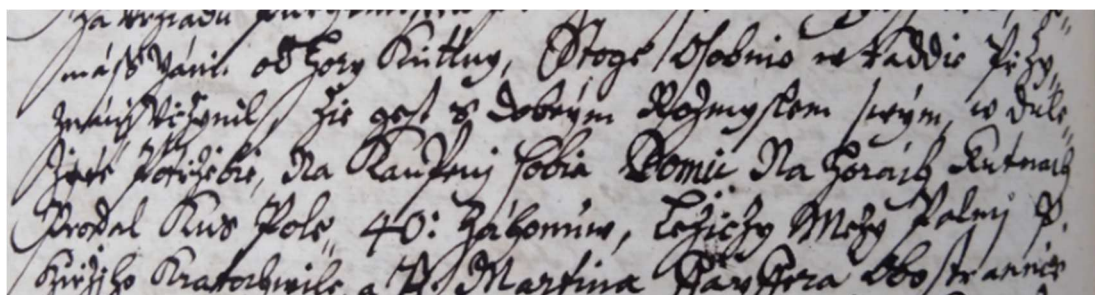
²²⁰ TAMTÉŽ, fol. 184v až fol. 194v, působil celkem 5 let.

²²¹ TAMTÉŽ, fol. 194r až fol. 201v, celkem 9 let.

Obr. č. 15 Písmo písaře H (1652) z fol. 199r

Písař I měl aktivní písařské roky 1652–1660 a zachytil v rámci sledované brodské gruntovní knihy celkem 32 zápisů.²²² Písmo má jen málo pravosklonný ráz, opět je pro psaní použita česká novogotická kurzíva s některými polokurzivními prvky, kde se již do textu výrazně promítá i německá novogotická kurzíva. Některé litery opět zasahují svými dlouhými dolními dříky do osnovy textu pod psaným řádkem. Tyto dlouhé dolní dříky jsou typické pro litery *p*, *s* a *l*. Dále jsou pro písaře osobité dolní smyčky písmen *j*, *z*, *h*, a *ž*, která taktéž přesahují svou částí do následujícího řádku a mohou překrývat i část některých dalších liter.

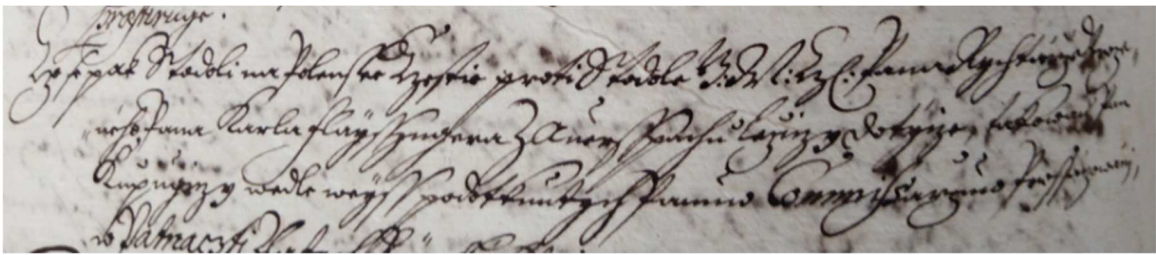

Obr. č. 16 Písmo písaře I (1658) z fol. 209v

Písař J zapisoval do knihy léta 1661–1691 a jeho rukou je v knize zaznamenáno 67 zápisů.²²³ Tento písař má při zápisech velmi výrazný sklon na pravou stranu se značným protahováním liter na téže stranu. Na obr. č. 13 je jasně viditelné zasahování spodních dříků a dotažnic liter do následujícího řádku, kdy je to svérázné pro litery *z*, *p*, *s*, *y*, *l*, a *h*. Písmo je charakteristické svou zběžností a rychlým psaním písaře zápisů do knihy. Jedná se zde o českou novogotickou kurzívu, kde se již výrazněji promítají prvky německé novogotické kurzívy, neboli kurentu.

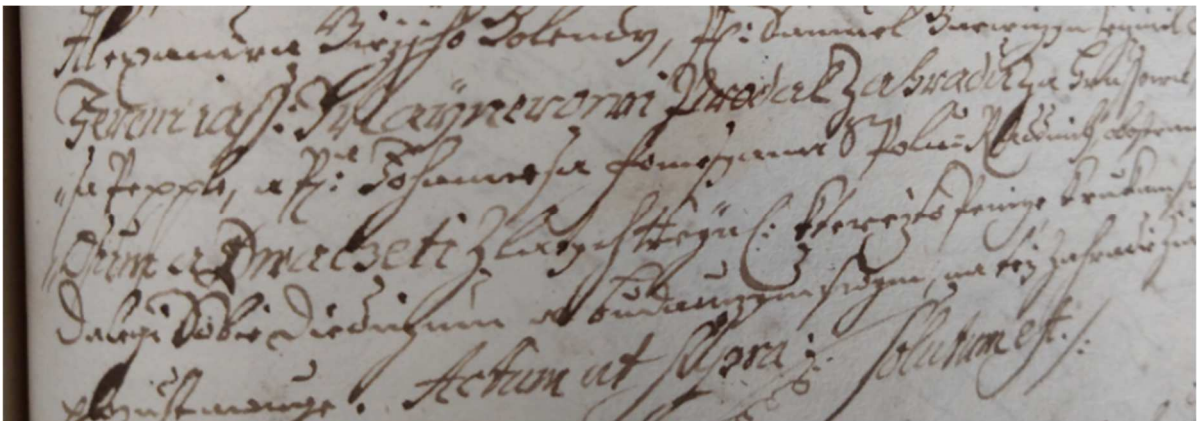
²²² TAMTÉŽ, od fol. 201r do fol. 212v, celkem 8 let.

²²³ TAMTÉŽ, od fol. 212r do fol. 226r, celkem 30 let.

Obr. č. 17 Písmo písaře J (1680) z fol. 218v

Poté ho vystřídal písař K, který si titul aktivní radní písař vydržoval v letech 1691–1706 a zachytil do sledované knihy celkem 76 zápisů.²²⁴ Jednotlivé litery písaře K jsou znatelně větší než písaře předešlého, písaře J. Pravosklonný ráz tu stále je viditelný. Je zde také jasně viditelné, že se jedná o jinou písařskou ruku, než byla předešlá. Zde se jedná o německou novogotickou kurzívu s nějakými prvky ještě české novogotické kurzívy, kde opět některé dolní smyčky liter přesahují do nadcházejících řádků. Jedná se o litery *y*, *z*, *h*, *l*, *s*, *ž*, *í* a *r*. U tohoto písaře do psaného textu pronikají i prvky humanistického písma.

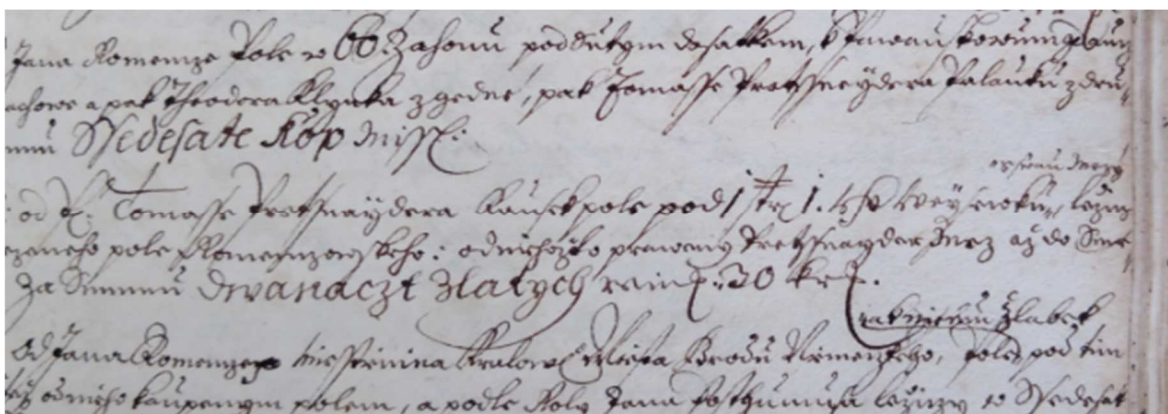

Obr. č. 18 Písmo písaře K (1694) z fol. 230r

Písař L se prezentuje v letech 1706–1724, kdy v rámci sledované gruntovní knihy zachytil celkem 152 zápisů.²²⁵ Sklon písma již není tak značně pravosklonný jako někteří předchůdci písaře L. Můžeme si povšimnout také rozdílného psaní slov týkajících se peněžní částky, kdy se text odlišuje od ostatního. Písař zde tak danou peněžní hodnotu zvýraznil pro lepší orientaci v textu. Typické jsou pro jeho text konce spodních dlouhých dřívků u písmen *h*, *p*, *s*, a *š* a německá novogotická kurzíva

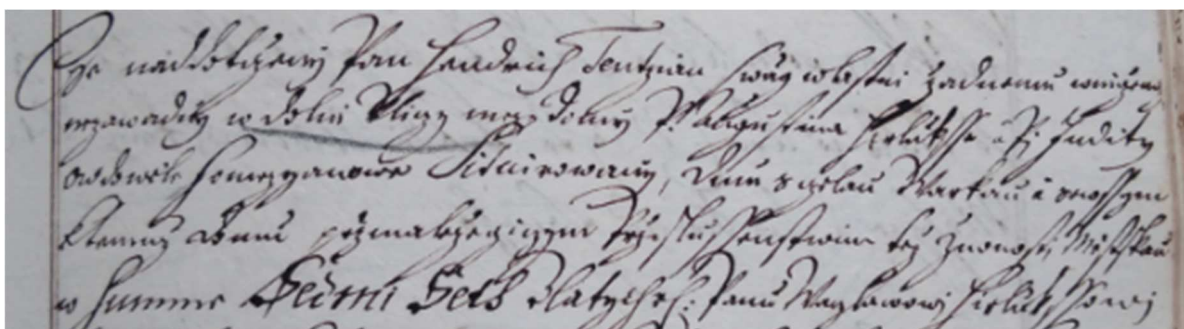
²²⁴ TAMTÉŽ, od fol. 226r do fol. 243v, celkem 15 let.

²²⁵ TAMTÉŽ, od fol. 244r do fol. 286v, celkem 18 let.

Obr. č. 19 Písmo písáře L (1707) z fol. 246r

Písař M zapisoval do knihy mezi lety 1725–1737 a zachytil v rámci sledované gruntovní knihy celkem 189 zápisů.²²⁶ K psaní je použit kurent neboli německá novogotická kurzíva poměrně dobře čitelné. Řádky jsou lehce rozkolísané, ale rukopis celkově působí upravené, napsaný jistou a cvičenou rukou. Občas je viditelná potřeba rychlejšího psaní, kdy rukopis naopak působí více zběžněji. Ne vždy písař důsledně propojuje jednotlivé litery. Vertikální osa písma je pravosklonně skloněná. Dříčky liter *p*, *y* a dlouhého *s* a obloučky *h* a *z* zasahují do prostoru spodního řádku. Diakritika je viditelná nad písmenem *i* v podobě malé tečky nebo čárkou nad písmenem *u*, což bylo běžné i u jiných písarů.

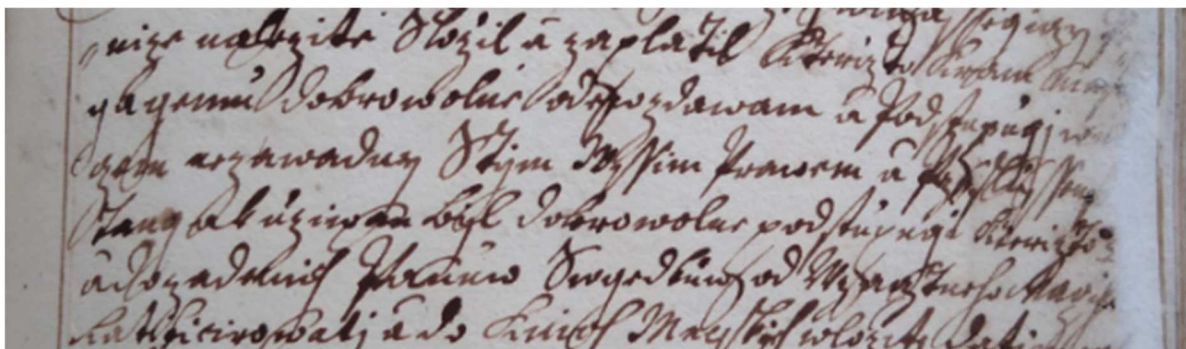
Obr. č. 20 Písmo písáře M (1729) z fol. 357r

Poslední písarská ruka, písař N, byl radním písarem v letech 1737–1747 a jeho rukou je ve sledované knize zaznamenáno celkem 21 zápisů.²²⁷ Písmo je psané německou obdobou novogotického kurzivního písma, kurentem. Písmo má velmi zběžný ráz a je na některých místech hůře čitelné, jelikož je zřejmé, že písař psal rychlou a cvičenou

²²⁶ TAMTÉŽ, od fol. 287r do fol. 425v, celkem 12 let.

²²⁷ TAMTÉŽ, od fol. 425r do fol. 431r, celkem 10 let.

rukou. Znovu zde najdeme litery, jejichž spodní dřívky a smyčky přesahují do dalších řádků, jsou to *y*, *z*, *p*, *s* a *h*.

Obr. č. 21 Písmo písaře N (1739) z fol. 429r

Minimálně do konce 16. století písaři používali ke psaní zápisů variantu české novogotické kurzívy s polokurzivními prvky. Od první poloviny 17. století, konkrétně od písaře označeného písmenem F, byl již kurent z písma patrný a písaři tak používali ke psaní dále již variantu německé novogotické kurzívy²²⁸ a humanistické písmo pro odlišení slov latinského původu. Zachovávali velmi podobnou úpravu zápisů, stejný typ zkratk dle tehdejšího úzu a k psaní používali černý inkoust. Tloušťka písma se také nijak nelišila, zároveň byl text po celou dobu dobře čitelný, vcelku úhledný a bez kaněk či podobných zásahů. Písaři si nijak do zápisů jiných písařů nezasahovali, kromě výjimky výše zmíněné, kdy bylo dopsáno zpětně splacení dluhu. Odlišnost spočívala například v typu psaní datace, kdy s přibývajícím lety to bylo zapisováno jinak.²²⁹ Z gruntovní knihy je jasné, že všichni písaři byli české národnosti, i přesto, že v první polovině 17. století se do Německého Brodu nastěhovalo spousta německy mluvících obyvatel. Vše nasvědčuje také tomu, že písaři začali psát do již svázané knihy, vypovídá o tom také několik prázdných stran v knize.

²²⁸ Pro bližší informace v této problematice bych odkázala na dílo: Hana PÁTKOVÁ, *Česká středověká paleografie*, České Budějovice 2008.

²²⁹ Například na fol. 430v je datace napsána na začátku zápisu jako dne 30. May 1747, přičemž první tři zápisy konkrétní dataci ani neobsahují a u čtvrtého zápisu zaznamenal písař A na fol. 1r. dataci *letha panie LXII*, což má značit rok 1562. Toto je předposlední zápis v německobrodské gruntovní knize.

3.2 Vnitřní diplomatický rozbor a obsahová analýza německobrodské gruntovní knihy z let 1561–1747

Zde bude pozornost věnována vnitřnímu diplomatickému rozboru a obsahové analýze. Zkoumaná pozemková kniha je dominantně psána českým jazykem s využitím zpřezhkového pravopisu. Zřídka je možné narazit na latinu, a to výlučně v datační formuli, např. Actum ut supra. Mimo datační formule nebyly zaznamenány žádné latinismy. Výjimku ještě tvoří dohromady 5 folií,²³⁰ konkrétně 4 zápisy psané německým jazykem. Důvody, proč jsou zmíněné zápisy psané německým jazykem jsou zjistitelné z obsahu každého záznamu. První zápis je psán německým jazykem, protože zde brodský majetek odevzdávala osoba žijící ve městě Jihlavě.²³¹ V druhém německy psaném záznamu probíhalo dědické řízení majetku²³² zesnulého pána Václava Antonína Herbsta s trvalým bydlištěm ve Štýrském Hradci.²³³ Další takovýto zápis se týkal majetku ležícího ve vesnici Věž, která byla součástí brodského panství. Dotyčný Thadeus Schonowitz zde vlastnil masný krám. Poslední zápis v knize psaný německým jazykem se opět týkal osoby žijící v Jihlavě, která odkázala půdu své dědičce v Německé Brodě a opět to byla německy mluvící osoba.

Z hlediska obsahu jednotlivých zápisů jde o pramen jednotného charakteru. Přehled jednotlivých zápisů zaznamenaných v průběhu let do knihy bude následovat v níže uvedené tabulce č. 1. Záznamy v knize představují zápisy, které byly vedeny v záležitostech jednotlivých obyvatel městského panství a města. Důvod, proč jsou v knize zaznamenáni i někteří obyvatelé města i jednotlivých vesnic panství, je ten, že například měšťan zakoupil, zdědil či odevzdal majetek umístěný někde ve vesnici. Také zde probíhal jakýsi dvojí proces tzn., že ne všechny smlouvy se prvotně odehrávaly přímo na radnici, kde sídlila kancelář. K uzavření smluv docházelo i na vesnickém prostředí mezi jednotlivými obyvateli a následně se to zpětně zapisovalo do gruntovní knihy. To pak bylo právně stvrzeno před samotnou vrchností, tedy před městskou radou,

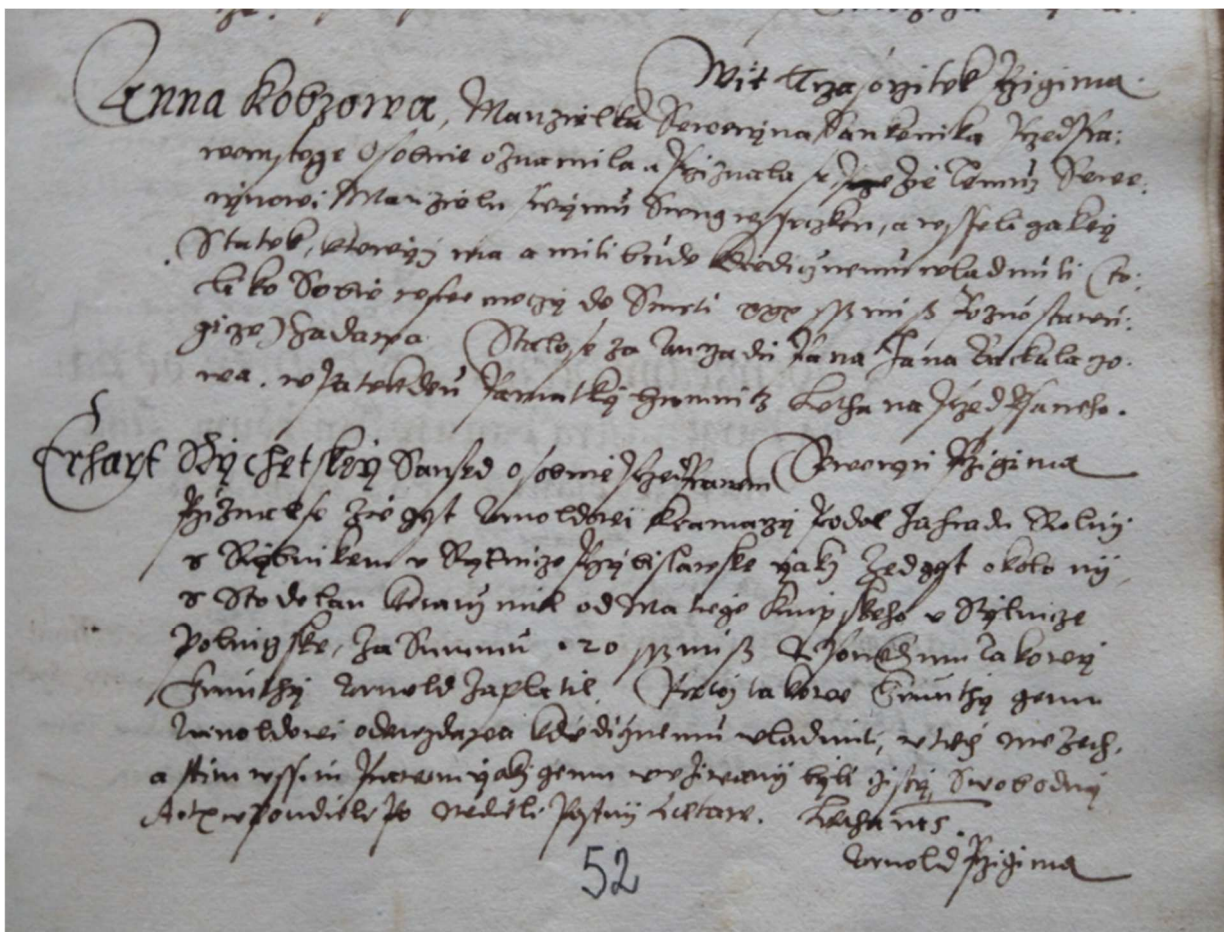
²³⁰ Od fol. 360v do fol. 363v je text psán německým jazykem, jedná se o rok 1729. Další jazyková výjimka je zaznamenána na fol. 410r, kdy je na tomto foliu jeden zápis uveden německy. Poslední takovýto případ je viděn na fol. 430r, kdy je v roce 1746 napsán německy opět jen jeden zápis. Až na tyto ojedinělosti je tedy celá kniha napsána českým jazykem.

²³¹ Jihlava byla tehdy převážně německy mluvící země patřící do moravského markrabství a zápis se týkal německy mluvící osoby i s německým jménem.

²³² Fond AMHB, *Knihy gruntovní 1561–1747*, fol. 410r. Jednalo se zde o masný krám, studnu a jednu roli.

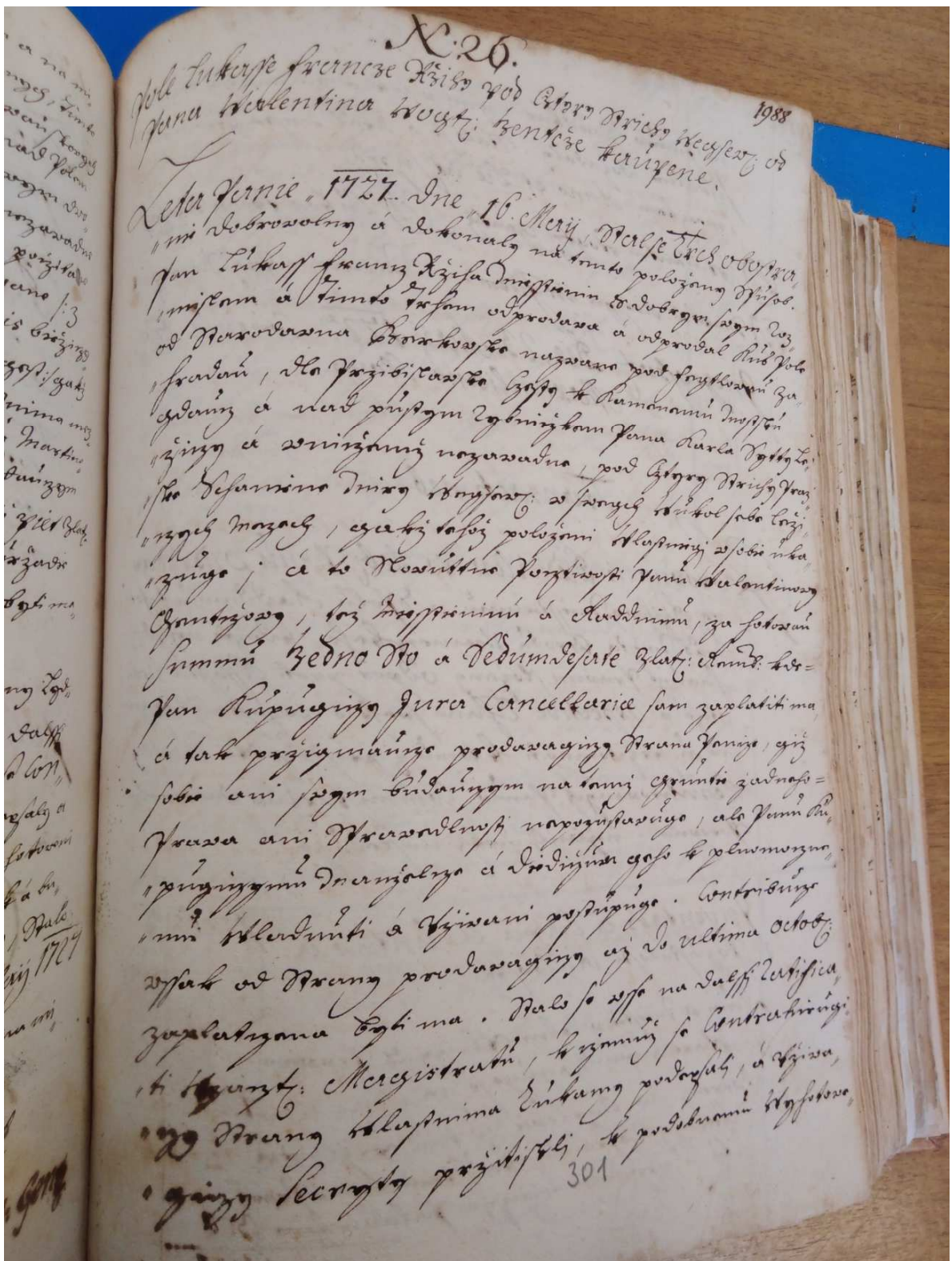
²³³ Tento muž z Brodu pocházel, avšak během svého života ho opustil a zanechal zde zmíněný majetek.

kam jednotliví obyvatelé předstoupili a smlouva se zapsala do knihy. To je také důvod, proč se mnohdy neshodoval datum aktu a datum zápisu do knihy, protože každý jeden mohl proběhnout i jindy. Taktéž ne vždycky byly při uzavření smlouvy přítomní svědci. Svědectví jiných obyvatel tedy nebylo obligátní součástí samotného procesu, ale osoby uzavírající smlouvy si mohli přivést svědky jako další důkaz pro jejich smluvní stvrzení.

Obr. č. 22 – Typický zápis majetku z brodské gruntovní knihy z let 1561–1747²³⁴

²³⁴ Fond AMHB, *Knihy gruntovní 1561–1747*, fol. 52r.

Obr. č. 23 – Typický zápis z brodské gruntovní knihy z let 1561–1747, konkrétně z první poloviny 18. století²³⁵

²³⁵ TAMTÉŽ, fol. 301r.

Vlastní zápisy jsou na počátku knihy psány velmi stručně, lze říci že připomínají svou strukturou záhlavní registry. S postupem doby se formulář vyvíjí a přibližně na počátku 17. století dosahuje stabilní struktury, jak bude možné vidět v příloze na konci této práce.²³⁶ Každý jeden zápis tvoří většinou samostatný odstavec psaný po celé šířce stránky. Jeden zápis ovšem mohl pokrývat i jednu či více stran.²³⁷ V prvních letech vedení knihy se používal, jak již bylo řečeno výše, červený inkoust, který se používal na zvýraznění datace či jména.²³⁸ Na konci zápisu bylo ve většině případů napsáno jméno purkmistra toho času ve funkci, datum, který však mohl být i na začátku a na posledním řádku bylo poznamenáno jméno toho, kdo daný majetek přijal či převzal. Kniha má tedy jasnou jednotnou úpravu a logickou strukturu. Zápisy se vždy týkaly buď odevzdání majetku „*Barbora Votýpková, vdova, odevzdala dům a zahradu na Dolejším předměstí Tomšovi, synu svému...*“²³⁹, ve smyslu dědictví osobě či osobám, nebo méně prodeje „*Jan Felix na místě Anny Šafový, vdovy...knězi Matějovi Komencovi, panu děkanovi, prodává půl stodoly...*“²⁴⁰

Pro představu je vhodné uvést si jednotlivé formule a přiblížit tak strukturu textu. Úvod textu je uvozen buď datační formulí nebo se objevuje narace, která mívá podobu např.: „*Jan Bydžovský přiznal se před právem...*“. Dále následuje dispozice, kterou můžeme příkladně citovat takto: „*Kateřina z rychty odevzdala...*“ nebo „*Pavel, syn Jana Machova, odevzdal...*“²⁴¹ či „...že Jiříkovi Zelenkovi odevzdává roli čtyřiceti záhonů, kterouž od něho koupil za hotové peníze, ležící k dvorům Spáleným při silnici, jakž ve svém položení jest...“²⁴² Dispoziční část tedy ukazuje samotný právní čin. Když nešlo o dědické odevzdání, tak většinou s prodejem a koupí docházelo rovnou i k zaplacení, případné splátky byly vepsány přímo u textu a splacené velmi rychle, například do tří let. Pro vyjádření příslušné sumy je používána z většiny případů početní jednotka groš míšenský.

Jako početní jednotka se tedy minimálně do poloviny 17. století používal groš míšenský. Celý zápis, kde byl zmíněn právě groš míšenský, mohl vypadat ku příkladu

²³⁶ Srov. strana 87–90.

²³⁷ Například zápis začínající na fol. 293r, 300r nebo 310 r.

²³⁸ V paralelně vedené Knize kontraktních zápisů z let 1557–1662 písař tímto způsobem červeným inkoustem podtrhával prvních pár let jména osob, kterých se daný zápis týkal. V ostatních paralelně vedených a dochovaných knihách červený inkoust viděn není.

²³⁹ Fond AMHB, *Knihy gruntovní 1561–1747*, fol. 99v.

²⁴⁰ TÝŽ, fol. 98r.

²⁴¹ TÝŽ, fol. 2r.

²⁴² TÝŽ, fol. 32r.

takto: „...za hotových peněz 55 grošů míšenských...“²⁴³ nebo „...za 41 kop míšenských 20 grošů míšenských...“²⁴⁴ Ojedinele se v zápisech objevuje i groš český, např. v roce 1566 „...za půl třetího sta kop grošů českých i s jinými grunty...“²⁴⁵ dále v roce 1568 „...na těch gruntech chmelnici odevzdal s platem 6 kop grošů českých...“²⁴⁶ nebo v roce 1581 „...že jest odevzdal Vavřinci Miškovi rolí 21 záhonů u cesty k Spáleným dvorům za 13 grošů českých...“²⁴⁷ Během dvacátých let 17. století se pomalu začíná v zkoumané knize objevovat i tzv. zlatý rýnský. Například v roce 1625 „...za sumu 18 kusů dukátů, jeden každý po 2^{1/2} peněz zlatých...“²⁴⁸ nebo „...učiní sumu 66 kop míšenských a 20 gulden r [einisch]...“²⁴⁹ Od počátku 18. století je již pravidelně používán zlatý rýnský. Nejčastěji se zápisy týkaly odevzdání rolí a záhonů, zde se průměrná cena pohybovala mezi 50 až 120 kop grošů míšenských. Velmi často zde také probíhalo odevzdání domů a zahrad, kde většinou nebyla uvedena cena, ale byl sepsán jen právní akt o tom, kdo dům a zahradu zdědí. Když se zde cena objevila, pohybovala se od 30 až po 150 kop grošů míšenských. Nejvyšší suma, která se zde objevila byla přesně jeden tisíc kop grošů míšenských a týkala se odevzdání celého dvora „...panu Janovi Felixovi oddanému jsme odevzdali mlejn Štukejlovský i s jiným vším příslušenstvím, rolemi, lukami, porostlinami, k němu od starodávna přináležející i stodolu, což ke mlejnu náleží, tak jakž jsme ho sami v držení měli, za sumu jeden tisíc kop grošů míšenských...“²⁵⁰ K transakcím docházelo dvěma způsoby, buď přímo v místě radnice, za účasti radních, konkrétně pana purkmistra, spoluradních a dobrovolných svědků, kdy byly smlouvy či dědická pořízení (předpokládejme) nejprve zapsány do radního manuálu a poté do zkoumané gruntovní knihy. Nebo k jednání docházelo přímo na vesnici, kde se daný majetek nacházel, a to ústní formou, přičemž zápis byl do zkoumané knihy zaznamenán s jistým zpožděním za přítomnosti svědků.

Na závěr, jak už bylo řečeno, přichází nejčastěji datace, v rámci níž je uvedeno, kdo byl toho času purkmistr. Zmiňování purkmistrů se objevuje v roce 1562 a zmizelo

²⁴³ TAMTÉŽ, fol. 13r.

²⁴⁴ TAMTÉŽ, fol. 141r.

²⁴⁵ TAMTÉŽ, fol. 8v.

²⁴⁶ TAMTÉŽ, fol. 12r.

²⁴⁷ TAMTÉŽ, fol. 37v.

²⁴⁸ TAMTÉŽ, fol. 138v.

²⁴⁹ TAMTÉŽ, fol. 140r.

²⁵⁰ TAMTÉŽ, fol. 134r.

ze zápisů v roce 1729.²⁵¹ Stejně tak se od roku 1565 v zápisech ojediněle objevuje zmínka o písaři, která ale ze záznamů v roce 1634 zcela zmizela. Datace pak tedy mohla vypadat tímto způsobem „...Stalo se v středu po narození Panny Marie léta Páně 1615...“;²⁵² „...5. Juli léta Páně 1629...“²⁵³ či „Léta Páně 1562 v pondělí den sv. Petra a Pavla apoštolů...“^{254, 255} Na konci zápisu vždy písař zapsal formuli, že došlo k přijetí a tím k uzavření celé záležitosti. Např. „Jan Chotěbořský přijímá“, „Václav Fejt přijímá“, která se většinou nacházela na pravé straně pod textem.

Rok	Počet zápisů dotýkajících se brodských vesnic	Počet zápisů dotýkajících se obyvatel města Německého Brodu	Počet zápisů celkem	Písaři
1561	4	1	5	A, p. Pavel
1562	7	2	9	A, p. Pavel
1563	4	2	6	A, p. Pavel
1564	10	4	14	A, p. Pavel
1565	13	0	13	A, p. Pavel
1566	12	2	14	A, p. Pavel
1567	16	2	18	A, p. Pavel
1568	16	3	19	A, p. Pavel
1569	4	0	4	A, p. Pavel
1570	10	2	12	A, p. Pavel
1571	9	0	9	A, p. Pavel
1572	14	3	17	A, p. Pavel
1573	8	0	8	A, p. Pavel
1574	12	2	14	A, p. Pavel
1575	12	1	13	A, p. Pavel
1576	20	5	25	A, p. Pavel
1577 ²⁵⁶	0	0	0	–
1578	14	2	16	B, Jan Bydžovský
1579	11	0	11	B, Jan Bydžovský
1580	24	3	27	B, Jan Bydžovský

²⁵¹ Prozatím se nepodařilo objasnit, proč v tomto roce zmizelo ze zápisů jméno purkmistra.

²⁵² Tj. 8 září 1615.

²⁵³ Tj. 5. července 1629.

²⁵⁴ TAMTÉŽ, fol. 2r.

²⁵⁵ Tj. 29. června 1562.

²⁵⁶ Zatím se nepodařilo určit, co způsobilo tento výpadek, avšak nezdá se být pravděpodobné, že by nenastala žádná agenda.

1581	11	0	11	B, Jan Bydžovský
1582	15	2	17	B, Jan Bydžovský
1583	8	0	8	B, Jan Bydžovský
1584	11	1	12	B, Jan Bydžovský
1585	12	1	13	B, Jan Bydžovský
1586	11	0	11	B, Jan Bydžovský
1587	8	0	8	B, Jan Bydžovský
1588	7	0	7	B, Jan Bydžovský
1589	6	0	6	B, Jan Bydžovský
1590	39	6	45	B, Jan Bydžovský
1591	27	4	31	B, Jan Bydžovský
1592	22	2	24	B, Jan Bydžovský/C, Štěpán Krupský
1593	8	0	8	C, Štěpán Krupský
1594	22	3	25	C, Štěpán Krupský
1595	11	0	11	C, Štěpán Krupský
1596	12	0	12	C, Štěpán Krupský
1597	11	0	11	C, Štěpán Krupský
1598	6	0	6	C, Štěpán Krupský
1599	20	1	21	C, Štěpán Krupský
1600	14	1	15	C, Štěpán Krupský
1601	9	3	12	C, Štěpán Krupský/D, Jan Chotěbořský
1602	12	0	12	D, Jan

				Chotěbořský
1603	8	0	8	D, Jan Chotěbořský
1604	3	1	4	D, Jan Chotěbořský
1605	9	0	9	D, Jan Chotěbořský
1606	12	0	12	D, Jan Chotěbořský
1607	2	0	2	D, Jan Chotěbořský
1608	7	2	9	D, Jan Chotěbořský
1609	10	1	11	D, Jan Chotěbořský
1610	9	1	10	D, Jan Chotěbořský
1611	13	1	14	D, Jan Chotěbořský
1612	11	0	11	D, Jan Chotěbořský
1613	15	4	19	D, Jan Chotěbořský
1614	6	0	6	D, Jan Chotěbořský
1615	18	2	20	D, Jan Chotěbořský
1616	8	0	8	D, Jan Chotěbořský
1617	14	0	14	D, Jan Chotěbořský
1618	11	0	11	D, Jan Chotěbořský
1619	12	1	13	D, Jan Chotěbořský
1620	10	0	10	D, Jan Chotěbořský
1621	12	3	15	D, Jan Chotěbořský/E, Mistr Jiří Horatio ²⁵⁷
1622	10	0	10	E, Mistr Jiří

²⁵⁷ Zde je nutné podotknout, že tento písař E, Mistr Jiří Horatio, pocházel z města Kyjov, které již v té době bylo královským městem, a proto byl tento muž studovaný a vzdělaný člověk, který měl jistý intelektuální potencial. Také zde mohl probíhat i ten proces, kdy tento písař stále poukazoval a zdůrazňoval důležitost a podstatu královských měst a naznačoval tento jev i na město Brod, které se stalo královským až v roce 1637.

				Horatio
1623	9	0	9	E, Mistr Jiří Horatio
1624 ²⁵⁸	16	0	16	E, Mistr Jiří Horatio
1625	20	6	26	E, Mistr Jiří Horatio
1626	11	0	11	E, Mistr Jiří Horatio
1627	9	0	9	E, Mistr Jiří Horatio
1628	2	0	2	E, Mistr Jiří Horatio
1629	21	5	26	E, Mistr Jiří Horatio
1630	9	1	10	E, Mistr Jiří Horatio
1631	17	1	18	E, Mistr Jiří Horatio
1632	15	1	16	E, Mistr Jiří Horatio
1633	16	2	18	E, Mistr Jiří Horatio
1634	7	0	7	E, Mistr Jiří Horatio/F ²⁵⁹
1635	15	0	15	F
1636	15	3	18	F
1637	16	3	19	F
1638	11	0	11	F/G
1639	14	1	15	G
1640	6	1	7	G
1641	13	2	15	G
1642	8	0	8	G
1643	5	0	5	G/H
1644	3	0	3	H
1645	1	0	1	H
1646	8	1	9	H
1647	3	0	3	H
1648 ²⁶⁰	1	0	1	H
1649	9	0	9	H
1650	14	2	16	H
1651	4	2	6	H

²⁵⁸ Tento rok během třicetileté války postihl Brod a jeho panství mor a zemřelo mnoho lidí.

²⁵⁹ Písař F zasáhl svou písařskou rukou do zápisů písaře E, mistra Jiřího Horatia, z důvodu doplnění dluhu ke konkrétnímu zápisu. Týkalo se to jednoho zápisu v roce 1622 a druhého v roce 1624.

²⁶⁰ V následujících letech po 30leté válce nastává výrazný pokles zápisů v jednotlivých letech, agenda postupem let slabne, na rozdíl od let předešlých.

1652	5	0	5	H/I
1653	7	1	8	I
1654	4	2	6	I
1655	3	0	3	I
1656	1	0	1	I
1657	2	0	2	I
1658	1	0	1	I
1659	3	0	3	I
1660	3	1	4	I
1661	1	0	1	J
1662 ²⁶¹	3	1	4	J
1663	3	0	3	J
1664	2	0		J
1665	1	0	1	J
1666	1	1	2	J
1667	1	0		J
1668	3	0	3	J
1669	1	0	1	J
1670	3	0	3	J
1671	1	0	1	J
1672	2	0	2	J
1673	1	0	1	J
1674	1	0	1	J
1675	1	0	1	J
1676	2	0	2	J
1677	1	0	1	J
1678	2	0	2	J
1679	1	0	1	J
1680	5	2	7	J
1681	1	1	2	J
1682	1	0	1	J
1683	1	0	1	J
1684	2	0	2	J
1685	2	0	2	J
1686	1	0	1	J
1687	8	1	9	J
1688	1	0	1	J
1689	4	1	5	J
1690	3	1	4	J
1691	3	0	3	J/K
1692	2	0	2	K
1693	7	0	7	K
1694	5	2	7	K
1695	1	0	1	K

²⁶¹ Starou radnici v Německém Brodě, kde byla kancelář vrchnostenská i městská, postihl v tomto roce velký požár a bylo tak zničeno mnoho písemností té doby.

1696	4	0	4	K
1697	1	0	1	K
1698	15	0	15	K
1699	5	0	5	K
1700	6	2	8	K
1701	6	0	6	K
1702	3	0	3	K
1703	5	0	5	K
1704	6	0	6	K
1705	1	0	1	K
1706	5	0	5	K/L
1707	5	0	5	L
1708	4	0	4	L
1709	5	0	5	L
1710	4	0	4	L
1711	2	0	2	L
1712	1	0	1	L
1713	7	0	7	L
1714	7	1	8	L
1715	10	3	13	L
1716	2	0	2	L
1717	5	0	5	L
1718	8	0	8	L
1719	22	2	24	L
1720	11	1	12	L
1721	20	0	20	L
1722	10	1	11	L
1723	9	0	9	L
1724	11	0	11	L
1725	11	1	12	M
1726	3	0	3	M
1727	23	1	24	M
1728	31	2	33	M
1729	19	0	19	M
1730	24	4	28	M
1731	28	3	31	M
1732	20	3	23	M
1733	5	0	5	M
1734	5	1	6	M
1735	3	0	3	M
1736	1	0	1	M
1737	1	0	1	M
1738	2	0	2	N
1739	3	2	5	N
1740	1	0	1	N
1741	2	0	2	N

1742	1	0	1	N
1743	2	0	2	N
1744	2	0	2	N
1745	1	0	1	N
1746	2	0	2	N
1747	3	0	3	N
Celkem zápisů	1520	146	1666	

Tab. č. 1 – Počet zápisů v brodské gruntovní knize²⁶² v jednotlivých letech

Výše přiložená tabulka ukazuje počet zápisů v jednotlivých letech v brodské gruntovní knize z let 1561–1747. Jak je patrné z tabulky, nejvíce zápisů týkajících se brodského vesnického obyvatelstva bylo zaznamenáno v roce 1590, kdy proběhlo 39 smluvních jednání. Obyvatelé města Německého Brodu nejčastěji figurují v agendě z roku 1625, kdy bylo zaznamenáno v jejich zájmu 6 zápisů. Jednou z možností proč se domohli v tomto období 30leté války majetku, bylo uvolnění prostoru po odchodu části vesnického obyvatelstva kvůli špatným podmínkám pro jejich život. Z celkového počtu 1666 zápisů se tedy 1520 záznamů týkalo pouze vesnického obyvatelstva a zbylých 146 záznamů se týkalo obyvatel města. Můžeme zde vidět, že po 30leté válce výrazně klesly transakce. V 90. letech 17. století se tyto transakce lehce navýšily. Avšak mezi lety 1733 až 1747 je patrný opět velký pokles odevzdávání a prodeje majetku mezi obyvateli. Tabulka také zachycuje písarské ruce v jednotlivých letech vedení zkoumané gruntovní knihy, kdy je možné zachytit, kdy, jaký písař zaznamenával do dané knihy. Nejvíce zápisů zaznamenal písař B, Jan Bydžovský, konkrétně 242 záznamů a nejméně jich pak zapsal poslední písař zapisující do zkoumané knihy, tedy písař N, jehož jméno zatím není známo. U něho se tedy jedná o pouhých 21 zápisů.

3.3 Dochované úřední knihy brodské městské a vrchnostenské kanceláře

Nyní je třeba si představit dochované knihy, které byly vedeny víceméně současně s knihou zkoumanou. Tyto knihy jsou pro tento výzkum komplementární a dají se použít jako další zdroj pro přesnější pochopení knihy zkoumané. Pramen, který je rozebírán, se týká výlučně záležitostí spadajících do vrchnostenské agendy. Tyto

²⁶² Fond AMHB, *Knihy gruntovní 1561–1747*.

produkty vrchnostenské provenience vznikaly ovšem tam, kde byla zároveň i kancelář městská, na radnici. Samotný písař byl tedy součástí vrchnostenské i městské kanceláře zároveň. Jak tedy vyplývá z textu, městská kancelář plnila roli i té vrchnostenské kanceláře. Je nutné ještě podotknout, že v brodské kanceláři byl jeden písař, který zapisoval i do více knih najednou. Toto tvrzení vyplývá z výzkumu písařských rukou i v ostatních knihách, kde se v daný rok shoduje právě jedna a ta samá písařská ruka. Knihy městské provenience se pak dají využít především jako například pomocné prameny při identifikaci samotných písařů. Pro specifičnost této situace je tedy třeba zmínit nejprve knihy spadající pod vrchnostenskou agendu a následně i přímo knihy městské.

3.3.1 Dochované knihy brodské vrchnostenské provenience

Nejstarší dochovanou gruntovní knihou je *Knihá gruntovní a přípovědí* z let 1517 až 1558,²⁶³ která se týká brodského panství a jeho obyvatel. Jak prokázal základní diplomatický rozbor, první zápis byl ovšem proveden až roku 1526. V budoucnu by podrobnější výzkum mohl doložit, v čem spočívá tato časová nesrovnalost. Toto je tedy nejstarší dochovaná pozemková kniha, která čítá 216 folií a je psána českým jazykem. Kniha má koženou vazbu, která prošla restaurátorským zásahem. Kniha byla aktivně využívána poměrně krátký čas, a to především do zavedení gruntovní knihy, která je předmětem této práce. Samotná kniha obsahuje jak prodeje a koupě, u nichž mohl být uveden i zápis o splátce, tak i dědická pořízení v dědické držbě obyvatel. Následně poté od roku 1561, tedy o tři roky později, byla zavedena kniha gruntovní, Liber Haereditatum. Pro období tří let není tedy zachycena tato vrchnostenská agenda. Další výzkum by mohl v budoucnu prokázat, proč tomu tak bylo.

Další dochovaná gruntovní kniha²⁶⁴ brodského panství byla vedena v letech 1585 až 1762. Tato kniha, stejně jako kniha předešlá, má koženou vazbu a 4. prosince 1623 došlo k převazbě.²⁶⁵ Co se týče původní vazby z roku 1585, o té se informace nedochovaly. Text v knize je zachycen převážně českým jazykem, kdy se jen ojediněle objevuje text psaný jazykem německým. Tato gruntovní kniha čítá 906 folií. Kniha

²⁶³ MZA Brno, SOKA Havlíčkův Brod, fond AMHB, *Knihá gruntovní a přípovědí 1517–1558*, inv. č. 217, sign. 1, č. knihy 5.

²⁶⁴ Fond AMHB, *Knihá gruntovní 1585–1762*.

²⁶⁵ Tato informace je poznamenána na prvním fol.

prošla v roce 1973 v SOA Zámorsk restaurátorským zásahem. Je to tedy třetí a poslední dochovaná gruntovní kniha. Počátek jejího založení je jen o pár let pozdější než u knihy zkoumané, je tedy na místě zmínit hlavní rozdíl těchto dvou knih, které byly vedeny víceméně současně vedle sebe. Jak bylo zjištěno z výzkumu, kniha gruntovní (Liber Haereditatum) do této knihy svými zápisy nijak nezasahuje. Hlavní a podstatný rozdíl je totiž v tom, že zkoumaná kniha se týká převážně dědických záležitostí, zatímco tento pramen²⁶⁶ pojednává svými zápisy o různém prodeji nebo nákupu, aniž by šlo o dědictví jakéhokoli typu. Kniha tedy obsahuje rozmanité typy smluv zachycujících prodej či nákup. Struktura zápisů je velmi podobná i dalším dvěma gruntovním knihám a podobně se shodují i písářské ruce. Zde taky nalezneme velmi často i průběh splácení dluhů a splátky jako takové.

*Kniha trhová a sirotčí německobrodských vesnic*²⁶⁷ z let 1550–1650 nazvaná takto podle inventáře je opravdu knihou trhovou, jelikož se tato část týká města Německého Brodu. Sirotčí záležitosti se pak týkají pouze vesnic patřících do brodského panství. Kniha má 512 folií a původní koženou vazbu z roku 1550, která je však nepatrně poškozena. V rozích desek je původní kování, přezky jsou utrženy. Text je psaný českým jazykem. Zápisy týkající se prodeje a koupi vystihují agendu trhových knih, ale jedná se o smíšenou knihu, protože je připojena i sirotčí agenda. Trhové knihy lze z hlediska členění úředních knih zařadit do skupiny knih městského soudnictví, a to konkrétně nesporného.²⁶⁸ Z tohoto pramene lze odhadnout majetnost a sociální situaci jednotlivých obyvatel, dále informace o nemovitostech či vazby obyvatel mezi sebou. Sirotčí knihy pak sloužily pro správu sirotčího jmění až do zletilosti sirotků. Sirotci potřebovali zajistit ekonomické a sociální potřeby a musel se o ně někdo postarat, často to také mohla být přímo samotná vesnice, která tyto děti nabízela jako výpomoc hospodářům. Sirotci byli každoročně přiváděni rychtářem, jakožto představitelem vesnice či města, do brodské kanceláře, a při tomto tzv. stavu se aktualizovaly

²⁶⁶ Originální název knihy je *Kniha nová gruntovní*.

²⁶⁷ MZA Brno, SOKA Havlíčkův Brod, fond AMHB, *Kniha trhová sirotčí německobrodských vesnic Český Fafndorf (Český dvůr), Knyk, Kotlasovy dvory, Krátká Ves, Ottendorf (Utín), Perknov, Studénka, Suchá, Svatý Kříž, Šlapanov, Zbožice (Knihy sirotkův veských 1550) 1550–1650*, inv. č. 221, sign. chybí, č. knihy 8A.

²⁶⁸ Trhovými knihami se podrobně zabýval například Stanislav Polák, který je charakterizoval takto: „*Městská kniha, která obsahuje buď výhradně zápisy sloužící jednotlivcům mimo městské poddané k pojištění práv k nemovitostem, nebo v níž alespoň tyto zápisy natolik převládají, že ostatní je nutno považovat za výjimečné*“. Stanislav POLÁK, *Trhové knihy českých poddanských měst v 1. polovině 16. století*, SAP 18/2, 1968, s. 412.

záznamy v sirotčích knihách. Do sirotčí knihy byly tedy zapisovány jména a povinnosti dětí vůči jejich vrchnosti, která se jim v dětství postarala o materiální zázemí. Nalezneme zde také například majetek sirotka, který měl po svých rodičích, kdo byli jeho rodiče, na jakém gruntě se jim vyhledalo spravedlnosti, kdo přímo se o ně staral a celkový průběh života sirotka.²⁶⁹

U knih trhových považuji za podmětne zmínit ještě jednu mladší knihu. Konkrétně to je *Knih trhová pro městské vesnice Kojetín, Secký dvůr, Suchá, Svatý Kříž, Perknov, Kotlasovy dvory, Zbožice, Rozňák, Knyk s výpisem robotních povinností (Knih gruntovní vesnická v královském městě Německém Brodě počínaje od roku 1769, No. I.)*.²⁷⁰ Název knihy pochází z inventáře, ale ve skutečnosti se jedná o knihu gruntovní, jak je zmíněno v závorce, jelikož se jedná o vesnickou agendu spravovanou vrchností. Kniha má 442 fol., celokoženou vazbu a je psána výlučně českým jazykem, kdy ale na několika málo foliích nalezneme i text psaný jazykem německým.

3.3.2 Dochované knihy brodské městské provenience

Knih kontraktních zápisů z roku 1557²⁷¹ až 1662²⁷² je psaná českým jazykem a obsahuje 540 folií. Vazba je zde opět kožená. I po restaurování má vazba knihy pozůstatky původního slepotisku. Kniha obsahuje například „zápis domu Václava, syna Prokopa Koptána, od Valentina Koželuha“ kdy „Václav, syn Prokopa Koptána, koupil dům se zahradou při domě na Předměstí dolejší podle Kulhánka šefce [ševce] od Valentina Koželuha za 9 kop míš.“ a informace týkající se této smlouvy. Kniha se týká samotného města, nikoliv již jednotlivých vesnic.

Další knihy z prostředí pozemkového a majetkového, které se dobou svého založení (a vedení) dotýkají časového rozsahu zkoumané knihy je například *Knih smluv všelijakých (Liber contractuum)*,²⁷³ která pochází z let 1579–1752. Původní kožená vazba pocházela z roku 1580, avšak v roce 1973 byla kniha konzervována. Text

²⁶⁹ K tomuto tématu bych ráda uvedla alespoň nějaká odborná díla: František MATĚJEK, *Péče o venkovské sirotky na Moravě před Bílou horou*, Sborník historický 36, 1989, s. 65–98. Dále např. Martin ŠINDL, *Bítěšští a novoměstí sirotci na přelomu 17. a 18. století*, Západní Morava 5, 2001, s. 44–67.

²⁷⁰ MZA Brno, SOkA Havlíčkův Brod, fond AMHB, *Knih trhová pro městské vesnice... 1769–1816*, inv. č. 289, sign. 72, č. knihy 75.

²⁷¹ První zápis v knize se však datuje k roku 1558.

²⁷² MZA Brno, SOkA Havlíčkův Brod, fond AMHB, *Knih kontraktních zápisů 1557–1662*, inv. č. 218, sign. 2, č. knihy 6.

²⁷³ MZA Brno, SOkA Havlíčkův Brod, fond AMHB, *Knih smluv všelijakých (Liber contractuum) 1579–1752*, inv. č. 220, sign. 5, č. knihy 8.

je psán česky s celkovým počtem 604 folií. Jak již značí sám název, pramen pojednává o různých smlouvách, například o půjčkách a následném splácení, dále o samotných podmínkách při uzavírání smluv, fungování městské rady, vzájemné působení či uzavírání smluv s jinými městy, o povýšení na královské město a řešení podobných záležitostí. Najdeme zde také například i převody nemovitého majetku různých osob.

*Knihy sirotčí (Liber Pupillorum)*²⁷⁴ vedená v letech 1590–1762 má 442 fol. a původní koženou vazbu z roku 1589. Restaurátorský zásah byl proveden též roku 1973 v SOA Zámorsk. Kniha je psána českým jazykem, jako většina knih v tomto fondu. Na rozdíl od předešlé knihy, zde se jedná o samostatnou knihu sirotčí bez trhových zápisů. Promítají se v ní i stejná pravidla, jako ve výše zmíněné sirotčí agendě.²⁷⁵

Mezi další dochované městské knihy patří *Knihy trhová domáci (Knihy gruntovní modrý královského města Brodu Německého, kdežto všeliký zápisové domův a k nim patřících příležitostí ingrosírované a vložené jsou, založené léta Páně 1762 dne 2. Januarii)* z let 1726–1752.²⁷⁶ Knihou trhovou ji nazval při pořádání fondu Jiří Sochr. Avšak samotní Brodští, byť město bylo již v té době městem královským, použili po staru název kniha gruntovní. Kniha čítá 871 folií. Vazba je celokožená a sám rozšířený název v závorce ukazuje, co se do knihy zapisovalo a co v ní najdeme. Fond též obsahuje sedm knih trhových domovních, které pocházejí též z 18. století, kde bych uvedla alespoň tu nejstarší dochovanou knihu. *Knihy trhová domovní (Knihy gruntovní cypřišové barvy královského města Brodu Německého, kdežto všeliký zápisové domův též k nim patřících příležitostí ingrosírované a vložené jsou, založené léta Páně 1727)* byla vedena do roku 1764²⁷⁷, má 765 folií a polokoženou vazbu. Až tyto trhové knihy, nazývané po staru knihami gruntovními, se týkaly samotného města Německého Brodu.

²⁷⁴ Fond AMHB, *Knihy sirotčí (Liber Pupillorum) 1590–1762*.

²⁷⁵ K sirotčí agendě například Pavla SLAVÍČKOVÁ, „...Kdyby se jí...ubližovalo, aby jí za ochranu byli.“ *Poručenství sirotků a správa městského sirotčího statku před Bílou horou*, Výběr: časopis pro historii a vlastivědu jižních Čech 43/1, 2006, s. 3–11. Zde bych ještě ráda zdůraznila další práci P. Slavíčkové, a to *Na pomezí dospělosti: majetkoprávní pohled na postavení dětí v raně novověké městské společnosti*, Děti ve velkoměstech od středověku až na práh industriální doby: stati a rozšířené příspěvky z 29. vědecké konference Archivu hlavního města Prahy, uspořádané ve spolupráci s Institutem mezinárodních studií Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy ve dnech 12. a 13. října 2010 v Clam-Gallasově paláci v Praze, 2012, s. 395–404.

²⁷⁶ MZA Brno, SOkA Havlíčkův Brod, fond AMHB, *Knihy trhová domáci 1726–1752*, inv. č. 224, sign. 8, č. knihy 11.

²⁷⁷ MZA Brno, SOkA Havlíčkův Brod, fond AMHB, *Knihy trhová domovní 1749–1764*, inv. č. 225, sign. 9, č. knihy 12.

Nejstarší dochovaná kniha testamentů pochází z let 1742–1788 a nese název *Kniha testamentů (Knihy hřebíčkové barvy král. města Brodu Německého, kdežto jak oustní tak psané kšafy, donati jak Mortis causa, tak inter vivos Codicilly, též adice právní ingrosírované a vložené jsou, založené v roku Páně 1742 dne 2. Januarii).*²⁷⁸ Pramen má 487 fol. a polokoženou vazbu. Kniha, jak značí sám název, obsahuje závěti, případně poslední vůle nebo poslední pořízení, v němž budoucí zůstavitel ustanovuje své dědice.

Paralelně vedené a dochované brodské knihy:	Kniha byla vedena v letech:	Kniha zachycující agendu města Německého Brodu:	Kniha zachycující agendu brodských vesnic:
Kniha gruntovní a přípovědí ²⁷⁹	1517–1558	–	ANO
Kniha gruntovní (Liber Haereditatum)	1561–1747	–	ANO
Kniha gruntovní	1585–1762	ANO	–
Kniha trhová a sirotčí německobrodských vesnic Český Fafndorf (Český dvůr), Knyk, Kotlasovy dvory, Krátká Ves, Ottendorf (Utín), Perknov, Studénka, Suchá, Svatý Kříž, Šlapanov, Zbožice (Knihy sirotkův veských 1550)	1550–1650	ANO	ANO
Kniha trhová pro městské vesnice Kojetín, Secký dvůr, Suchá, Svatý Kříž, Perknov, Kotlasovy dvory, Zbožice, Rozňák, Knyk s výpisem robotních povinností (Kniha gruntovní	1769–1816	–	ANO

²⁷⁸ MZA Brno, SOkA Havlíčkův Brod, fond AMHB, *Kniha testamentů 1742–1788*, inv. č. 256, sign. 11, č. knihy 43.

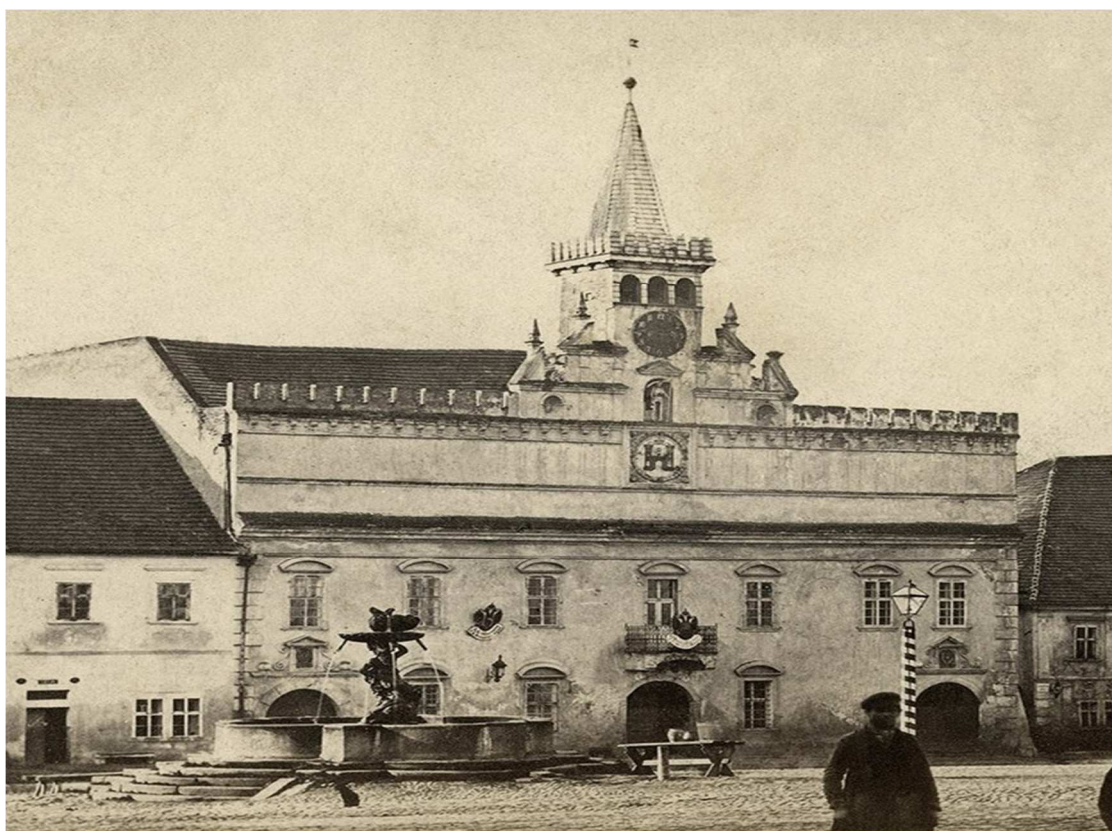
²⁷⁹ Toto je nejstarší brodská dochovaná pozemková kniha, která zachycuje brodské panství.

vesnická v královském městě Německém Brodě)			
Kniha kontraktních zápisů	1557–1662	ANO	–
Kniha smluv všelijakých (Liber contractuum)	1579–1752	ANO	–
Kniha sirotčí (Liber Pupillorum)	1590–1762	ANO	–
Kniha trhová domácí (Knihy gruntovní modrý královského města Brodu Německého, kdežto všeliký zápisové domův a k nim patřících příležitostí ingrosírované a vložené jsou)	1726–1752	ANO	–
Kniha trhová domovní (Knihy gruntovní cypřišové barvy královského města Brodu Německého, kdežto všeliký zápisové domův též k nim patřících příležitostí ingrosírované a vložené jsou)	1727–1764	ANO	–
Kniha testamentů	1742–1788	ANO	–

Tab. č. 2 – Přehled paralelně vedených a dochovaných brodských úředních knih

Tato tabulka zachycuje přehled výše zmíněných dochovaných úředních knih z brodské kanceláře, která fungovala, jak již víme, současně jako městská i vrchnostenská. Radnici v roce 1662 postihl velký požár, zejména v místech, kde byla brodská kancelář a z knih, které se dochovaly můžeme usuzovat, že některé podlely požáru. Není ani vyloučeno, že pozdější dva požáry v 18. a jeden požár v 19. století taky mohly zapříčinit poškození tohoto archivního fondu. Z tohoto důvodu se uchovalo v archivu pouze 0,10 bm objemu archiválií. Zkoumaný pramen patřil právě mezi ty knihy, které unikly zkáze. Tedy počet a stav knih, které se dochovaly, je zde ovlivněn těmito požáry. Z tabulky je také patrné, že nejstarší trhová kniha pro samotné město

Brod se dochovala z 16. století, vedena od roku 1550, jejíž součástí byla zároveň i kniha sirotčí, která se však týkala německobrodských vesnic. Pro vlastní město se pak některé úřední knihy dochovaly až z první poloviny 18. století. To platí pro knihu testamentů, která je dochována až z roku 1742 a lze předpokládat, že pro samotné město tato kniha chybí pro předešlá století a mohla být zničena tímto požárem. Je tedy možné si myslet, že některé knihy, které chybí pro předešlá léta byly vedeny, ale bohužel se nedochovaly. Jiná příčina než tento požár zatím není známa.

Obr. č. 24 – Brodská stará radnice na historickém snímku přibližně z roku 1875²⁸⁰

²⁸⁰ Autor snímku je neznámý, online dostupné na: www.fotohistorie.cz, cit. 21. 4. 2022.

Síň ve staré radnici

Obr. č. 25 – Síň staré radnice v Německém Brodě, rok neznámý²⁸¹

Obr. č. 26 – Pohled z náměstí na starou radnici v Havlíčkově Brodě (foto Natálie Šulová)

²⁸¹ Autor neznámý, dostupné online na www.havlickobrodsky.denik.cz, cit. 22. 4. 2022.

Závěr

Hlavní náplní této bakalářské práce byl diplomatický rozbor a obsahová analýza brodské gruntovní knihy z let 1561–1747, a to v kontextu dějin města Německého Brodu a jeho panství. Je nutné také zdůraznit, že Brod byl nejprve poddanským městem a až od roku 1637 městem královským. Je to specifický příklad poddanského města, které si vytvořilo vlivem určitých historických událostí své vlastní panství, ještě než se stalo městem královským. Do brodského panství konkrétně patřily vesnice Česká Bělá, Krátká Ves, Dlouhá Ves, Utín, Kojetín, Šlapánov, Zbožice, Kněžská, Suchá, Svatý Kříž, Perknov, Knyk, Studénka a Pozovice. Součástí diplomatického rozboru je i výsledek paleografické analýzy, která zahrnuje rozbor písařských rukou, které se na vzniku zkoumané knihy podílely v průběhu let jejího vedení. Z výzkumu vyplynulo, že do knihy zapisoval vždy jen jeden písař, který fungoval jako vrchnostenský i městský. Vlastní jména písařů zůstávají u většiny neznámá.

Na základě výzkumu bylo také zjištěno, že pramen se hlásí do let 1561–1747, avšak dle průzkumu je možné předpokládat, že kniha začala být vedena až v roce 1562, a to na základě tvrzení, že první tři zápisy nejsou nijak odatované a první datace spadá až do roku 1562. Tyto zmíněné první tři zápisy tedy mohly být napsány zpětně v roce 1562 avšak zřejmě pocházejí z roku 1561 či z let 1559–1561, kdy nebyla vedena gruntovní kniha. Je tak možné, že kniha opravdu navazuje svými zápisy na předešlou *Knihu gruntovní a přípovědí z let 1517–1558*.²⁸² Poslední zápis je pak datován rokem 1747. Během výzkumu se také prokázalo, že zápisy jsou psány v každém jednotlivém roce, s výjimkou roku 1577, přičemž není prozatím znám důvod.

Shrneme-li pak i zjištěné poznatky ze samotného obsahového rozboru pramene, lze tvrdit, že zkoumaná brodská gruntovní kniha má právem v názvu *Liber Haereditatum*, což znamená, že se v knize odrážejí kromě prodeje převážně dědické smlouvy, týkajících se zejména obyvatel jednotlivých vesnic, výjimečně obyvatel města, kteří mají v konkrétních vesnicích v držení nějaký majetek. Do pramene zapisovali v průběhu let radní písaři úřední agendu, která byla projednávána většinu času před městskou radou. Z obsahové analýzy ze zápisů však vyplývá, jak probíhal celý proces zapsaného úředního aktu. Celý akt mohl proběhnout dvěma způsoby. Obyvatelé, kterých se dané řízení týkalo, mohli předstoupit před městskou radu, která sídlila na radnici a následně

²⁸² Fond AMHB, *Knihy gruntovní a přípovědí 1517–1558*.

za dobrovolné účasti svědků byl proces zaznamenán (předpokládejme) do radního manuálu a poté do gruntovní knihy. Ve druhém případě probíhalo řízení přímo ve vesnici a do brodské gruntovní knihy byl zápis uskutečněn později. Výzkum doložil informace nejen o složení obyvatelstva, ale také prostřednictvím jednotlivých dědických smluv a prodejem majetku o ekonomických podmínkách jednotlivých rodin ve městě. Smlouvy v knize nabízí vhled, jak do držení majetku osobního vlastnictví jednotlivých obyvatel a jejich potomků, tak i do mezilidských susedských vztahů.

Jelikož se v jednom fondu promítají celkem tři knihy nazvané gruntovní, bylo by vhodné zmínit, v čem spočívá hlavní rozdíl těchto knih. Nejstarší dochovaná gruntovní kniha, *Knihá gruntovní a přípovědí*,²⁸³ z let 1517–1558 byla vedena ještě 3 roky před zavedením gruntovní knihy, která je předmětem této práce. Tato nejstarší dochovaná gruntovní kniha se opravdu týká obyvatel brodského panství a vesnického majetku. Není zcela jasné, proč město nevedlo gruntovní knihu po celé tři roky, ale z výzkumu je možné předpokládat, že v zkoumané knize jsou v jejím úvodu zpětně zaznamenány zápisy z roku 1561, ačkoliv zde nejsou odatované. Hlavní rozdíl mezi nejstarší dochovanou gruntovní knihou a knihou zkoumanou je v tom, že zkoumaná kniha obsahuje dědická pořízení zatímco první grntovka nikoliv. *Knihá gruntovní*²⁸⁴ z let 1585–1762 je sice nazvaná knihou gruntovní, ale zachycuje majetek a obyvatele města Německého Brodu, jedná se tedy o městskou úřední knihu. Zatímco zkoumaná kniha zachycuje agendu vrchnostenskou.

V rámci bakalářské práce jsem se také zabývala terminologickým problémem sledovaného typu pramene. Já se přikláním k názoru, že při úředních knihách zachycujících majetek vesnického obyvatelstva je nejvhodnějším označením kniha gruntovní neboli gruntovnice a pro úřední knihy městské pak pojem kniha trhová. Je-li v práci použito sousloví trhová kniha v jiném než v uvedeném významu, je to respektování názvu, který se objevuje v brodském inventáři uspořádaném Jiřím Sochrem.

Jsem přesvědčena, že tento havlíčkobrodský archivní fond obsahuje velmi cenné prameny, které přibližují život na raně novověké vesnici a i nadále by si zasluhovaly badatelskou pozornost. Obdobně by měla být náležitá pozornost věnována i samotným pramenům města.

²⁸³ Fond AMHB, *Knihá gruntovní a přípovědí 1517–1558*.

²⁸⁴ Fond AMHB, *Knihá gruntovní 1585–1762*.

Seznam použitých pramenů

Moravský zemský archiv Brno, Státní okresní archiv Havlíčkův Brod, fond Archiv města Havlíčkův Brod:

Kniha gruntovní 1561–1747, inv. č. 223, sign. 7.

Kniha gruntovní a přípovědí 1517–1558, inv. č. 217, sign. 1.

Kniha kontraktních zápisů 1557–1662, inv. č. 218, sign. 2.

Kniha gruntovní 1585–1762, inv. č. 219, sign. 4.

Kniha smluv všelijakých (Liber contractuum) 1579–1752, inv. č. 220, sign. 5.

Kniha trhová sirotčí německobrodských vesnic Český Fafndorf (Český dvůr), Knyk, Kotlasovy dvory, Krátká Ves, Ottendorf (Utín), Perknov, Studénka, Suchá, Svatý Kříž, Šlapanov, Zbožice (Knihy sirotkův veských 1550) 1550–1650, inv. č. 221, sign. chybí.

Kniha sirotčí (Liber Pupillorum) 1590–1762, inv. č. 222, sign. 6.

Kniha trhová domácí 1726–1752, inv. č. 224, sign. 8, č. knihy 11.

Kniha trhová domovní 1749–1764, inv. č. 225, sign. 9, č. knihy 12.

Kniha testamentů 1742–1788, inv. č. 256, sign. 11, č. knihy 43.

Kniha trhová pro městské vesnice... 1769–1816, inv. č. 289, sign. 72, č. knihy 75.

„Knihy ortelní“, inv. č. 5, sign. chybí.

Cech kloboučnický Německý Německý Brod, sign. L-I/215.

Museum Vysočiny Havlíčkův Brod (dále jen MVHB), inv. č. SK 2/1.

Seznam použité literatury

- Engelbert AMBROŽ – Dominik BLECHA, *Úplný adresář, dějiny a památnosti královského města Německého Brodu*, Německý Brod 1892.
- Jan BECKOVSKÝ, *Poselkyně starých příběhů českých 2. díl*, svazek 3, Praha 1880.
- Jaroslav BENÁK, *Krátká Ves několikrát změnila své jméno*, Cesta Vysočiny 47 (31), 2006, s. 4–6.
- Jaroslav BENÁK – Ladislav PRŮŠA, *První písemná zmínka o obci Knyk pochází z roku 1472*, Cesta Vysočiny 20, 2006, s. 4–7.
- František BENEŠ (ed.), *Berní rula, Kraj Čáslavský*, svazek II., Praha 1955.
- Alena BUDÍKOVÁ, *Šlapanov slaví 750 let*, Cesta vrchovinou 48 (26), 2007, s. 2–5.
- Jiří ČAREK, *Městské a jiné úřední knihy Archivu hlavního města Prahy*, Praha 1956.
- Petr ČORNEJ – Aleš KNÁPEK – Ladislav MACEK a spol., *Stížný list české a moravské šlechty proti upálení mistra Jana Husa*, Litomyšl 2015.
- Jaroslav DAVID, *Brod Smilův, Německý nebo Havlíčkův?*, Havlíčkobrodsko: vlastivědný sborník Havlíčkův Brod 16, 2001, s. 192–198.
- Jaroslav DAVID, *Zaniklá sídliště na užším Havlíčkobrodsku*, Havlíčkobrodsko: vlastivědný sborník 19, 2005, s. 5–19.
- Martin DOSOUDIL, *Nejstarší gruntovní registra městečka Weliká*, Malovaný kraj: národopisný a vlastivědný časopis Slovácka 46/2, 2010, s. 6–10.
- Eduard DOUBEK, *Trčkové a Albrecht z Valdštejna*, Havlíčkobrodsko 10, 1994, s. 25–35.
- Michal DRAGOUN, *Středověké rukopisy v českých zemích – Handbušek kodikologa*, Dolní Březany 2018.
- Zdeněk FIALA – Antonín HAAS – František ROUBÍK a kol., *Slovníček archivní terminologie*, Praha 1954.
- Zdeněk FIŠERA, *Historické radnice Čech, Moravy a Slezska 2. díl*, Praha 2010.
- Miroslav FLODR, *Filigranologie: úvod do studia filigránů*, Brno 1974.
- Antonín GINDELY, *Dějiny českého povstání léta 1618 I. díl*, Praha 1870.
- Josef HANZAL, *Současný stav a úkoly studia českých pozemkových knih*, SAP 1/14, 1964, s. 39–56.

- Klára HAUSVATEROVÁ, *Státní okresní archiv Havlíčkův Brod*, 2017 (dostupné online na: https://is.muni.cz/el/phil/jaro2017/AR2A58/um/SOkA_Havlickuv_Brod-2017.pdf, cit. 25. 3. 2022).
- Jaroslav HAVLÍČEK, *Zpráva o znovuobjevování archiválií o dolování na „horách přibyslavských“*, Polensko: kulturněhistorický a vlastivědný sborník Polná 3, 2011, s. 11–14.
- Miloš HAVLÍK, *Havlíčkův Brod (sociologický pohled na město)*, diplomová práce, PdF UPOL, Olomouc 1996.
- Martina HERMANNOVÁ, *Knyk*, Havlíčkobrodsko 179, 2004, s. 6–9.
- Petr HORÁK, *Proměny Havlíčkova náměstí v Havlíčkově Brodě*, Havlíčkobrodsko 25, 2011, s. 7–60.
- Bronislav CHOCHOLÁČ, *O Studiu pozemkových knih*, Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity, C 40, 1993, s. 51–61.
- Josef JANÁČEK, *Valdštejn a jeho doba*, Praha 1978.
- Zdeněk JAROŠ, *Bitva u Štoků v roce 1805*, Havlíčkobrodsko: vlastivědný sborník 21, 2007, s. 59–65.
- Karel JELÍNEK, *Soupis obyvatelstva král. Města Německý Brod a vesnic k němu patřících ze dne 17. března 1651*, Zprávy Městského muzea v Německém Brodě 8, 1923, s. 49–57.
- Alena JINDROVÁ, *Perknov*, Havlíčkobrodské listy 6, 2010, s. 10–11.
- Alena JINDROVÁ, *Suchá*, Havlíčkobrodské listy 8, 2010, s. 10.
- Jaroslav KAŠPAR, *Úvod do novověké latinské paleografie se zvláštním zřetelem k českým zemím*, Praha 1987.
- Kolektiv autorů, *Havlíčkův Brod, Historie a osobnosti*, Praha 1998.
- Kolektiv autorů, *Soupis poddaných podle víry z roku 1651*, Čáslavsko 2, Praha 1999.
- Aleš KNÁPEK, *Zpráva o nedobytí Německého Brodu roku 1618*, Sborník příspěvků o historii regionu, Havlíčkobrodsko 32, 2018, s. 49–57.
- Stanislav KOPECKÝ – Jiří SEJKORA a kol., *Nové poznatky o primární mineralizaci v havlíčkobrodském rudním revíru (Česká republika)*, Praha 2015.
- Alena KRÍŽOVÁ – Martin PAVLÍČEK — Tomáš VALEŠ a kol., *Baroko na Havlíčkobrodsku*, Havlíčkův Brod 2014.

- Ladislav MACEK – Pavel ROUS, *Havlíčkův Brod v pověstech a historii*, Havlíčkův Brod 2009.
- Ladislav MACEK – Pavel ROUS – Zina ZBOROVSKÁ, *Historický kalendář Havlíčkova Brodu do roku 1945*, Havlíčkův Brod 2003.
- Oldřich MÁLEK, *I knihy zemřelých přispívají k poznání příbyslavského regionu*, Havlíčkobrodsko: vlastivědný sborník 19, 2005, s. 67–83.
- Lucie MARKOVÁ, *Příbyslav*, Havlíčkův Brod 2008.
- František NEUWIRTH (ed.), *1735–1935 200 let gymnasia v Německém Brodě: Almanach*, Německý Brod 1935.
- Jiří NĚMEC, *Náboženské poměry v Německém Brodě v 16. a 17. století*, Čáslavsko 1, Praha 1907.
- David NOVOTNÝ, *Spory mezi sladovníky a městskou obcí Německého Brodu v letech 1672 až 1725*, Havlíčkobrodsko: vlastivědný sborník 23, 2009, s. 57–119.
- Rostislav NOVÝ a kol., *Soupis městských knih českých od roku 1310 do roku 1526*, AUC-Philosophica et historica 4, 1963.
- Pavel NOCAR, *Havlíčkův Brod ohlédnutí za minulostí našeho města*, Havlíčkův Brod 2008.
- Hana PÁTKOVÁ, *Česká středověká paleografie*, České Budějovice 2008.
- Michal PEHR, *Příspěvek k poznání dějin řádu bosých augustiniánův Čechách – Konvent Svaté rodiny na Havlíčkobrodsku*, Havlíčkobrodsko: vlastivědný sborník 15, 1999, s. 149–160.
- Emanuel POCHE a kol., *Umělecké památky Čech 2*, Praha 1978.
- Stanislav POLÁK, *Knihy pozemkové a knihy městské*, AČ 16/4, 1966, s. 208–215.
- Stanislav POLÁK, *Trhové knihy českých poddanských měst v 1. polovině 16. století*, SAP 18/1, 1968, s. 412–413.
- Jiří PRAŽÁK, *O diplomatické metodě studia městských knih*, AČ 3, 1953, s. 145–162, 205–227.
- Jan PRCHAL, *Vítejte u nás: Šlapánov*, Mikroregion Polensko, 2003, s. 42–46.
- Jan PRCHAL, *Vítejte u nás: Polná*, Mikroregion Polensko, 2003, s. 41–44.
- Vladimír PROCHÁZKA, *Česká poddanská nemovitost v pozemkových knihách 16. a 17. století*, Praha 1963.

- Vladimír PROCHÁZKA, *Nejstarší česká vesnická pozemková kniha*, ČSPS 2, 1960, s. 81–83.
- Pavel ROUS, *Stříbrnorudné hornictví na Havlíčkovodsku od 13. do 17. století*, Archeologia technica 15, 2004, s. 49–58.
- Pavel ROUS, *Středověké a raně novověké dvory v okolí Havlíčkova Brodu*, Havlíčkovodsko: vlastivědný sborník 25, 2012, s. 162–168.
- Štěpánka SAADOUNI, Jaroslav ŠVANDA, *Dlouhá Ves*, Havlíčkovodsko 2, 2003, s. 6.
- Markéta SKOŘEPOVÁ, *Gruntovní knihy 19. století na příkladě panství Nový Rychnov*, AČ 60/4, 2010, s. 344–360.
- Jiří SOCHR, *Havlíčkův Brod*, Havlíčkův Brod 1969.
- Jiří SOCHR, *Havlíčkův Brod a staletí*, Havlíčkův Brod 1971.
- Jiří SOCHR, *Havlíčkův Brod v době předhusitské*, Havlíčkovodsko 1, 1971, s. 7–34.
- Jiří SOCHR – Marie SOCHROVÁ, *Havlíčkův Brod a okolí*, Havlíčkův Brod 1992.
- Jiří SOCHR, *O pečetích a změnách erbu města Havlíčkova Brodu*, Sborník prací východočeských archivářů II, příloha I, 1972, s. 13–31.
- Jiří SOCHR, *Vývoj městské správy v Havlíčkově Brodě a nejstarší brodská městská kniha z doby předhusitské*, Sborník prací východočeských archivů 1, 1970, s. 43–58.
- Jiří SOCHR, diplomová práce na KPVHA, FF UK, Praha 1958.
- Jeroným SOLAŘ, *Stará rychta v Německém Brodě dle archivních pramenů*, Havlíčkovodsko: vlastivědný sborník 5, 1971, s. 35–41.
- Jeroným SOLAŘ, *Německý Brod*, Německý Brod 1860.
- Tomáš SOMER, *Vliv těžby stříbrných rud na vývoj středověkého osídlení Havlíčkovodska*, Acta rerum naturalium 12, 2012, s. 221–227.
- Jaroslava STRÁNSKÁ, *Česká Bělá a okolí v zrcadle staletí*, Havlíčkův Brod 2009.
- Jiří SVOBODA, *O obcích Svatý Kříž, Petrkov, Lípa a Suchá a o původu rodového jména Wienckowski a Vencovský: ohlédnutí do historie 1*, Cesta vrchovinou 48/27, 2007, s. 5–9.
- Václav ŠPLÍCHAL – Miloslav VÍTEK, *Papír a ruční papírny v Jihlavě a kraji Vysočina*, Pelhřimov 2010.
- František ŠTIBOR, *Česká Bělá*, Vysočina: havlíčkovodsko 1/50, 2002, s. 5.
- Jan ŠTROBL, *Lidé a čas: Z historie Německého Brodu*, Havlíčkovodský zpravodaj 1, 1991, s. 16–18.

- Miloš TAJOVSKÝ, *Havlíčkův Brod, fragmenty z historie*, Havlíčkův Brod 2015.
- Miroslav TRANTÍREK, *Vliv státu na vývoj městských a gruntovních knih na Moravě a ve Slezsku do roku 1849*, SAP 2/10, 1960, s. 164–182.
- Radek VÁGNER, *Tzv. Pamětní kniha města Ivančic z let 1631–1636*, diplomová práce na KPVHA, FF UHK, Hradec Králové 2019.
- Jaroslav VÁLA, *Česká Bělá*, Cesta Vysočinou 4 (5), 2018, s. 12–13.
- Jaroslav VÁLA, *Dlouhá Ves*, Cesta Vysočinou 28, 2018, s. 11–13.
- Jaroslav VÁLA, *Kojetín*, Cesta Vysočinou 24, 2018, s. 14–15.
- Václav VÁVRA, *Exkursní lokalita Utín – Poperek*, Brno 2006.
- Aleš VESELÝ, *Příběhy brodských domů*, Havlíčkův Brod 2016.
- Jiří VESELÝ, *Zmizelý Havlíčkův Brod*, Havlíčkův Brod 1990.
- Václav VOJTÍŠEK, *O studiu městských knih českých*, Praha 1916.
- Václav VOJTÍŠEK, *O právních rukopisech Německého Brodu*, Zprávy městského muzea v Německém Brodě, 1917, s. 65–85.
- Miloslav VOLF, *Vývoj gruntovní knihy ve světle zákonů a hospodářských instrukcí*, Zprávy českého zemského archivu Praha: Český zemský fond 8, 1939, s. 43–108.
- Miloslav VOLF, *Výsledky soupisu gruntovních knih v Středočeském kraji*, SAP 16/1, 1996, s. 50–127.
- Urbanistické středisko Jihlava, *Územní plán Šlapánov*, Jihlava 2009.
- Tomáš ZDECHOVSKÝ, *Příspěvek k průběhu a výsledkům pobělohorské rekatolizace v havlíčkobrodském regionu*, Havlíčkobrodsko: vlastivědný sborník 19, 2005, s. 37–55.

Příloha

Přepis typických zápisů z brodské gruntovní knihy z let 1561–1747

I. Příklad stručných úvodních záznamů zachycujících dědické vztahy, a to v průběhu let 1561–1562, které dokládají postupný vývoj tohoto formuláře.²⁸⁵

Kateřina z rychty odevzdala štvrt stodoly při doubravovské roly za Horní předměstí Jírovi, hrnčiči, jistou, svobodnou a zaplacenou.

Jíra, hrnčič přijímá²⁸⁶

Pavel, syn Jana Mochova, odevzdal rybník pod dvorem partlovým, který byl pan Jan, otec jeho od úřadu koupil, Janovi Kerskýmu v těch mezích a s tou spravedlností, kterýž sám Pavel na něm měl jistý a zaplacený a za svobodný slibuje.

Jan Kerský přijímá

Jan Prokopcův odevzdal dům svůj na Dolejším předměstí podle domů Jana Kavky a k tomu dvě zahrady, jednu při domu a druhou podle rybníka Kateřiny z staré rychty, Janovi Kerskýmu s tou svobodou, jak ho sám užíval. Jistý a zaplacený a slibuje za svobodný.

Jan Kerský od něho přijímá

Léta etc. [1500]62²⁸⁷ v pondělí den svatých Petra a Pavla apoštolův Božích²⁸⁸ purgkmistr a konšelé odevzdali kus obce za horní branou podle zahrádky Pavla, písaře, Martinovi Svatošovu s dědici jeho v těch mezích, jakž jest mu vymezeno. Jistý, zaplacený a za svobodný slibují a Martin Svatoš s dědici svými přijímá.

²⁸⁵ Fond AMHB, *Knihy gruntovní 1561–1747*, fol. 2v.

²⁸⁶ Toto je první zápis v zkoumané knize gruntovní, je důležité podotknout, že u tohoto prvního zápisu a dalších dvou nadcházejících (tedy u prvních třech zápisů v knize) není nikde poznamenán u každého konkrétního zápisu datum.

²⁸⁷ Transliterace této datace je: LXII

²⁸⁸ Tj. 29. června 1562.

Valenta Kotlačů odevzdal roly jednu kopy záhonův od dvora Baštínova²⁸⁹ Vítovi, synu Doroty starý Beránkový, s matkou jeho, v těch mezích a s tím vším právem, jakž jej sám v držení a užívání byl, jest zaplacen a za svobodný slibuje.

Vít s matkou svou přijímají²⁹⁰

II. V roce 1600 Jiří Jelínek odevzdává Janovi Doubkovi seč na Šprůnku. Prodává mu ji za hototvých 15 kop grošů míšenských.²⁹¹

E. 17.²⁹²

Jiřík Jelínek, soused, stoje osobně před právem, přiznal se, že odevzdává panu Janovi Doubkovi seč na Šprůnku podle seče pana Jáchyma Vodičky z jedné strany ležící, a z druhé strany jeho tak, jakž v svém položení jest, a jakž ji on sám v držení a užívání měl, kterouž mu prodal za hotových 15 kop grošů míšenských. Slibujíc za jistou, zaplacenou, svobodnou a nezávadnou především lidmi. Jan Doubek přijímá, Actum²⁹³ v středu po druhé neděli po svatě Trojici²⁹⁴ za ouřadu pana Jana Doubka 1600.

Jan Doubek přijímá.

III. Jiří Panský koupil sobě, své manželce Mandaléně a svým dědicům od Albrechta Termesivskýho kus role, konkrétně 44 záhonů za sto kop míšenských, ležící za Dolním předměstím nad rolí Jakuba Valdy.²⁹⁵

²⁸⁹ Dnes je Baštínov malá obec, spadající pod obec Mírovku v okrese Havlíčkův Brod.

²⁹⁰ Zde je datum stejný, jako u předešlého zápisu v knize, tedy 29. června 1562.

²⁹¹ Fond AMHB, *Knihy gruntovní 1561–1747*, fol. 84v.

²⁹² Toto označení značí dobovou foliaci, psanou průběžně písaři, které v tu dobu zaznamenávali do knihy. V těchto letech to ještě opravdu byla dobová foliace, ale později již takto značili každý nový záznam, nikoliv folio.

²⁹³ Tzn. stalo se.

²⁹⁴ Tj. 14. června 1600.

²⁹⁵ Fond AMHB, *Knihy gruntovní 1561–1747*, fol. 203v.

Jiří Panský koupil sobě Mandaléně, manželce, dědicům a budoucím svým, od pana Albrechta Termesivského kus roli, 44 záhony přes jedny hony, ležící za Dolním předměstím, jsouc k Vítkovým dvorům nad rolí Jakuba Valdy, kováře, za hotových jedno sto kop míšenských, který pan Albrecht Termesivský za úplna přijav od té roli sám. I na místě dědiců a budoucích svých se odevzdal a za čistou, svobodnou postoupil. Actum o zápisích za úřadu pana Jana Koltána v středu dne 9. februari etc. 1650.²⁹⁶

IV. Martin Hornokrupský odevzdal Tomovi Lipskýmu dům, sele, a kus pole v celkové částce sedmnácti zlatých rýnských, a to v roce 1650 za úřadu purkmistra Alexandra Jiřího Holendy.²⁹⁷

Téhož léta a dne 27. juni²⁹⁸ za úřadu purkmistra pana Alexandra Jiřího Holendy, pan Martin Hornokrupský stoje osobně při knihách, učinil přiznání, že s dobrým svým rozmyslem panu Tomovi Lipskýmu odevzdal dům, sele, pole pod 3^{1/2} věrtele vejsevku za mlejnem vobecním a domkem u šedýho vedle cesty rintalské, mezi domy Václava Lorenze oboustranně ležící, i šosením za sumu sedumnácte zlatých rýnských z kterýchžto peněz odevzdávajícího náležitě kvituje a daleji sobě a dědicům budoucím svým na témž kousku pole žádného průhon více nepozůstávajíce. Actum anno et die ut supra.

Solutum est.

V. Václav Herbst, toho času radní, prodal pět kusů rolí Šimonu Gruberovi za dvě stě zlatých rýnských, a to se vším příslušenstvím k ním náležijícím.²⁹⁹

Pět kusův rolí, pana Šimona Grubra, radního

R. 1.³⁰⁰

²⁹⁶ Tj. 9. února 1650.

²⁹⁷ Fond AMHB, *Knihá gruntovní 1561–1747*, fol. 226r.

²⁹⁸ Tj. 27. června 1691.

²⁹⁹ Fond, AMHB, *Knihá gruntovní 1561–1747*, fol. 262v.

Dnes níže psaného datum mezi panem Václavem Antonínem Herbstem, radním z jedné, pak panem Šimonem Gruberem z strany druhé, stalo se narovnání o role štrůblovskou valchy jirchářský,³⁰¹ ležící pod šestým strychem³⁰² vejsevku³⁰³ následujícím způsobem, totiž nadepsaný pan Václav Herbst již jmenovaná role první od pana Valentina Jentýze, spoluradního, sobě prodané mají, takové zase v tej sumě totiž ve dvouch stech zlatých reinských, již řečenému panu Gruberovi, dědicům a budoucím jeho se vším příslušenstvím a právem postupuje a odevzdává. Žádného práva neb vlastností sobě na něm dále nepozůstávajíce, vše na další vzácného magistrátu ratificati. Stalo se u přítomnosti níže spolu podle kontraktujících stran podepsaných svědkův, v královském městě Brodě Německém³⁰⁴ dne 28. aprilis 1715.³⁰⁵

Václav Antonín Herbst

Šimon Gruber

Valentin Vojtěch Jentýz

Adalbert Tencián

Ingross[atun] 23. juni.³⁰⁶

³⁰⁰ V těchto letech již zde toto značení nepoukazovalo na foli, nýbrž na jednotlivý zápis týkající se určité osoby a úkonů s ní spojenou.

³⁰¹ Jirchář (též bělokožešník) byl řemeslník zabývající se zpracováním kůží. Jircháři se pracovním postupem odlišovali od koželuhů (černokožešníků). Toto řemeslo existovalo již v 11. století a nejspíše zde tedy nejde o příjmení, nýbrž o řemeslo, které daný člověk vykonával, a proto tento přídomek.

³⁰² Tj. plošná míra, také korec.

³⁰³ Tj. výsevek, hmotnost vyšetého materiálu na jeden hektar.

³⁰⁴ Dnes Havlíčkův Brod.

³⁰⁵ Tj. 28. dubna 1715.

³⁰⁶ Tj. 23. června 1715.